

Tuinhistorisch onderzoek van de 'Botaniek', de Stedelijke Kruidtuin van Mechelen

Onderzoek naar de tuingeschiedenis en de cultuurhistorische betekenis van de Kruidtuin in Mechelen in opdracht van het college van Burgemeester en Schepenen van Mechelen, uitgevoerd door Bureau Lantschap in samenwerking met Albers Adviezen

Lantschapsstudies 80

l a n t s c h a p

adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie

Herenstraat 19
4175 CC Haften, Nederland
tel 00-31418594141
fax 00-31418594143
[Hwww.lantschap.nl](http://www.lantschap.nl)

Het onderzoek is uitgevoerd door:

dr. Lucia Albers (Albers Adviezen)
drs. Johanna Karssen-Schuurmann
(Albers Adviezen)
drs. Adriaan Haartsen (Lantschap)

15 oktober 2007

Tuinhistorisch onderzoek van de Stedelijke Kruidtuin van Mechelen

Inhoud	pagina
1. Inleiding	3
1.1 Doel van het onderzoek	3
1.2 Startpunt van het onderzoek	4
1.3 De aanpak van het onderzoek	4
1.4 Leeswijzer	4
2. De feiten op een rijtje	5
3. Geschiedenis van de Kruidtuin	10
3.1 De ontwikkeling van Mechelen voor de ommuring van 1268	10
3.2 De commanderij Pitzemburg van de Duitse Orde	11
3.3 Het park van 1827 tot 1912	19
3.4 Ontwikkelingen na 1911	29
4. Fuchs en de Kruidtuin	32
4.1 Louis Fuchs	32
4.2 De werken van Fuchs	33
4.2.1 De grotere parken	35
4.2.2 Stadsparken	36
4.3 Ontwerpprincipes van Fuchs	40
4.4 Het ontwerp van de Kruidtuin in Mechelen	42
4.4.1. De uitgangssituatie	42
4.4.2 Het ontwerp van Fuchs nader beschouwd	44
4.4.3 Wat is er gerealiseerd?	49
4.5 Conclusie	50
5. Analyse van het huidige park	52
5.1 Het park als geheel	52
5.2 De onderdelen van de Kruidtuin	53
5.3 Conclusie van het tuinhistorisch onderzoek	72
5.3.1 De Middeleeuwen	72
5.3.2 Zeventiende en achttiende eeuw	74
5.3.3 Eerste helft negentiende eeuw	74
5.3.4 De periode 1862-1912	75
5.3.5 De periode na 1912	76
6. Gebruiksgeschiedenis vanaf 1838	77
7. Conclusies en aanbevelingen	79
7.1 Conclusies	79
7.2 Het tuinhistorisch advies	79
7.2.1 Visie	79
7.2.2 Algemene aanbevelingen	80
7.2.3 Voorlopige aanbevelingen voor onderdelen van het park	80
Literatuur	84
Noten	85

Bijlagen: cd-rom foto's, cd-rom catalogus, kaarten.

1. Inleiding

In opdracht van het college van Burgemeester en Schepenen van de Stad Mechelen is in 2007 onderzoek gedaan naar de geschiedenis van de Stedelijke Kruidtuin en naar de cultuurhistorische waarden van het park en zijn directe omgeving. Het onderzoek stond onder leiding van de heren Fons Van Dam en Jan Struyf van de Stad Mechelen. Tijdens het onderzoek zijn de voorlopige resultaten enkele malen besproken met een begeleidingsgroep, die bestond uit de volgende personen:

- Fons Van Dam (Stad Mechelen)
- Jan Struyf (Stad Mechelen)
- Bart Robberechts (Stad Mechelen)
- Herman Van den Bossche (VIOE)
- Wim Hüsken (Stedelijk Museum Mechelen)

Brug over de zuidelijke waterloop in het park.

1.1 Doel van het onderzoek

Het tuinhistorisch onderzoek vond plaats ten behoeve van het opstellen van een nieuw beheersplan, dat wordt opgemaakt volgens de principes van harmonisch park- en groenbeheer. Het plan zal in 2008 verschijnen. Voor het nieuwe beheersplan achtte de stad Mechelen het van belang de cultuurhistorische waarden van het park en de relaties van het park met de directe omgeving te laten onderzoeken. Het onderzoek heeft zich toegespitst op de volgende punten:

- ❑ de ontwikkelingsgeschiedenis van het park en zijn omgeving
- ❑ een gedetailleerd terreinonderzoek naar de inrichting, de beplanting en de tuinornamenten
- ❑ een analyse van de omringende bebouwing en hun relatie met het park
- ❑ waardering van het park en zijn omgeving
- ❑ aanbevelingen voor de toekomstige inrichting en het beheer van het park.

1.2 Startpunt van het onderzoek

Uit de uitgebreide informatie, die al bij het offerteverzoek (2006) was gevoegd, en uit enkele bezoeken die wij aan het park hebben gebracht kon de conclusie worden getrokken dat we hier met een bijzonder interessant en cultuurhistorisch waardevol park te maken hebben. Een deel van de geschiedenis van het park was al ontrafeld, zoals blijkt uit het artikel van Michel Leriche en Ann Van Turenhout uit 2004. Het park kent een lange geschiedenis en is verschillende keren opnieuw ingericht en beplant. We kunnen het huidige park opgebouwd denken uit elementen en structuren uit verschillende tijdslagen, waarbij de landschappelijke aanleg uit de tweede helft van de negentiende eeuw momenteel het meest in het oog springt. Extra interessant is het feit dat het park teruggaat op een middeleeuwse inrichting, uit de tijd dat het deel uitmaakte van de Commanderij Pitzemburg van de Duitse Orde.

In overleg met de opdrachtgever is de negentiende-eeuwse inrichting als startpunt van het onderzoek gekozen en is van daaruit zowel naar het heden als naar het verleden gewerkt. Naar het heden wil zeggen dat we hebben onderzocht welke elementen en structuren in het park teruggaan op de inrichting en de beplanting die in de negentiende eeuw is aangebracht. Naar het verleden betekent dat we vanuit de negentiende-eeuwse inrichting hebben onderzocht of er nog sporen van oudere vormen van inrichting in het park te vinden waren.

1.3 De aanpak van het onderzoek

Voor het onderzoek is bestaande literatuur geraadpleegd. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie uit verschillende archieven. Het stadsarchief van Mechelen bleek een belangrijke bron van informatie, niet alleen wat archiefstukken betreft, maar ook door de vele foto's, postkaarten en topografische kaarten. En niet te vergeten: de ontwerp-tekening van Louis Fuchs! Andere archivale bronnen zijn het archief van de Stedelijke Groendienst van Mechelen, het archief van de Société royale d'Horticulture in Meise en het archief van het Kadater in Antwerpen. Wij danken de medewerkers van deze instellingen voor hun behulpzaamheid en de vele nuttige tips die zij ons hebben gegeven.

De gegevens, die we uit dit onderzoek verkregen, zijn vergeleken met de aanleg, inrichting en beplanting van de huidige tuin. Hierdoor konden we tal van bomen en tuinelementen dateren en verschillende zichtassen terugvinden of reconstrueren.

Tenslotte hebben we, om een beter beeld te krijgen van de tuinen die Louis Fuchs heeft aangelegd en om zijn ontwerpprincipes te kunnen analyseren, verschillende tuinen en parken bezocht die door deze tuin- en landschapsarchitect zijn ontworpen. Hierdoor was het mogelijk de Kruidtuin van Mechelen in een perspectief te plaatsen.

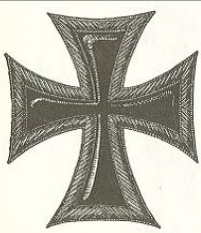
1.4 Leeswijzer

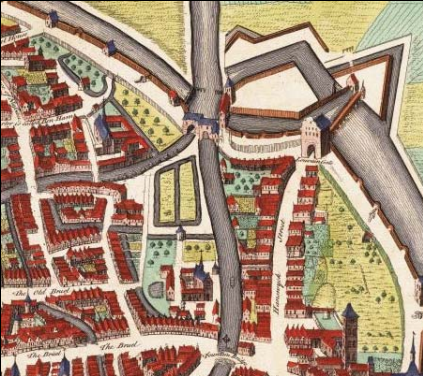
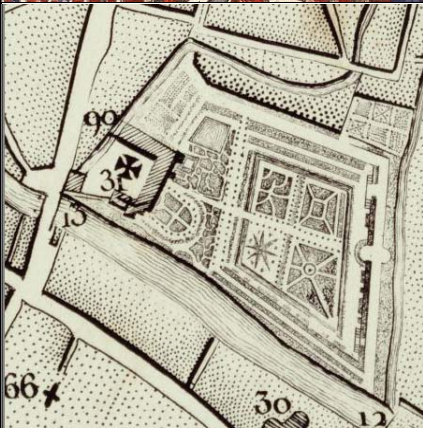
In de volgende hoofdstukken zijn de resultaten van het onderzoek besproken. In hoofdstuk 2 zijn alle feiten op een rijtje gezet die met de ontwikkeling van het domein te maken. Hoofdstuk 3 gaat over de geschiedenis van de Kruidtuin, vanaf de vestiging van de commanderij van de Duitse Orde. In hoofdstuk 4 worden de werken van Louis Fuchs beschreven en is nader ingegaan op zijn ontwerp van de Kruidtuin. In hoofdstuk 5 is de tuin zelf nader onder de loep genomen: welke elementen en structuren in het park gaan terug op de negentiende-eeuwse inrichting, welke onderdelen van het park zijn mogelijk nog ouder? Hoofdstuk 6 behandelt kort de gebruiksgeschiedenis van het park. In hoofdstuk 7 zijn de conclusies geformuleerd en worden (voorlopige) aanbevelingen gedaan voor de toekomstige ontwikkeling van het park, gezien vanuit de cultuurhistorische betekenis.

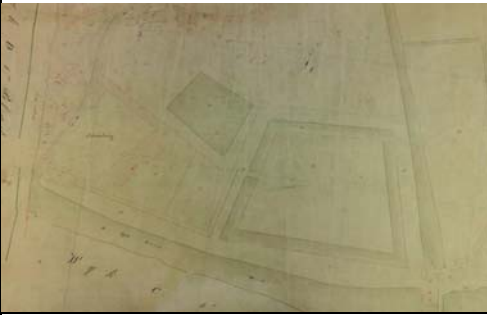
2. De feiten op een rijtje

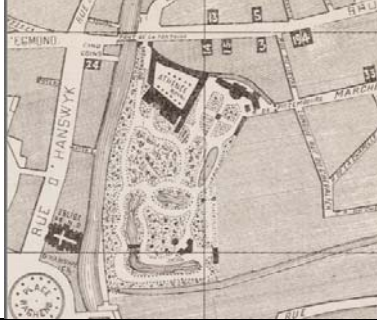
Aan de hand van oude kaarten en archiefmateriaal hebben we de geschiedenis van het park proberen te achterhalen. Er zijn verschillende perioden van inrichting die hun sporen in het huidige park hebben achtergelaten. Hoewel we bij het onderzoek zelf een andere volgorde hebben toegepast, is de geschiedenis van het park in dit hoofdstuk chronologisch beschreven. Hoe verder we in de geschiedenis teruggaan, hoe groter de onzekerheid wordt. Maar ook de aanknopingspunten die bij de aanvang van het onderzoek 'zeker' leken bleken dit niet altijd te zijn.

Chronologische tabel

periode	gebeurtenis	
1198/1199		oprichting van de Duitse Ridderorde
1221	Vestiging van de Commanderie van de Duitse Orde ten oosten van de huidige binnenstad.	
eerste helft 13 ^e eeuw	Aanleg van de Bruul (de huidige Leermarkt), de Nieuwe Bruul (de huidige Bruul) en de Nieuwe Brug (de huidige Fonteinbrug).	
1268	Aanleg van de tweede (?) stadsmuur van Mechelen, de huidige veste die de historische binnenstad omringt.	
1269	Vestiging van de Commanderie Pitzemburg binnen de stadsmuur, binnen de begrenzing van de Dijle, de Melaan, de Klem en de Bruul.	
1277	Bouw van de kapel.	
1457	Verbouwing van de kapel.	
1574		Plattegrond van Mechelen, van Braun en Hogenberg. foto nr SME001002155
1588	Carolus Clusius vermeedert aardappelen en stuurt ze naar relaties in diverse steden. De naam van Clusius wordt wel eens in verband gebracht met de Kruidtuin, maar daarvoor hebben we geen bewijzen gevonden.	
1594		Kaart van Jan van Hanswijck, in 1812 verkleind gekopieerd door Jan-Baptist de Noter. Foto nr SME001001846

1661-1685	Goswin Scheiffart, baron von Merode zu Alner, was commandeur van de Duitse Orde van 1661 tot 1685. Hij liet de middeleeuwse gebouwen afbreken, met uitzondering van de kapel. De baron liet een uitgebreid gebouwencomplex neerzetten, mogelijk werd ook de tuin opnieuw ingericht. Uit deze bouwfase stammen de ingangspartij van het park op de hoek van de Bruul en de Dijle (1664), en de vroegere dienstvleugel (1677) van de Commanderie (de huidige Faid'herbevleugel van de school). De gebouwen zijn ontworpen door de Mechelse architect en beeldhouwer Lucas Faid'herbe. Wellicht is in deze periode de tuinmuur aan de noordzijde van het domein gebouwd.	
1724-1736	In opdracht van baron Christoffel van Kyau, commandeur van de Duitse Orde, wordt de nieuwe woonvleugel gebouwd (architect niet bekend). Dit is de huidige Commanderievleugel van de school.	
ca 1725		Van de nieuwe gebouwen vindt men in de tweede, achttiende-eeuwse editie van de Chorographia Sacra Brabantia van Antonius Sanderus (1586-1664) twee prachtige gravures van R. Blockhuijsen. De tekening met het opschrift Domus Pitzenburgica Pars Anterior toont het hele complex met de rechthoekige binnenplaats en de intussen verdwenen kapel en poortgebouw, gezien vanaf de Bruul. De afbeelding Domus Pitzenburgica Pars Posterior toont het park en de achterkant van de gebouwen.
1745		Plattegrond van de stad Mechelen van Basire Verschenen in P. de Rapin-Thoyras: Histoire de l'Angleterre. foto nr SME001002170
ca 1777		Plattegrond van Mechelen binnen de muren, door Berlin. fotonr SME001002152
1794	De bezittingen van de Duitse Orde worden geconfisqueerd en in 1797 verkocht.	
1822	De kapel wordt afgebroken.	
1827	De stad Mechelen koopt het Domein en richt de gebouwen in als gemeentelijk college.	

1824		Opname van het primitieve kadaster.
1830	Brief van de Provincie Antwerpen aan de stedelijke regering van Mechelen, waarin goedkeuring wordt verleend voor het verhuren van de tuinen van Pitzemburg.	
1830	Toestemming van de provincie Antwerpen voor de bouw van een tuinmanswoning in het park, mits openbaar aanbesteed. Dit gebouw staat aan de ingang van het park aan de Pitzemburgstraat. Het park krijgt een tweede toegang. Waarschijnlijk is in dezelfde tijd de toegangspoort aan de Pitzemburgstraat gebouwd.	
1836	Het poortgebouw aan de Bruul wordt gedeeltelijk afgebroken; de twee paviljoens ('aubettes') aan de Bruul vormen de herinnering aan het gebouw van Faid'herbe.	
1837	Oprichting van de Société d'Horticulture de Malines.	
1838	Mechelen geeft het park in bruikleen aan de Société d'Horticulture de Malines	
1838	Société d'Horticulture de Malines stuurt een brief aan burgemeester en schepenen van Mechelen met het plan voor de tuin en de publieke wandeling.	
1840	'De uitvoering van het totaalplan van de jardin Botanique en de publieke wandeling is in volle gang ; het plan is gevormd naar de huidige situatie'. Opening van het park voor het publiek, politieverordening.	
1842	Bouw van de gietijzeren kiosk.	
ca 1850	Bouw van een monumentaal serrecomplex, totaalbedrag 30.000 francs.	
1855	Opening van de serres.	
1856	Toestemming voor het kappen van populieren.	
1862	Standbeeld Dodoens wordt geplaatst in het kader van het 25-jarig bestaan van de Société royale d'Horticulture de Malines.	
1862	Ontwerptekening van Louis Fuchs.	
1868	Plan parcellaire de Malines van P.C. Popp. Kaart van de binnenstad van Mechelen, gebaseerd op kadastrale kaarten. De kaart is opgenomen in 1858 en gedeeltelijk herzien in 1868.	
1869	Aanbouw over de hele lengte langs de noordkant van de Faid'herbe vleugel.	
1877	Restauratie van de kade muur achter de serres.	
1877	Bouw van het gymnastieklokaal aan de parkzijde van de Faid'herbe vleugel.	
1878	Bouw van de orangerie en overkluizing van de waterloop de Klem tussen de tuin en het eigendom van De Keersmaecker.	
1880	Aankoop van kuipen voor orangerieplanten.	
1881	Restauratie van de tuinmanswoning.	
1881	Overdracht van de college aan het rijk, vorming van het Koninklijk Atheneum Pitzemburg.	
1884	Vergroting van de orangerie.	
1885	Bouw van een nieuw paviljoen.	
1885	Dempen van de vijver 'l'étang des cygnes', het noordelijke deel van de oude omgrachting van de tuin.	
1887	Extra onderhoud van de serres, die in slechte staat verkeren.	
1887	Vijftigjarig bestaan van de Société royale d'Horticulture de Malines; de gemeente geeft	

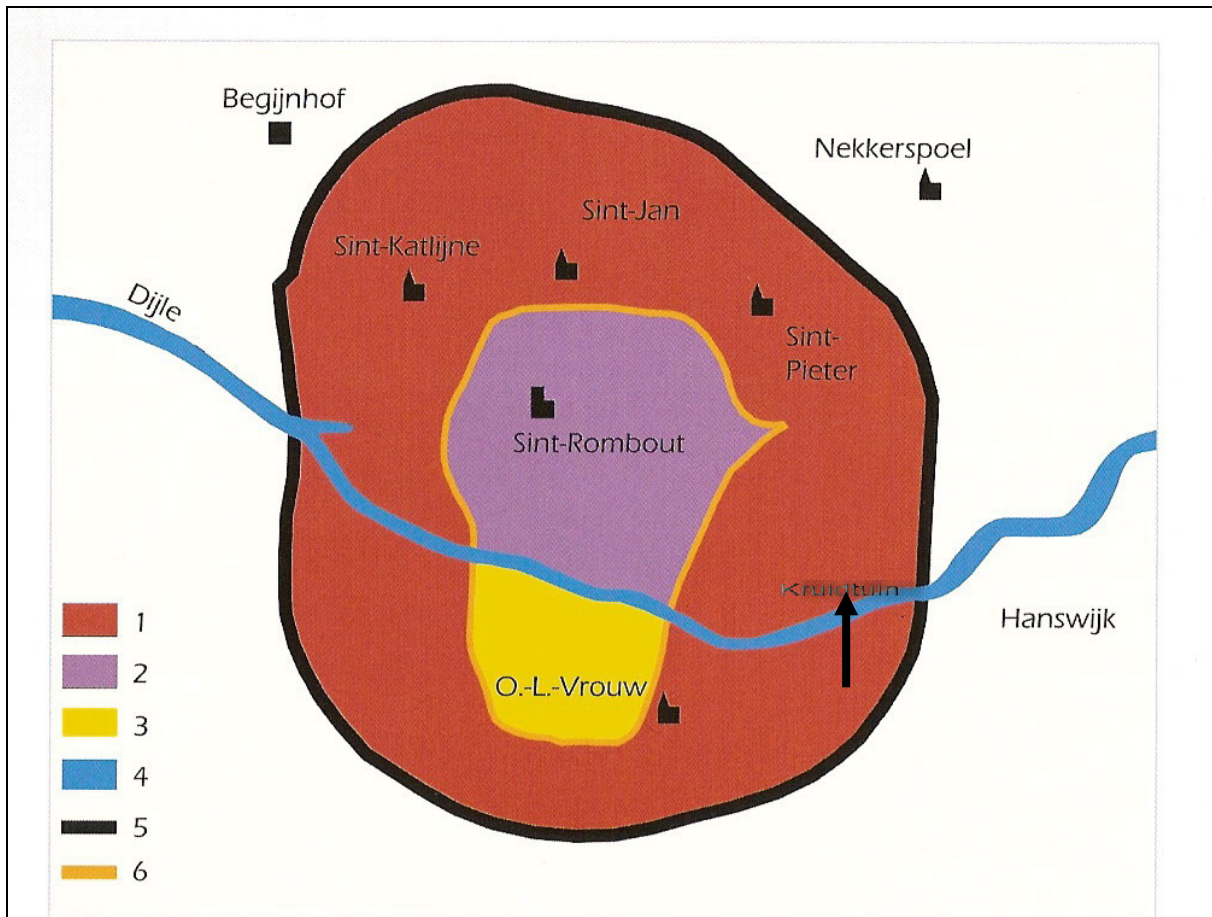
	een extra subsidie van 2000 francs.
1890	Bouw van een druivenkas.
ca 1890	Bouw van het oudste deel van de gebouwen van de Archeologische Dienst
1892	Vraag om arbeiders voor het schonen van de vijvers en vernieuwing van de gazons. In november 1892 wordt het werk uitgevoerd door 5 arbeiders.
1894	Volledige openstelling van de jardin Botanique voor het publiek.
1898	 Plattegrond van de stad Mechelen door C. Hamaïde. foto nr SME001002162
1898	Vernieuwing van het bestuur van de Société royale d'Horticulture de Malines.
1899	Verzoek van de Société om het park vier zondagen in de herfst uitsluitend voor leden van de vereniging open te stellen.
1899	Brief over de slechte staat van de 'watertrekkingen' in het park.
1901	Herstel tuinmanswoning.
1903	Herstel broeikassen.
1906	Herstel kiosk.
1909	Verzoek aan burgemeester en schepenen voor het plaatsen van een thermosyfon.
1911	De stad Mechelen ontzegt de Société royale d'Horticulture de Malines het gebruik van de tuin en de gebouwen.
1911	Er wordt een commissie ingesteld voor het beheer. Het beheer van het park wordt uitgeoord door de Groendienst van de stad Mechelen.
1911	Aanleg van de tweede ingang tot het park langs de Zandpoortvest en aankoop door de stad van de schorsmolen en de volmolen op de Dijle.
1912	Er wordt een verslag gemaakt van de toestand van het park en de gebouwen.
1912	De stad neemt bomen, planten en roerende goederen van de Société royale d'Horticulture de Malines over voor de som van 4.200 francs.
1912	Stichting van een boomkwekerij in het park. Niet duidelijk is waar deze kwekerij heeft gelegen.
1912	Aanleg van een wc 'naast het drankhuis'. Dit is de eerste keer dat er in de archieven sprake is van een drankhuis. Was dit het huidige kaartenhuis?
1912	Plaatsing van vuilnismanden.
1912	Reinigen vijvers en buizen.
1913	Herstel van de afsluiting in traliewerk langs de Dijle.
1913	Kappen van een iep.
1913	Aankoop van twee zwanen voor het park.
1913	Brief over bouwvalligheid scheidingsmuur tussen kruidtuin en school aan de Lange Ridderstraat.
1915	Heropening van het Pitzemburgpark.
1917	Aanleg van een fruithof ten behoeve van aanschouwelijk onderwijs. Ook hiervan is niet duidelijk waar deze fruithof heeft gelegen.
1920	Verzoek van het Arsenaal om ingang van de kruidtuin aan de Pitzemburgstraat te mogen gebruiken.

1920	De houten poortdeuren van de toegang aan de Pitzemburgstraat worden vervangen door een ijzeren hek.
1927	Uitvoering van werken: herstel van de brug, plaatsing van de brugleuning van de Befferbrug in het park, herstel van de oever van de Dijle, plaatjes op de bomen.
1927	Aankoop kuipen voor sierplanten.
1932	Herstel kiosk.
1935	Herstel van de boogbrug in het park.
1936	De grote serre wordt afgebroken.
1938	De Commanderij wordt aangewezen als Rijksmonument.
1942	 Plattegrond van de Mechelse binnenstad foto nr SME001004116.
1947	Uitbreiding van het Koninklijk Atheneum op het terrein van de Stedelijke Kruidtuin.
1948	Bouw van vier serres en aanleg van een verwarmingsinstallatie voor het oude serrecomplex en de nieuwe serres.
1950	De stad Mechelen staat grond van de Stedelijke Kruidtuin af aan de staat ten behoeve van uitbreiding van het Koninklijk Atheneum.
1950	Afbraak van het oude serrecomplex, de kiosk en het paviljoen.
na 1950	Bouw nieuwe vleugel (Dodoensvleugel) van de school.
na 1950	Plaatsing van vier beelden in het park.
1955	Voorstel voor het oprichten van een nieuw paviljoen in de Kruidtuin.
1961	Vergroting van het kaartenhuisje.
1971	Schonen van vijvers, herstel van de oevers en snoeien van tal van bomen.
1979	Aanleg zitgelegenheid met geometrische rozenperken bij de centrale vijver.
1979	Aanleg van de huidige kruidtuin bij het standbeeld van Dodoens.
1983	Aanpassing van de noordoostelijke hoek van het park en bouw van de loodsen van de Groendienst.
1990	Sluiting van het park tussen 22.00 en 7.30 uur.
1990	Planten van de Koningsboom.
1996	Aanleg huidige speeltuin.
1995/1996	Dijlepad wordt aangelegd, afgesloten van de rest van het park door een hekwerk. Er worden verschillende bomen geplant: 3 Ulmus laevis, 3 Fraxinus pendula, 4 Betula nigra en 2 Quercus palustris.
2003	Aanleg brug naar het Arsenaal.
2006	Besluit tot het verrichten van archeologisch en tuinhistorisch onderzoek ten behoeve van het nieuwe beheersplan.

3. Geschiedenis van de Kruidtuin

3.1 De ontwikkeling van Mechelen voor de ommuring van 1268

De huidige kruidtuin ligt op een laaggelegen deel van de rechter Dijleoevers. Het terrein kwam voor het jaar 1268 binnen de ommuring van de stad te liggen. Deze stadsmuur wordt voor het eerst vermeld in 1268¹. Aan deze dertiende-eeuwse ommuring is een oudere stadsmuur vooraf gegaan die in ieder geval een deel van de stad, gelegen op de linkeroever van de Dijle, omsloot.

Kaart van de ommwallingen van Mechelen. Legende: 1: de laat-dertiende-eeuwse uitbreiding; 2: de laaggelegen rechteroever; 3: de hooggelegen linkeroever; 4: de Dijle; 5: de stadsomwalling van 1268, de huidige veste; 6: eerste ommwalling. Bron: An Alen e.a., 2003. Het ongeschreven Mechelen. Met de pijl is de huidige locatie van de Kruidtuin aangegeven.

Of het noordelijke deel, rondom de St-Rombout, ook een ommwalling heeft gehad, zoals op de kaart is aangegeven, is nog niet aangetoond. Wel staat vast dat de rechteroever van de Dijle in de dertiende eeuw een belangrijk economisch centrum was met verschillende markten, laken- en vleeshallen. De Bruul, een belangrijke toegangsweg naar het centrum van de stad vanuit het zuiden, is gedateerd op het begin van de dertiende eeuw. Vermoed wordt dat de voorganger van de Fonteinbrug, de brug die de Bruul over de Dijle voerde, ook in deze periode is aangelegd. In een document van omstreeks 1250 worden voor het eerst de namen genoemd van de Bruul (de huidige Leermarkt), de Nieuwe Bruul (de huidige Bruul) en de Nieuwe Brug (de huidige Fonteinbrug)².

In 1269 werd de Commanderie van de Duitse Orde op de huidige plek op de noordelijke oever van de Dijle gevestigd. De ommuurde binnenstad werd doorsneden door diverse waterlopen of vlieten, die de functie hadden van afvoer van regenwater, riool en sommige wellicht ook als vaarwater. Het domein van

Pitzemburg werd omgeven door drie waterlopen: de Dijle in het zuiden, de Melaan in het oosten en de Klem in het noorden en westen. Op de plaats waar de Dijle de stad binnenkwam was een molen op de Dijle gebouwd. De molenstuw zorgde voor de verdeling van het water over de Dijle en de Melaan, die voor de molen aftakte van de Dijle. De Klem voerde een deel van het water van de Melaan weer terug naar de Dijle. Bij de Fonteinbrug, onder het oude poortgebouw van de commanderij, mondde de Klem uit in de Dijle.

Verdeelpunt tussen de Dijle en de Melaan bij de molen op de Dijle. De boog waardoor het water naar de Melaan stroomde is in de twintigste eeuw dichtgemetseld.

3.2 De commanderij Pitzemburg van de Duitse Orde

De Duitse Orde

De Duitse Ridderorde is een van de drie grote militaire kloosterorden, die hun ontstaan te danken hebben aan de kruistochten. De andere ridderordes waren de Hospitaalridders van Sint Jan (later de Orde van Malta of de Maltezer Ridders genoemd), en de Orde van de Tempeliers. In 1190 opgericht als een gasthuisorde (Hospitale Sancte Marie Teutonicorum), besloten de Duitse vorsten in 1198, naar het voorbeeld van de andere twee grote orden, het 'Gasthuis van Onze Lieve Vrouwe der Duitsers' om te vormen tot een ridderorde, hetgeen een jaar later door paus Innocentius III bevestigd werd. Zoals de andere orden, droegen de ridders aanvankelijk een witte mantel, maar het rode Tempelierkruis werd vervangen door een zwart breedarmig kruis. Het ideaal bestond in het verenigen van ridderschap en geestelijk leven. Daartoe legden de ridders geloften van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid af, maar daarbuiten hadden ze, vooral de eerste eeuwen na de oprichting, ook militaire verplichtingen. In de loop van de dertiende eeuw kende de Duitse orde een enorme uitbreiding : vrijwel ieder jaar kwam een nieuwe stichting tot stand, dank zij de edelen die gedurende de kruistochten getuige geweest waren van de

inspanningen van de Orde en gronden, kerken, kapellen, boerderijen en privileges schonken. De Teutoonse Orde verwierf op deze wijze, soms ook met wapengeweld, uitgestrekte gebieden in Duitsland, in Oost-Europa en in de Lage Landen. De huizen, van waaruit het beheer van de landerijen werd gevoerd, werden commenderijen, later commanderijen, genoemd (commenda = geheel van inkomsten van de geestelijke instelling). De commendator of commandeur was de persoon die aan het hoofd van de commanderij stond. .

Alden Biesen en Pitzemburg

In de Nederlanden is de oudste stichting Alden Biesen (1220), een jaar later gevolgd door de stichting van een commanderij ten oosten van Mechelen. De vestiging van de orde was mogelijk dankzij een schenking van Wouter Berthout, heer van Mechelen. Tijdens de vijfde kruistocht lieten de ridders van de Duitse Orde zich bij de belegering van Damiate in Egypte opmerken door hun hulp- en strijdvaardigheid. De heer van Mechelen, die met zijn twee zonen deelnam aan de belegering en de uiteindelijke verovering van de stad, kwam met de ridders in contact en legde in 1221 door de schenking van gronden vermoedelijk de basis voor de vestiging van de Orde in de omgeving van Mechelen. Berthout trad zelf toe tot de Duitse Orde. In 1269 installeerde de Commanderij zich binnen de (nieuwe) muren van de stad, op het huidige domein aan de oever van de Dijle.

De oorsprong van de benaming Pitzemburg is niet erg duidelijk. A.Jamees voert aan dat de hoeve Betsembroeck, gelegen op de grens met Muizen, één de eerste schenkingen van Wouter Berthout zou kunnen geweest zijn. Bets betekent beek, en broek is voldoende bekend als drassig bosland. De naam evolueerde snel naar Petsembroek of Pitsenbroek, en bij de vestiging binnen de stadsmuren zou het achtervoegsel broek (moeras) logisch vervangen zijn door burg (gebouw). Het werd dus Pitsenburg, en later Pitzemburg. De uitgang 'burg' zou kunnen duiden op een versterking, maar daarvan is bij het recent uitgevoerde archeologische onderzoek niets gebleken. Eventuele resten van een versterking zouden gezocht moeten worden onder de huidige schoolgebouwen³.

De middeleeuwse commanderij

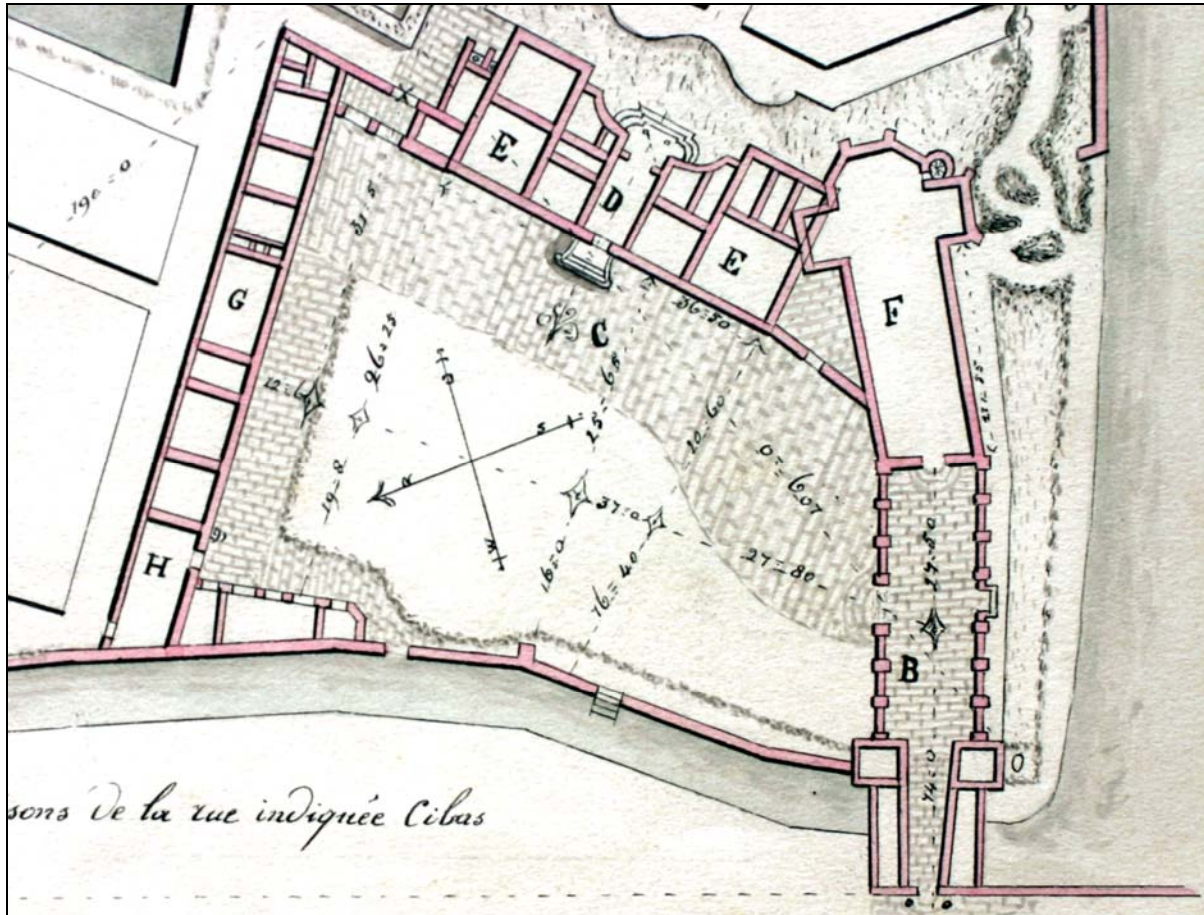
Van de middeleeuwse gebouwen is niets overgebleven. Op een pentekening/aquarel van de Noter uit de negentiende eeuw is een impressie gegeven van de gebouwen en de tuinen van de Commanderij, zoals die er omstreeks 1560 zou hebben uitgezien. We weten niet hoe nauwkeurig de oorspronkelijke situatie is weergegeven: de middeleeuwse gebouwen waren toen al minstens 150 jaar tevoren afgebroken. Door de mate van detaillering van de gebouwen wordt echter de indruk gewekt dat de kunstenaar zich heeft gebaseerd op kaartmateriaal uit die tijd. En dat is ook zo: de kaart van de Noter is een verkleinde kopie van de stadsplattegrond van Jan van Hanswijck uit 1594.

Detail van de kopie van De Noter.

We zien op de afbeelding de kerk (gebouwd in 1277), een poortgebouw, gebouwen langs de Klem en de Dijle, en centraal op het terrein de gebouwen

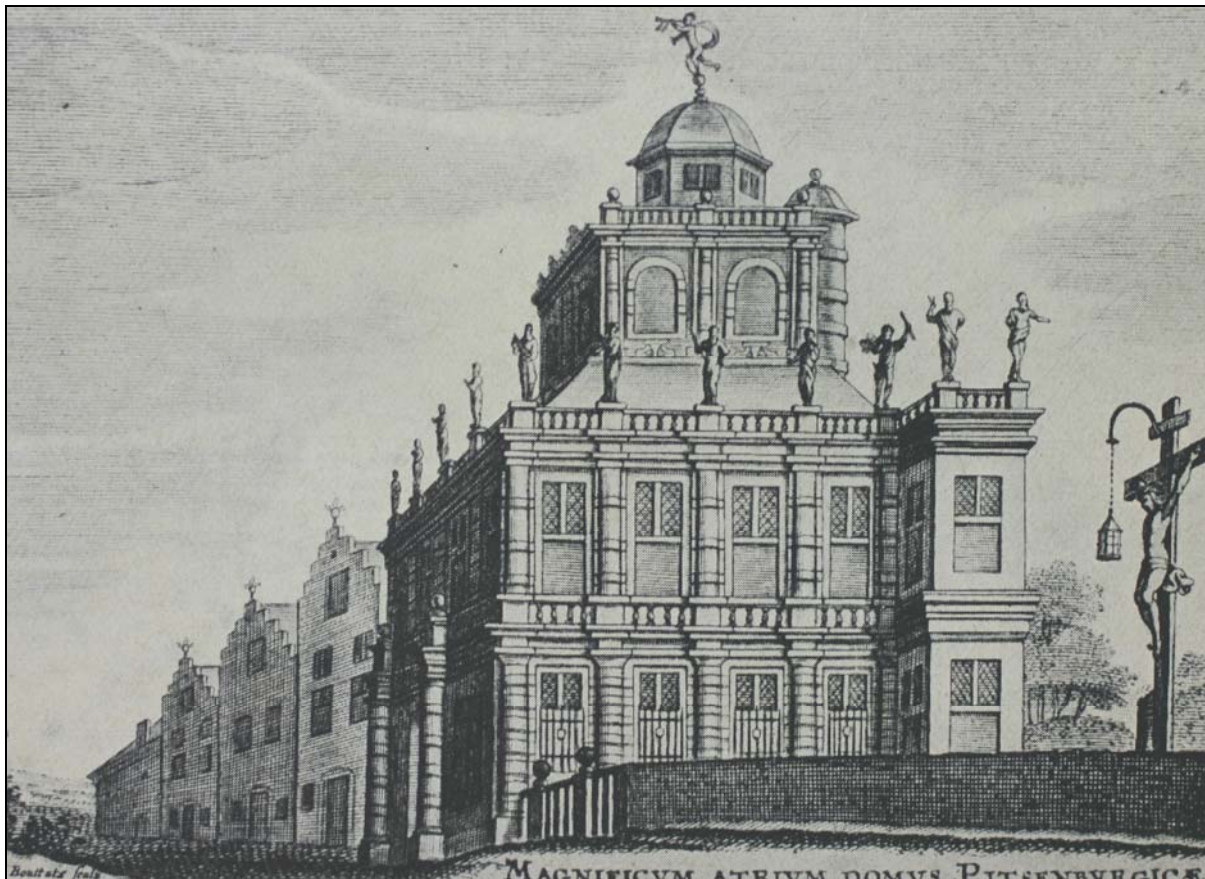
van de Commanderij. Hierachter liggen de tuinen van Pitzemburg, toegankelijk via een poortgebouwtje. Een grote ovale vijver is getekend tussen de Commanderijgebouwen en de Klem. Of het poortgebouwtje werkelijk heeft bestaan is niet duidelijk: het archeologisch onderzoek heeft hiervoor geen aanwijzingen opgeleverd.

Grote veranderingen in de zeventiende en achttiende eeuw

Plattegrond (omstreeks 1780) van de commanderijgebouwen, in 1917 gekopieerd door A. Pluijs. Het noorden is links. Vanaf de Bruul kwam men via het poortgebouw op een kleine binnenplaats (B), van waaruit men de kapel (F) en de grote binnenplaats (C) kon bereiken. Aan de grote binnenplaats liggen de woonvleugel (de huidige Commanderijvleugel van de school) met op de begane grond de ingangspartij (D) en de zalen (E) en de dienstvleugel (de huidige Faid'herbe vleugel van de school) met woonvertrekken (G) en de paardenstal (H).

Goswin Scheiffart, baron von Merode zu Alner, commandeur van 1661 tot 1685, liet veel van de oude gebouwen afbreken. Hij nam de architect Lucas Faid'herbe in de arm die een monumentaal poortgebouw ontwierp op de hoek van de Bruul en de Dijle (1664) en de voormalige dienstvleugel (1677), die nu nog deel uitmaakt van het schoolgebouw. Het poortgebouw, dat over de Klem was gebouwd, was slecht gebouwd en moest al na dertig jaar sterk verbouwd worden, waarbij de bovenste verdieping en de uitzichtkoepel werden afgebroken. Uiteindelijk werd in 1836 het gehele poortgebouw gesloopt; van de bouwmaterialen werden de huidige aubettes gebouwd aan de ingang van het park vanaf de Bruul. De dienstvleugel maakt nog steeds deel uit van het schoolgebouw. Ruim vijftig jaar later, in de periode dat baron Christoffel van Kyau commandeur was (1724-1736), is haaks op de dienstvleugel een woonvleugel gebouwd met een indrukwekkende toegangspartij: een trap met brede, lage treden en een bordes voorzien van ijzersmeedwerk. De architect van deze achttiende- eeuwse vleugel is niet bekend.

Poortgebouw van het domein, gebouwd onder leiding van Lucas Faid'herbe in 1664. De bovenste verdieping en de Belvedere werden al na 30 jaar wegens bouwvalligheid afgebroken.

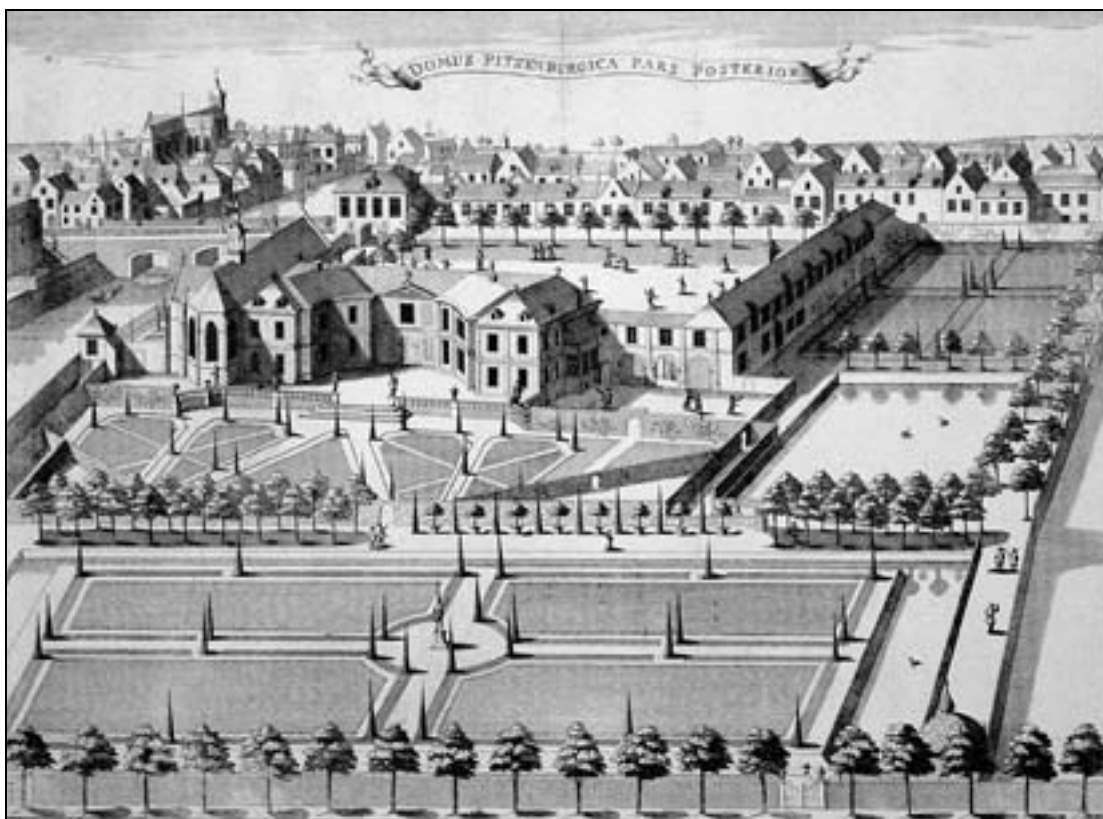
Van de nieuwe dienst - en woonvleugels vindt men in de tweede, achttiende-eeuwse editie van de Chorographia Sacra Brabantia van Antonius Sanderus (1586-1664) twee prachtige gravures van R. Blockhuijsen. De tekening met het opschrift Domus Pitzenburgica Pars Anterior toont het hele complex met de rechthoekige binnenplaats en de intussen verdwenen kapel en poortgebouw, gezien vanaf de Bruul. De afbeelding Domus Pitzenburgica Pars Posterior toont het park en de achterkant van de gebouwen (zie volgende pagina).

De Faid'herbe vleugel.

Twee gravures van R. Blockhuijsen uit omstreeks 1725 laten het complex zien vanaf de westzijde (boven) en de oostzijde (onder). Vermoedelijk zijn de gravures gemaakt tijdens de bouw van de woonvleugel omdat het balkon nog niet is aangegeven. Bron: Chorographia Sacra Brabantia van Antonius Sanderus (<http://www.pitzsburg.be/geschied.html>)

Ontwikkeling van de tuin

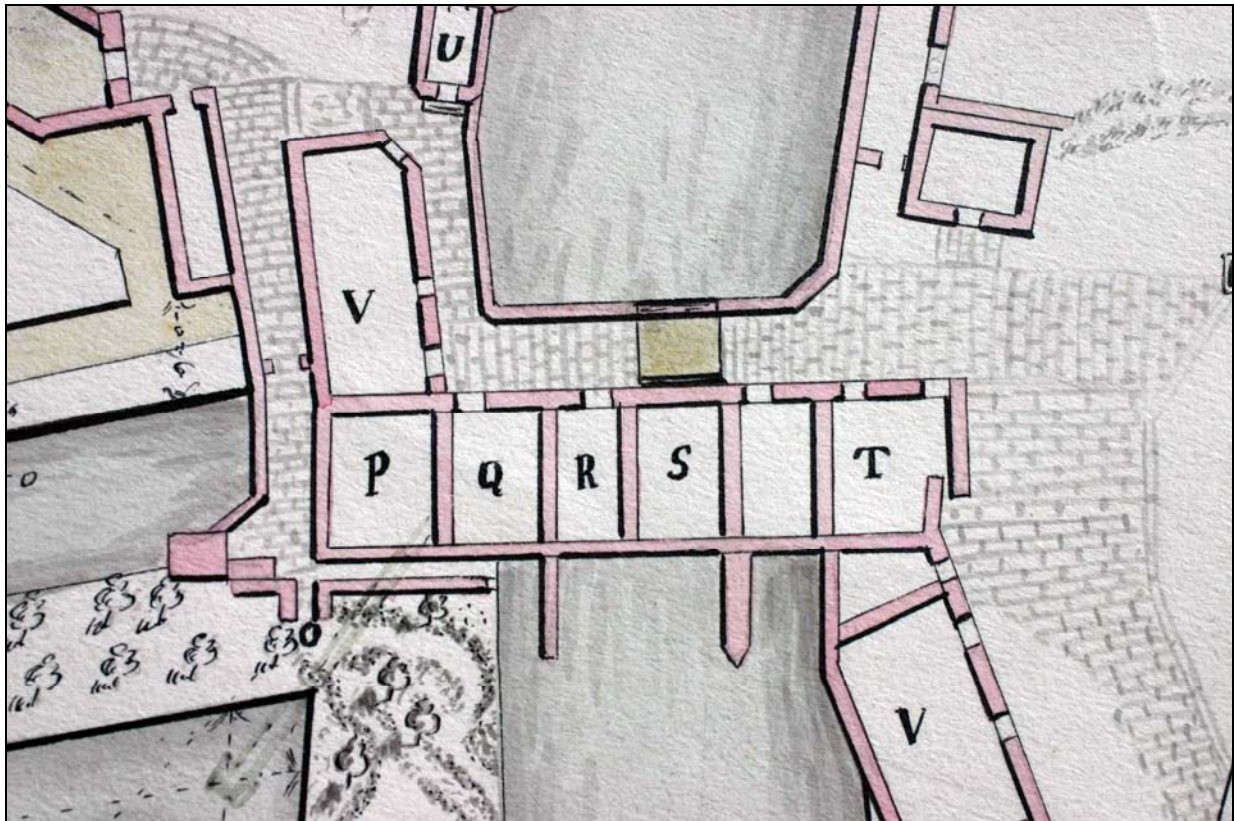
Behalve de gebouwen was ook het park drastisch veranderd. Achter het huis lag een groot terras, dat via een brede trap uitkwam in het westelijke deel van het park, deels geometrisch van aanleg. Ten noorden van het terras bevond zich een ommuurde hof (basse court). Het oostelijke deel van de tuin is getekend als een trapeziumvormig terrein, omgeven door strakke waterlopen. Paden deelden de ruimte in vieren, met centraal een cirkelvormig plein, dat zichtbaar is op de gravures, in afwijking van de kaart. Tussen deze tuin en de Klem lag een rechthoekige vijver met daarachter, op de plaats van de huidige tuin rondom het standbeeld van Dodoens, een terrein dat eveneens door paden in vieren werd verdeeld. De gravures geven een mooi beeld van hoe de gebouwen en het park er in de eerste helft van de achttiende eeuw uit hebben gezien. Door het toegepaste perspectief vertonen de gravures echter een sterke vertekening.

Kopie van A. Pluys van een kaart uit de achttiende eeuw⁴.

Om een beeld te krijgen van de toenmalige plattegrond hebben we de beschikking over een gedetailleerde tekening uit omstreeks 1780, in het begin van de twintigste eeuw gekopieerd door A. Pluys. De plattegrond vertoont grote gelijkenis van de gravures van Blockhuysen, maar er zijn ook enkele verschillen. Langs de Dijle is een grillig kronkelend paadje getekend. Langs de Melaan is een dubbele rij bomen aangegeven, net als op het brede pad tussen het westelijke en oostelijke deel van de tuin. In het westelijke deel van de tuin zien we geen geometrische aanleg, maar een wulps patroon van slingerende paden, ingekaderd binnen een drietal zichtassen. Deze zichtassen gaven vanuit de woonvleugel uitzicht op de Dijle (de kortste

zichtas), op de plek waar het brede pad tussen de beide tuindelen bij de Dijle kwam (de middelste zichtas), en op de laan langs de Melaan (de langste zichtas). Deze laatste as liep over de hele lengte van het domein en vormde een optische verbinding tussen de beide tuindelen. In de uiterste noordwesthoek van de tuin (linksonder op de plattegrond) is een klein gebouw ingetekend met daarvoor een viertal serres. In het zuidoosten ligt het gebouwencomplex van de molen op de Dijle. Interessant is dat er verschillende molens door het water van de Dijle konden worden aangedreven.

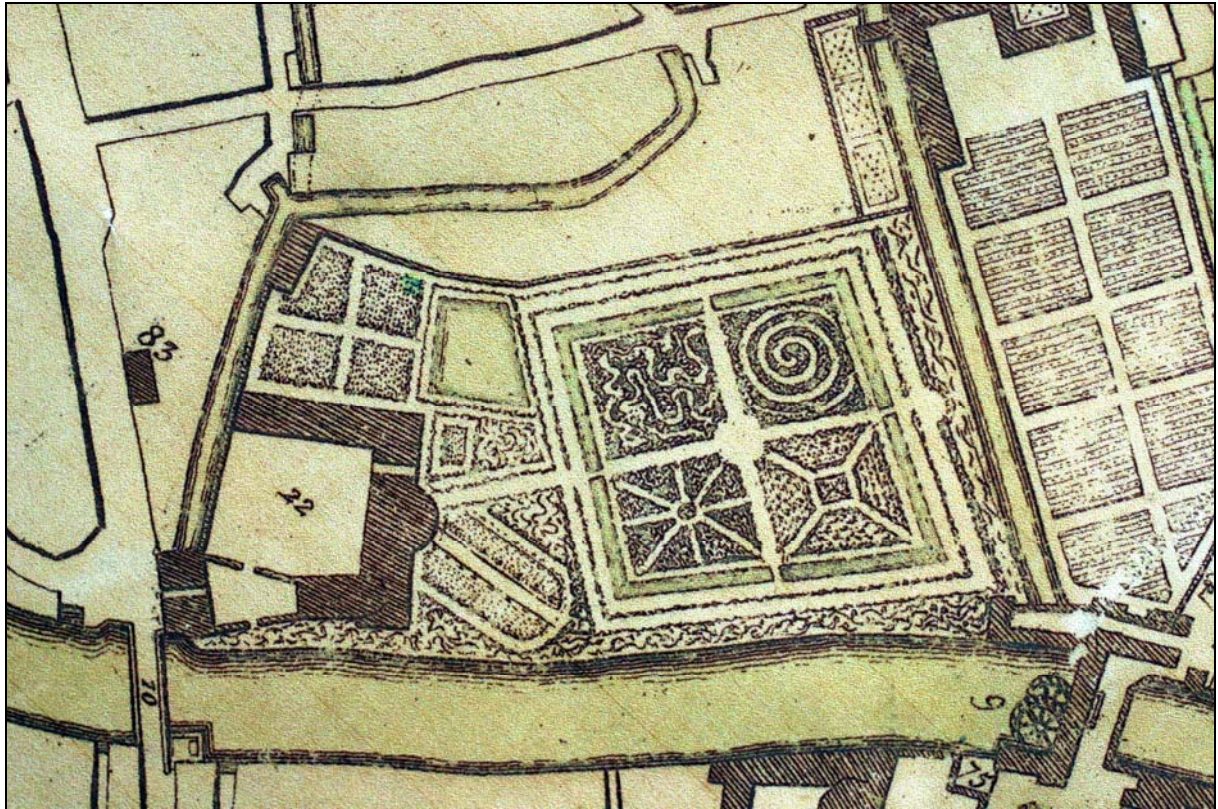
Het molencomplex op de kaart van ca 1780. Legende: O = toegang vanuit de tuin tot de verdedigingswerken, P = volmolen, Q = zaagmolen, R = schorsmolen, S = grote sluis, T = graanmolen, V = oliemolen, U = bureau van de eigenaar van een deel van de molens.

Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat de molens ooit tot de Commanderie hebben behoord. Wel zijn er in de loop van de geschiedenis diverse geschillen geweest tussen de Commanderie en de eigenaars van de molens. Meestal ging de onenigheid over wateroverlast. De sluis in de Dijle was ook het verdeelpunt van water dat door de Melaan werd geleid en het water dat de Dijleloop volgde.

De vraag is wanneer de originele tekening van de tuin is gemaakt. We zijn geneigd aan te nemen dat de tuin die hier weergegeven is uit de tweede helft van de achttiende eeuw dateert (ca 1780), gezien het feit dat er verschillende rococo-elementen zijn opgenomen, in tegenstelling tot de gravures van Blockhuysen, die een formele opzet laten zien. Dergelijke tuinen, waarin verschillende stijlenmerken zijn opgenomen, worden wel 'encyclopedische tuinen' genoemd.

Bij het naderen van de Franse revolutionaire troepen sloeg de laatste commandeur van Pitzemburg op de vlucht, en in 1794 werden de gebouwen, de inboedel en het park nationaal bezit. De commanderie werd in 1797 verkocht en bleef een dertigtal jaren in privé-handen.

In 1801/1802 maakte J. Hunin een plattegrond van de binnenstad waarop hij ook de tuin van Pitzemburg gedetailleerd afbeeldde.

Detail van de kaart van Hunin (1801/1802).

De lange centrale zichtas is nog steeds prominent aanwezig, de middelste loopt minder ver door dan voorheen en de korte zichtas wordt beëindigd door de bebossing langs de Dijle. De vakken in het oostelijke deel van de tuin zijn voorzien van verschillende padenpatronen. Aan de noordwestkant van het park zijn de vijver en het door paden in vieren gedeelde terrein nog aanwezig. Langs de Klem is een gebouw verzezen, dat vermoedelijk is afgebroken bij de bouw van het grote serrecomplex in de periode 1850-1855.

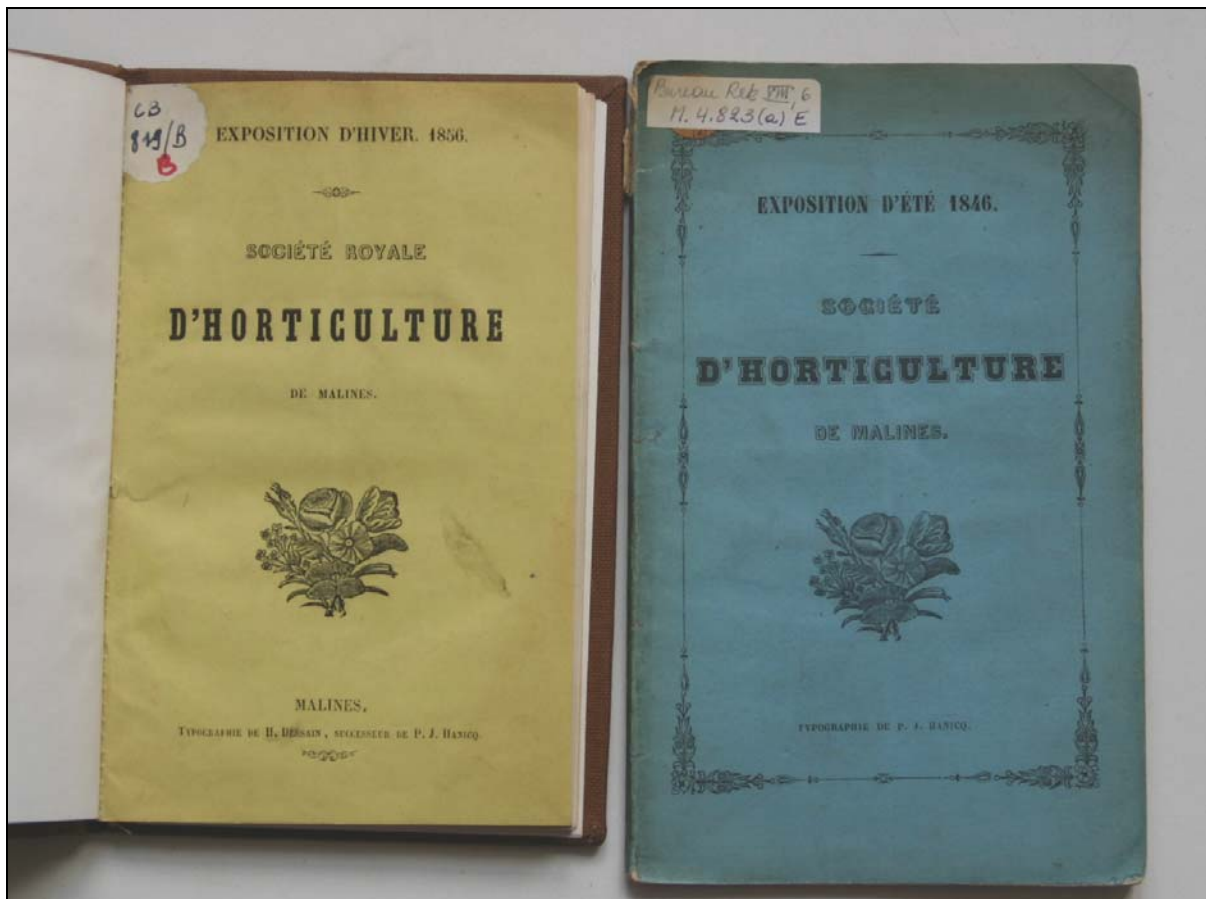
Op de kaart van het Primitief kadaster uit 1824 is de trappezienvormige structuur van de waterlopen langs het oostelijke deel van de tuin goed te zien, net als de contouren van de vijver. Ook op de kadasterkaart is een gebouw ingetekend langs de Klem.

Kadasterkaart 1824.

3.3 Het park van 1827 tot 1912

De Société royale d'Horticulture de Malines

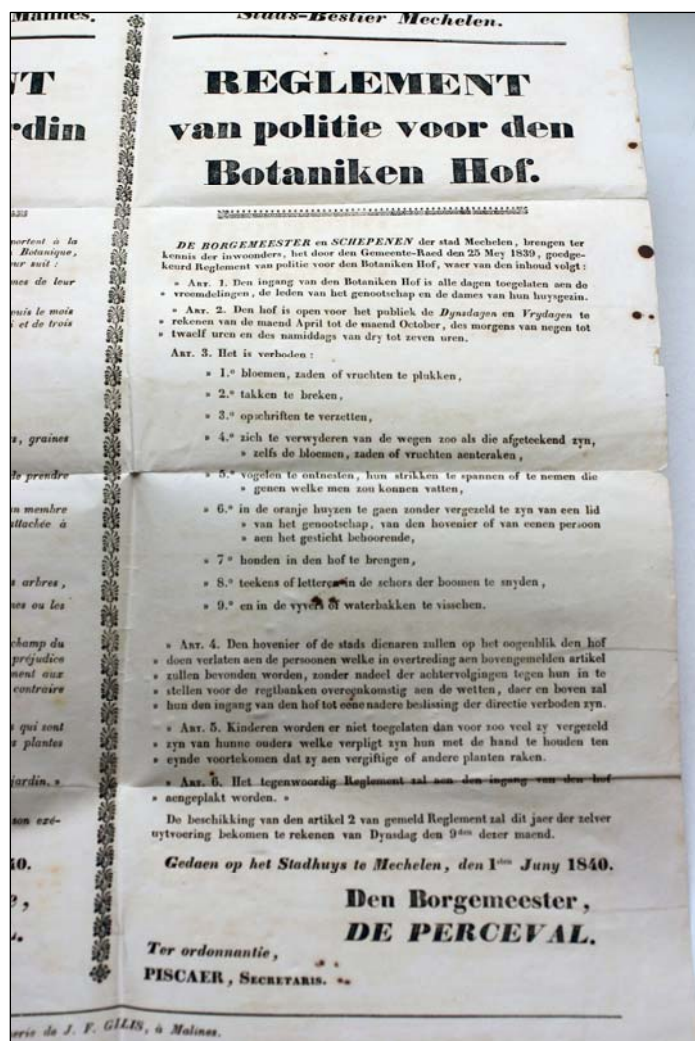
In 1827 slaagde de stad Mechelen er in het hele domein aan te kopen, en in 1832 werd in de heringerichte gebouwen het reeds bestaande Stadscollege ondergebracht. De onderwijsinstelling kreeg meteen een nieuwe naam: Collège Communal de Pitzembourg. In 1830 kreeg de stad toestemming van de provincie Antwerpen om de tuin te verhuren en een tuinmanswoning in de noordwesthoek van het park te bouwen⁵, bij de nieuwe ingang van het park. In 1837 is de Société d'Horticulture de Malines opgericht. Later werd het adjectief 'royale' aan de naam toegevoegd. Het reglement bevatte 36 artikelen en is onderschreven door de deelnemers op 6 augustus 1837⁶. Het belangrijkste doel van de vereniging was het bevorderen van de tuinkunst. Dit geschiedde door het organiseren van minimaal twee exposities per jaar (artikel 18), waarbij een jury de planten beoordeelde en medailles toekende. Al op 18 december 1837 kon de secretaris van de Société melden dat alle belangrijke professionele en amateurkwekers lid waren geworden van de vereniging. Hij verzocht Burgemeester en Schepenen een zaal in het stadhuis ter beschikking te stellen voor de eerste tentoonstelling⁷.

Programmaboekjes van de wintertentoonstelling in 1856 en de zomertentoonstelling van 1846. Van sommige tentoonstellingen zijn lijsten van deelnemers en van geëxposeerde planten in het Stadsarchief van Mechelen aanwezig.

Niet in het reglement is opgenomen dat de Société ook verantwoordelijkheid droeg voor het onderhoud van het park. Deze verantwoordelijkheid blijkt uit het feit dat het bestuur van de Société in februari 1838 een brief aan Burgemeester en Schepenen stuurde met een plan voor de inrichting van het park en voor het aanleggen van een wandeling. In 1839 krijgt de Société officieel het vruchtgebruik van de tuinen van

Pitzemburg en in 1840 meldden de secretaris en de vice-voorzitter: "de uitvoering van het totaalplan van de Jardin Botanique en van de publieke wandeling is in volle gang...." In 1840 wordt ook het politiereglement van kracht. Het park is altijd toegankelijk voor vreemdelingen en voor de leden van de Société (en hun dames). Gewone inwoners van Mechelen konden alleen op dinsdagen en op vrijdagen terecht in het park, en dan nog alleen van april tot oktober. Alle stukken over de beginperiode van de Société zijn te vinden in het dossier Modern Archief, nr 4571 van het Stadsarchief Mechelen.

Deel van de Politieverordening uit 1840, opgesteld in het Frans en het Nederlands. Stadsarchief Mechelen.

Het plan, waarvan in de brief van 1839 sprake is, is in de archieven niet terug te vinden. Het was ons lange tijd niet duidelijk waaruit de inrichtingswerkzaamheden in het park bestonden. De primitieve kadasterkaart van 1824 toont de tuin nog in haar oude formele staat, met strakke waterlopen. Beperkten de werkzaamheden van de Société zich tot het opknappen van het verwilderde park en vervolgens tot regulier onderhoud? Of gingen de werkzaamheden veel verder en is in deze tijd al de basis gelegd voor de landschappelijke inrichting die op de kaart van Popp (1868) te zien is, een kaart die is gebaseerd op latere kadasterkaarten?

Er waren aanwijzingen die ons deden veronderstellen dat er al omstreeks 1840 belangrijke veranderingen in het park zijn aangebracht. Een belangrijke aanwijzing was de toespraak van F. de Cannart d'Hamale (voorzitter van de Société royale

d'Horticulture de Malines) bij de begrafenis van mede-oprichter Henri Van Kiel, in september 1861⁸:

"Bij de herinnering aan Henri van Kiel, een van de oprichters van de Société waarvan ik de spreekbuis mag zijn, en lid van het bestuur vanaf het begin, past een gevoel van rouw en van dankbaarheid.

Niemand, Heren, dat weet u allen, was meer betrokken bij onze Société, niemand was er meer aan gehecht en niemand heeft zoveel zorg en toewijding aan de Société geschonken. Alles wat hij kon bijdragen aan de welvaart van de Société, aan de verfraaiing van het park en aan de glans van de exposities, was onderwerp van zijn intense en constante toewijding.

Houd in gedachten, Heren, dat het aan zijn ijver, zijn initiatief en zijn eminente praktische kennis te danken is dat Mechelen een magnifiek park heeft gekregen die de bewondering heeft geoogst van alle buitenlanders, waarvan hij de contouren heeft getekend met een pure en perfecte smaak die we ook terugvinden bij mensen als Le Notre en Kent. Net als zij wist hij alle lokale omstandigheden optimaal te benutten, net als zij wist hij zo om te gaan met plannen en perspectieven dat gebruik gemaakt werd van alle objecten en gebouwen die de tuin van Pitzembourg omringen."

Plan parcellaire de la ville de Malines intra-muros, avec des mutations, par P.C. Popp (1858-1868). De nieuwe inrichting van de tuin en de nieuwbouw van de school aan de dienstvleugel van Faid'herbe zijn al op de kaart aangegeven. Bron: Stadsarchief Mechelen.

In de archieven waren echter geen harde bewijzen te vinden dat het park al voor 1862 in Engelse landschapstijl is veranderd. De kaart van P.C. Popp laat een geheel andere tuin zien dan de tuin die Hunin in 1801/1802 tekende. Pas bij bestudering van oude kadastragegevens in het archief van het Kadaster in Antwerpen bleek duidelijk dat de grote veranderingen in de tuin zijn uitgevoerd in de jaren '60 van de negentiende eeuw.

Intermezzo: het 25-jarige jubileum van de Société

In 1862 vierde de Société haar vijftienvigjarig bestaan. Er werd een grotere tentoonstelling georganiseerd dan gebruikelijk en één van de hoogtepunten van het feest was de onthulling van het standbeeld van Dodoens voor de kassen van de Jardin Botanique. Een verslag van de gebeurtenissen: "De verschillende jubileumfestiviteiten hadden plaats in de botanische tuin van Pitzembourg, een waarachtig monument dat het werk is van de Société d'Horticulture de Malines en de mooiste wandeling van de stad vormt. Vijftienvig jaar geleden waren de terreinen van Pitzembourg niet meer dan een woestij, een ongecultiveerde wildernis. Tegenwoordig is het een uitgestrekt, riant park, één van de mooiste en best onderhouden tuinen van België. De tuin is doortrokken van een bewonderenswaardige kunst; zij kan model staan in dit opzicht en verdient het bezoek van buitenlanders. Bovendien, de beplanting met groepen bomen en struiken, de schikking en inrichting van de bloembedden en het onderhoud van de gazons zijn onnavolgbaar. In het park staan mooie grote serres die een groot aantal bijzondere planten herbergen.

Als enige onder haar zusters in België bezit de Société d'Horticulture de Malines een gebouw van een dergelijke importantie, een echte botanische tuin naar het voorbeeld van die van de Botanical Society in Regents Park, Londen."

“De volgende dag was het moment aangebroken om de sluier weg te halen en Dodoens te doen herleven temidden van zijn stadsgenoten en temidden van zijn geliefde bloemen.

De gemeentelijke autoriteiten, het bestuur van de Société, en enkele leden van de jury, ontvingen om 11 uur 's morgens de heer Vandenpeereboom, minister van Binnenlandse Zaken, in gezelschap van heer ridder Peyck, gouverneur van de Provincie Antwerpen. De heer De Backer, secretaris van de Société, sprak hem bij zijn entree in de tuin als volgt toe:

‘Meneer de Minister,

De Société Royale d'Horticulture, waarvan ik momenteel de spreekbuis ben, is even gelukkig als vereerd met het bezoek dat u ons brengt. Het is eens te meer een bewijs van het belang dat u toekent aan de horticultuur en aan de botanie, belangrijke takken van de nationale welvaart.

De Société viert de 25e verjaardag van haar stichting en ter gelegenheid daarvan zal het standbeeld van de beroemde Mechelse botanist Dodoens worden onthuld.

Gedurende de afgelopen kwart eeuw heeft de Société voortdurend het pad gevolgd van de vooruitgang in de horticultuur en, dankzij wijze en voortdurende ondersteuning van het gouvernement en dankzij de krachtige bescherming die u, meneer de minister, en uw voorgangers ons hebben gegeven, hebben wij een hoog niveau kunnen bereiken in de wereld van de horticultuur.

Het fraaie park, de uitbundige begroeiingen die u weldra zult zien, de bloemententoonstelling die thans open is en waarvoor de Société de beste amateurs en professionele kwekers uit het hele land heeft weten te interesseren, zullen u tonen, meneer de minister, dat de Société haar belangrijke positie heeft weten te handhaven en het waardig is in de belangstelling van het Gouvernement te staan.

Tenslotte, meneer de minister, sta mij toe u - namens de gehele Société - onze dankbaarheid en gevoelens van sympathie te betuigen”⁹

Daarna werd het standbeeld onder trompetgeschal¹⁰ onthuld met een toespraak van de voorzitter.

Het ontwerp van Louis Fuchs

Behalve de feestelijkheden ter gelegenheid van de verjaardag van de Société gebeurde er nog iets in 1862. Tuinarchitect Louis Fuchs maakte een tekening van het park van Pitzemburg met als titel ‘Projet de changement à exécuter au Jardin Botanique de Malines’, échelle 1 : 50¹¹, ondertekend door Fuchs op 12 december 1862. Blijkbaar was de lof, die de voorzitter van de Société over de tuin had uitgesproken, geen reden om niet een grootscheepse herinrichting voor te bereiden. Het is mogelijk dat, toen Henri Van Kiel in 1861 overleed, een man heen ging die tot dan met “zijn intense en constante toewijding” voor de Kruidtuin geen oog had voor het verouderde ontwerp ervan. Van Kiel was medeoprichter van de Société en een belangrijke vormgever van de tuin “waarvan hij de contouren heeft getekend met een pure en perfecte smaak die we ook terugvinden bij mensen als Le Notre en Kent”.

Deze opmerking, uitgesproken door de voorzitter van de Société, plaatst het werk van Van Kiel in een duidelijk perspectief. André le Notre leefde in de zeventiende eeuw en was tuinarchitect aan het hof van Lodewijk XIV. Hij is de ontwerper van beroemde tuinen als die van Versailles en Vaux-le-Vicomte. In die dagen stond de geometrische tuinarchitectuur van Le Notre volop in de belangstelling.

William Kent is medegrondlegger van de ‘Engelse’ landschapsstijl en een van de eerste architecten die in een vroege landschapsstijl, the picturesque, taferelen maakte van tempeltjes of bruggen in combinatie met beplanting. De stijl waarin hij dat deed was in 1861 allang achterhaald door L. Brown en H. Repton, die inmiddels algemeen bekend waren geworden. Feitelijk is het merkwaardig dat de spreker aan het graf van Van Kiel hem vergeleek met weliswaar zeer bewonderde, maar zo verouderde architecten. Een jaar na het overlijden van Henri Van Kiel, en enkele maanden na het 25 jarig bestaan van “zijn” vereniging en “zijn” tuin werd het kennelijk tijd het park grondig te gaan veranderen.

Ontwerp van de Jardin Botanique van Louis Fuchs. Stadsarchief Mechelen.

We hebben geen correspondentie gevonden tussen de Société en de heer Fuchs, maar wel het bewijs dat hij door de Société was ingehuurd om een ontwerp te maken. In het overzicht van de inkomsten en uitgaven van de Société van 1863 staat onder het artikel 'Exposition d'été de 1862' de post 'à Fuchs architecte de jardin pour débours et frais de voyage lors de l'exposition d'été pour le 25e anniversaire du Jardin Botanique: fr 43,90' en onder artikel 'Entretien du Jardin, chaises, kiosque etc.' de post 'à Fuchs pour le plan de modification du Jardin Botanique: fr 115,60'¹²

Brief van de Société aan de stad van 20 december 1862

Op 12 december 1862 was Fuchs gereed met het ontwerp van de tuin. De Société liet er geen gras over groeien en stuurde op 20 december van hetzelfde jaar een brief naar de gemeente, die hieronder in enigszins vrije vertaling is weergegeven¹³.

Aan de heren Burgemeester en Schepenen van de Stad Mechelen

Heren!

Het bestuur van de Société royale d'Horticulture heeft de eer u uiteen te zetten dat, onophoudelijk pogend de jardin botanique te verfraaien, zij enkele veranderingen wil voorstellen waarvan de noodzaak zich al veel langer doet voelen, en waar tijdens de afgelopen algemene vergadering sterk op is aangedrongen.

Het bestuur heeft zich, om zich niet te lichtvaardig aan uitgaven te verplichten en om verzekerd te zijn van de kwaliteit van de verbeteringen, gewend tot een zeer getalenteerde man, meneer Fuchs, om deze verbeteringen te realiseren met de grootst mogelijke kans op succes.

In het bijgevoegde plan van deze bekwame artiest ziet u, heren, dat de aan te brengen veranderingen tot doel hebben de omgeving van de kiosk aan te passen aan de voorwaarden voor muzikuitvoeringen, zodanig, dat ze ook de algemene goedkeuring zullen krijgen van de verwante verenigingen.

Momenteel wordt de voorrang gegeven aan de aantrekkelijkheid van de muziekkunst, met als gevolg dat zelfs de meest uitbundige vegetatie, de bloemrijkste perken en de meest verzorgde culturen geen enkele aantrekkingskracht uitoefenen op de leden. Onze meest briljante tentoonstellingen kunnen zich hier niet aan onttrekken.

Het is daarom van belang de nodige opofferingen te doen voor de muziek om op deze wijze het aantal leden te behouden en te vergroten, en aldus het belangrijkste te behouden door middel van een bijkomstigheid.

Het is waar dat de tuinkunst het enige doel is geweest voor de oprichting van de Société, en u zult begrijpen, heren, dat de ontwikkeling die de Société heeft weten te bereiken opmerkelijk is; wat dat betreft is het programma de afgelopen 25 jaar grotendeels voltooid: maar de smaken veranderen en elk tijdperk brengt haar eigen wensen mee. Geen aandacht schenken aan de huidige muzikale smaak zou de Société blootstellen aan teleurstellingen en haar doen achteruitgaan.

De nieuwe inrichting van de tuin zou zonder enige twijfel groot voordeel bieden omdat het ons veel nieuwe leden zou opleveren.

Tal van luisteraars bij onze concerten, die niet zo gelukkig zijn om een plaatsje dicht bij het orkest te krijgen, zijn genoodzaakt een plaats te zoeken achter bomen of struiken, of verder bij de kiosk vandaan te lopen, of juist zo dicht mogelijk naar voren te gaan en plaatsen vlakbij de muziek in te nemen.

En wat de musici betreft, heren, moet u weten dat geen enkel teken van waardering aangeeft dat men aandacht aan hen schenkt. Men ziet hen enkel omringd door dienstbodes en kinderen. De muziekliefhebbers worden door de inrichting van de tuin op afstand gehouden, zodat het onmogelijk is dat hun applaus de musici kan bereiken.

Anderzijds is het onder de huidige omstandigheden onmogelijk dat de muziek op enige afstand en in alle richtingen gehoord kan worden. Vandaar dat toehoorders die niet rond de uitvoerenden gegroepeerd staan, constant opmerkingen maken over de muziek die in de tuin te horen is. Onnodig hieraan toe te voegen dat deze situatie tal van leden heeft doen besluiten de Société te verlaten.

Een groot plateau bij de kiosk, waar iedereen op zijn gemak plaats kan nemen, is daarom noodzakelijk. Alle liefhebbers kunnen zich hier verzamelen en de musici aanmoedigen door hun aanwezigheid en door hun enthousiaste applaus, terwijl ze tegelijkertijd kunnen genieten van het park.

Bovendien, heren, zou dit plateau een dubbele functie kunnen krijgen door de bouw van een paviljoen en een overdekte galerij, omdat de tuin nu geen enkele ruimte heeft waar een receptie gehouden kan worden. Bij verschillende gelegenheden hebben wij de eer gehad andere verenigingen te ontvangen, maar door het ontbreken van zo'n gelegenheid was het ons niet mogelijk hen met dezelfde hoffelijkheid te ontvangen die onze leden ten deel valt als zij zich elders presenteren.

Trouwens, onze stad heeft geen enkel lokaal waar dergelijke recepties kunnen worden gehouden en de stad Mechelen zou tenminste evenveel fondsen ter beschikking moeten stellen als veel minder belangrijke steden doen.

Aan de vooravond van de festiviteiten die worden georganiseerd voor de komende maand augustus en waarvoor u, heren, belangrijke voorbereidingen treft, is het wenselijk – gezien het gemeenschappelijk belang – dat de Société d'Horticulture u bij deze taak assisteert. De stad krijgt op die manier iets terug voor de offers die zij jaarlijks brengt aan de Société, die hierdoor in betekenis en nut zal groeien.

Het bestuur van de Société royale d'Horticulture wil u derhalve voorstellen, heren, de veranderingen goed te keuren die zijn aangegeven op het bijgevoegde plan en wil u tegelijkertijd verzoeken onze bliken van de hoogste waardering te accepteren.

De adjunct-secretaris

H.J.Hoing

de vice-voorzitter

A. van Davine de Damas

Op 8 januari 1863 kwam het (veel kortere) antwoord van de heren Burgemeester en Schepenen: men was het met de strekking van de brief geheel eens¹⁴. Op 14 april van dat jaar stuurden Burgemeester en Schepenen een brief naar de gouverneur van de Provincie Antwerpen waarin gemeld werd dat de gemeenteraad akkoord was gegaan met een subsidie van fr 2500 voor de bouw van een paviljoen. Over andere werkzaamheden werd niet gerept, maar de kadastragegevens wijzen uit dat ook de andere voorstellen van Fuchs, met name wat de omvorming van de waterpartijen, zijn aangepakt. In de jaren na 1862 zou het plan van Fuchs vrijwel geheel worden uitgevoerd¹⁵. Hierop wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan.

De gebouwen van de Société

Oude postkaart uit ca 1902 met de kiosk (1842) en het paviljoen (1885).
Stadsarchief Mechelen, beeldbank nr 1263

Door de activiteiten van de Société zijn er diverse bouwwerken in het park tot stand gekomen. Het begon in 1842 met de bouw van de gietijzeren kiosk¹⁶. De exacte locatie van de kiosk is niet bekend, omdat deze wijziging nog niet is opgetekend in de gegevens van het kadaster¹⁷. Op de kaart van Popp zijn twee kleine gebouwtjes aangegeven: een tegen de noordelijke muur van het park en een op de plaats van het latere paviljoen. Het laatstgenoemde komt het meest in aanmerking voor de kiosk: het gebouwtje tegen de muur was te klein. De kaart van Popp is overigens niet erg betrouwbaar waar het gaat om de Kruidtuin, de waterpartijen bijvoorbeeld zijn anders ingetekend dan ze in werkelijkheid zijn gerealiseerd.

In 1850 werden plannen gemaakt om grote serres te bouwen om de jaarlijkse tentoonstellingen extra luister bij te zetten en om tropische en subtropische planten te kunnen kweken. De nieuwe serres waren van een zodanige omvang en allure, dat Mechelen een belangrijke plaats verwierf op het gebied van de tuinkunst (zie ook de toespraak ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum). Op dat moment waren ze de grootste van België. In totaal bedroegen de kosten voor de serres 30.000 francs. Dit bedrag werd bijeengebracht dankzij subsidies van de stad Mechelen (20.000 frs), Koning Leopold I (6000 frs) en de

Provincie Antwerpen (4000 frs). De opening van het complex vond plaats in 1855 (optekening in het kadaster: 1857). Op de ontwerp-tekening van Fuchs staan de serres in hun toenmalige vorm aangegeven. Ze bestonden uit een veelhoekig centraal deel met aan weerskanten lagere vleugels. Bij de noordvleugel was nog een losstaande serre gebouwd.

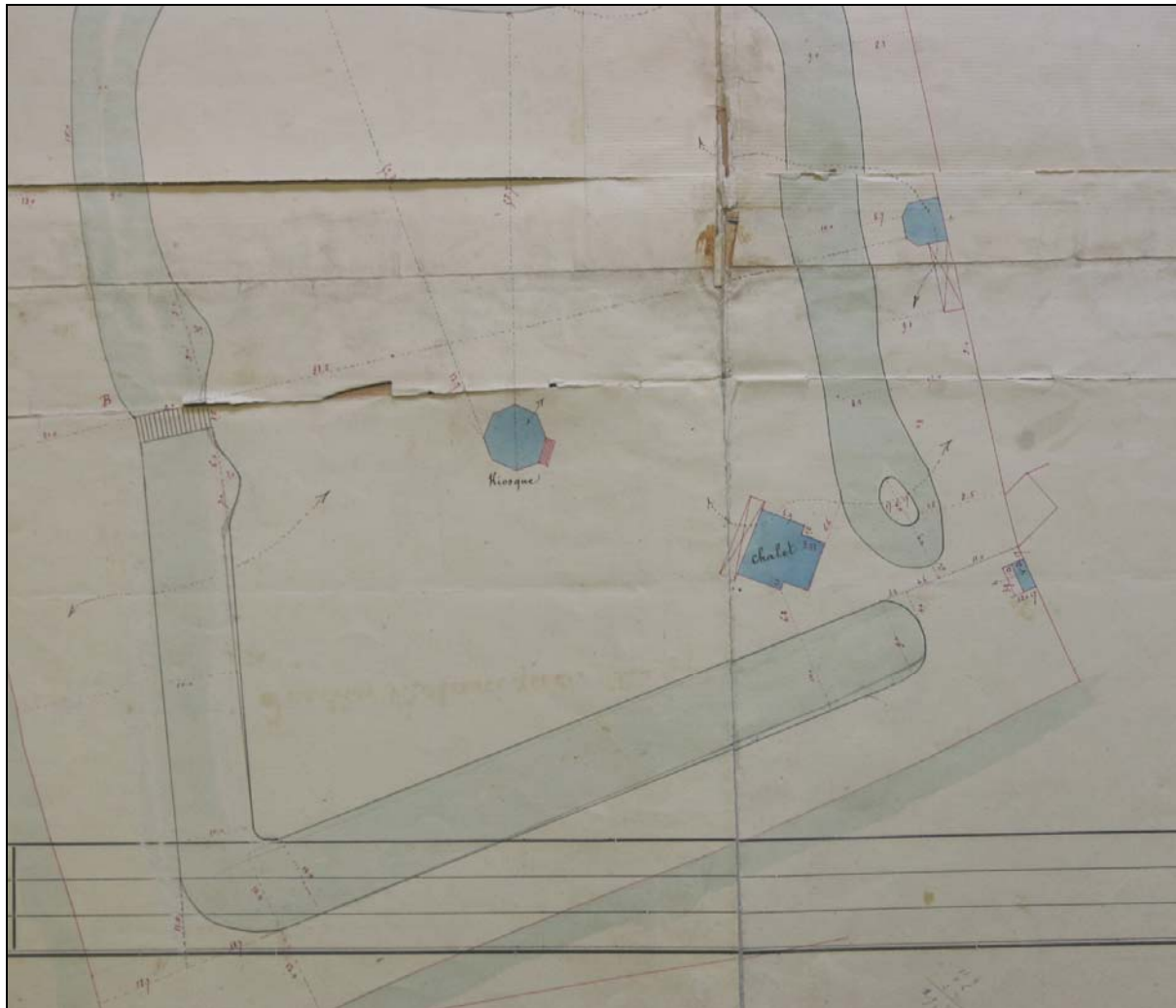

Standbeeld van Dodoens voor de kassen in de kruidtuin. Stadsarchief Mechelen, Collectie Berlemont.

In 1860 werd een groot aantal percelen (het gehele domein zonder de schoolgebouwen) kadastraal bijeengevoegd tot één groot perceel (Mechelen intra muros, sectie C nr 603a). In 1866 vond de opname in het kadaster plaats van de bouw van een paviljoen en een klein gebouwtje aan de noordmuur van het park (zie de kaart van Popp), in 1869 gevolgd door de bouw (of verplaatsing) van de kiosk en de nieuwbouw van de school aan de Faid'herbeveleugel.

Aan de noordkant van de oostelijke gracht, die in het ontwerp van Fuchs in zijn middeleeuwse vorm is gehandhaafd, verscheen in 1877 een klein gebouwtje. In hetzelfde jaar werd de ruimte tussen de losstaande kas en de noordvleugel overkapt en vond uitbouw van de school plaats (het gymnastieklokaal in het verlengde van de Faid'herbeveleugel).

In 1878 werd geschreven over de bouw van de orangerie en overkluizing van de waterloop de Klem tussen de tuin en het eigendom van De Keersmaecker. Het ging hier om een kleine uitbreiding van het kassencomplex. In 1884 werd de orangerie vergroot¹⁸, in 1885 is het oude paviljoen wegens bouwvalligheid afgebroken en werd een nieuw paviljoen gebouwd¹⁹. De noordoostelijke vijver werd gedempt²⁰, vermoedelijk mede om ruimte te creëren voor het nieuwe paviljoen met de overdekte galerijen. In 1889 kwamen deze galerijen gereed, evenals een langwerpige serre, vermoedelijk voor druiven, langs de noordmuur bij de uitgang naar de Pitzemburgstraat²¹. Dit was het eind van de bouwactiviteiten van de Société royale d'Horticulture de Malines. Wel werden de jaren rond de eeuwwisseling nog enkele kleine wijzigingen aan het park en de gebouwen aangebracht. Een andere verandering was de volledige openstelling van het park in 1894.

Kadastrale situatie in 1877: er werd een klein gebouwtje tegen de noordmuur gebouwd, in het verlengde van de oude oostgracht van het park. Dit was niet voorzien in het ontwerp van Fuchs, de overige bouwwerken zijn wel conform de ideeën van Fuchs opgetrokken (kiosk, paviljoen en uitzichtpunt tegen de noordmuur). Bron: Archief van het Kadaster, Antwerpen.

De aanleg van het gebouw ten noorden van het paviljoen, dat op de kaart van Hamaïde is aangegeven, is noch in de archieven, noch in het kadaster teruggevonden. Het moet zijn opgetrokken tussen 1889 en 1898.

Daarna was de rol van de Société zo goed als uitgespeeld. In de archieven hebben we geen aanleiding of oorzaak kunnen vinden voor de verwijdering tussen de Société en de gemeente, maar omstreeks 1911 zijn de verhoudingen zodanig bekoeld dat de stad Mechelen de Société het gebruik van de tuin en de lokalen ontzegd.

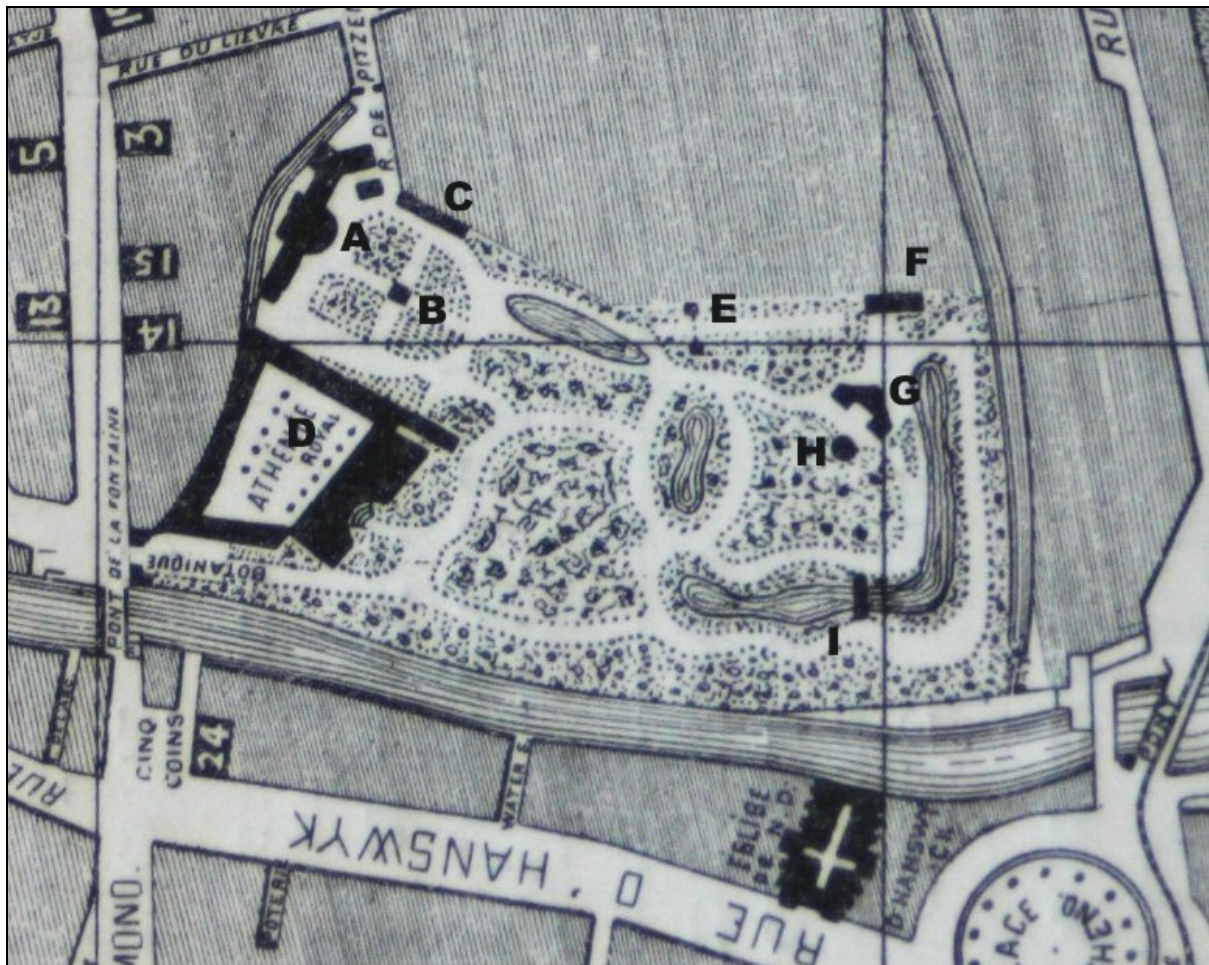
De Société royale d'Horticulture de Malines haalde net niet zijn 75ste verjaardag: eind 1911 werd het genootschap opgeheven.

Na enig geruzie bereikten de gemeente en de Société een overeenkomst voor de overname van diverse roerende zaken, vooral oranjeboom en perkplanten.

De schoolgebouwen

Nadat de gemeente de voormalige commanderiegebouwen had aangekocht in 1827 werd het College Communal de Pitsebourg in 1832 opgericht. Het gebouwencomplex bestond toen uit het poortgebouw uit 1664, de Faid'herbe vleugel (de oude dienstvleugel) uit 1677 en de woonvleugel uit ca 1725. De

kapel was enkele jaren daarvoor, in 1822, afgebroken. In 1869 werd de Faid'herbeveugel verbreed door nieuwbouw in eclectische stijl over de volle lengte van het gebouw. In 1877 werd de gymzaal in het verlengde van de Faid'herbeveugel gebouwd.

Plattegrond van de stad Mechelen (1898) door C. Hamaidé, detail. Legende: A = serrecomplex, B = standbeeld Dodoens, C = muurkas, D = schoolcomplex, E en F zijn onbekende gebouwen, G = paviljoen, H = kiosk, I = boogbrug (foutief ingetekend op de kaart). Bron: Stadsarchief Mechelen

Door verschillende oorzaken werd de school in het midden van de negentiende eeuw onderwerp van onenigheid tussen de kerk en de gemeente. Om deze situatie op te lossen besloot de gemeenteraad in 1881 het college over te dragen aan het Rijk. Het werd het Koninklijk Atheneum Pitzemburg. Bij de overname werd in 1881 aan de Middelbare jongensschool nog een lagere afdeling toegevoegd. Dit leidde in 1897 tot een bestuurlijke scheiding tussen het Atheneum en de Middelbare school, hoewel de beide instellingen gevestigd bleven in Pitzemburg. De steeds aangroeiende bevolking deed hier echter een nijpende woningnood ontstaan, zodat vanaf 1939 achtereenvolgens verschillende klassen van de lagere en de middelbare afdeling moesten verhuizen naar noodlokalen, verspreid over de stad, in afwachting van terug verenigd te worden in een groot te bouwen schoolcomplex aan de Zandpoortvest. Pas na de Tweede Wereldoorlog werden de bestaande plannen terug opgenomen en kon de Middelbare jongensschool tussen 1949 en 1951 eindelijk zijn nieuwe gebouwen betrekken.

Het aantal leerlingen van het Atheneum steeg voortdurend, mede door de toelating van meisjes vanaf het schooljaar 1926-27. Hun getal groeide gestaag, zodat het mogelijk werd ook een hogere afdeling te openen in de Middelbare meisjesschool, die omgevormd werd tot het Koninklijk Lyceum. Na een geleidelijke overgang verlieten de laatste meisjes Pitzemburg in 1947-48. In 1964 werd het gemengd

onderwijs ingevoerd op alle Rijksscholen ²².

Ondertussen werden op het domein de vroegere stallingen vervangen door een nieuw gebouw, en werd op de plaats van de monumentale oranjeriesserren, die tijdens de oorlog zwaar beschadigd waren, een polyvalente turnzaal en een vleugel met moderne laboratoria en gespecialiseerde klaslokalen opgetrokken. De nieuwe vleugel van de school (de Dodoensvleugel) werd niet op dezelfde plattegrond gebouwd als waarop de kassen hadden gestaan, maar besloeg ook een deel van de kruidtuin rondom het beeld van Dodoens.

Het standbeeld van Dodoens wordt aan de achter- en zijkanten omgeven door leilinden, die samen met de bomen langs de gevel het nieuwe schoolgebouw (ca 1950) aan het oog onttrekken.

3.4 Ontwikkelingen na 1911

In 1911 ontzegde de stad Mechelen de Société royale d'Horticulture de Malines, inmiddels Koninklijke Maatschappij voor Hofkunde geheten, het gebruik van het park en de gebouwen²³. De oranjerieplanten en een grote hoeveelheid perkplanten werden voor een bedrag van 4200 franc van de Société gekocht. Het beheer van de Stedelijke Kruidtuin werd geleid door een speciaal daarvoor opgerichte commissie²⁴. Er kwam een derde ingang van het park, bij de molens op de Dijle²⁵. De molens, waarvan nog de volmolen en de schorsmolen restten, werden door de gemeente aangekocht. De stad liet een rapport opstellen over de toestand van het park en van de gebouwen.

Het park met de grote vijver, kiosk, paviljoen en diverse bloem- en heesterperken op een postkaart van ca 1900. Stadsarchief Mechelen, Collectie Berlemont.

Het rapport²⁶ luidt als volgt:

“Mijne heren,

Ziehier volgt het rapport over de staat van het park en de gebouwen van de Botanische tuin.

Door de enorme droogte in de zomer van 1911 moeten 50 aucuba's en de helft van de laurierkersen aan het pad langs de Dijle vervangen worden.

Het perk met rododendrons bij de Kiosk zou geheel vervangen moeten worden; de planten zijn verzwakt. Ik zou u willen voorstellen het te vervangen omdat de hele grond van het perk te vochtig is en er zijn geen middelen het te verhelpen door voldoende drainage. Ik zou u willen voorstellen een geheel nieuwe beplanting toe te passen van deze struiken in de 2 parterres van het verhoogde plateau van hetzelfde gazon. In deze parterres dicht in de buurt van de grote bomen zijn er geen mogelijkheden om bloemen te houden; de wortels van de iepen hebben zich wijd vertakt in het perk om aan voeding te komen die zij in het perk missen. Rododendron is een plant die zich thuis voelt in de buurt van deze iepen.

De perken voor het huis van de prefect van het atheneum zijn beslist ontsierend. Ze zouden vervangen moeten worden. Naar het voorstel van de burgemeester zou men ze moeten vervangen door struiken toegepast in Vrijbroeck. Ik ben ze gaan bekijken en constateerde dat al deze struiken netjes zijn gesnoeid en op gelijke hoogte zijn gebracht als een gekapt hoofd door een gespecialiseerde kapper; men moet ze goed toepassen en met hun aanplant de vuilnisgaten van het atheneum verbergen. In het grasveld voor het gymnastieklokaal ontbreken 2 grote vakken met Laurierkersen.

Alle gazons moeten bemest worden met de gier van de stad.

Van elke zijde van de centrale trap die leidt naar de grote serres heeft de stadsreinigingsdienst een aantal (?) van compost voorzien afkomstig van Vrijbroeck, zodat de planten de slechte staat van de terrasmuren van genoemde kas kunnen verbergen.

In de oranjerie is het plafond van een zijde in erge slechte staat door een defecte dakgoot.

Ik maak van de gelegenheid gebruik om de slechte staat van de gemeenschappelijke muur aan de Rue des Chevaliers te melden; de ruïneuze staat van de Kiosk en van de WC's.

Ik signaleer ook bij het Chalet (het paviljoen, red.) twee grote vochtplekken, die steeds groter worden ten gevolge van de slechte dakgoten.

De twee portiersloges bij de entree van de tuin verkeren eveneens in een droevige staat. Dragende zuilen vallen uit elkaar; een van de pilaren van het hekwerk brokkelt af.

De hekken roesten door een gebrek aan verf.

De Kiosk lijdt aan hetzelfde gebrek.

Bij het huis van de hoofdtuinman moet een raam gemaakt worden door de timmerman en een kamer behangen worden.

De grote vijver moet uitgebaggerd worden; de modder veroorzaakt in de zomer stankoverlast door te weinig water.

*Ik stel voor het gras opnieuw met *Poa nemoralis* in te zaaien onder de grote beuken in het gazon tegenover de kiosk en de ronde bank daar weg te halen.*

Een aantal perken moeten opgeheven worden: het deel van het gazon dat op de Dijle uitkijkt is een vraag; het klaverblad in het gazon dicht bij de rivier zou vervangen kunnen worden door rond perk dat beter past in het gazon.

De tuinman verzoekt een pakket te mogen aanschaffen van bezem, borstel, een stempel, een dweil; ik heb gemeend toestemming te moeten geven voor de aanschaf van een zak wit zand om het zaad te mengen; ik heb een fles vloeibare insecticide aangeschaft XL all voor 6 francs. Ik heb ook een aantal etiketten besteld bij Thijs uit Gent voor de plantennamen.

.....(de brief vervolgt met opmerkingen over beplantingen op andere plaatsen in de stad).

Ik maak van de gelegenheid gebruik te wijzen op de slechte onderhoudstoestand van de jonge aanplant; ze zijn veel te kwetsbaar voor een beplanting aan een openbare weg, en zijn niet opgewassen tegen de vele vernielingen van het Mechelse publiek.

Ik verzoek ook bij de volgende beplantingen, de plantgaten groot en diep genoeg te maken en dat men er grond toevoegt met humusaarde afkomstig uit het depot van Vrijbroeck'.

Kortom: er was nogal wat achterstallig onderhoud aan het park, en de gebouwen verkeerden vrijwel zonder uitzondering in slechte staat. Wellicht had de verwaarlozing te maken met het feit dat de relatie van de gemeente met de Société zo bekoeld was. De gemeente vatte de werkzaamheden voortvarend op, want al in het jaar 1912 vonden tal van activiteiten plaats²⁷. De vijvers werden gereinigd, de buizen schoongemaakt, er kwam een nieuwe wc naast het drankhuis (waarvan we de locatie niet kennen: was dit het huidige kaarthuis?), er werden vuilnisbakken geplaatst en een deel van de tuin werd ingericht als boomkwekerij. In verband met de werkzaamheden stuurde de gemeente op 12 juli 1912 een brief aan de voorzitter van de voormalige Société om de kaart van Louis Fuchs ter beschikking van de gemeente te stellen²⁸. Ook de jaren erna gebeurde er van alles, zo is in 1913 de bouwvallige scheidingsmuur tussen de kruidtuin en de school aan de Lange Ridderstraat hersteld²⁹ en werd de afsluiting langs de Dijle verbeterd³⁰. In 1917 is een 'fruihof' aangelegd ten behoeve van het aanschouwelijk onderwijs in de fruitteelt³¹. Zowel van de boomkwekerij als van de fruihof is niet duidelijk waar ze hebben gelegen. Het Arsenaal verzocht in 1920 om de ingang van het park aan de Pitzemburgstraat te mogen gebruiken, in hetzelfde jaar werd het houten hek in het poortgebouw door een ijzeren grille vervangen³².

In 1927 voerde men uitgebreide werken uit in het park. De brug werd hersteld, evenals de oever van de Dijle. Er werden plaatjes besteld voor de bomen. In 1932 herstelde men wordt de kiosk.

In de jaren voor en na de Tweede Wereldoorlog zijn tal van bouwwerken afgebroken. Een grote serre verdween in 1936³³, vermoedelijk betrof het de muurkas tegen de noordelijke muur. In 1942 zijn de laatste restanten van de Klem gedempt of overkluisd en vond nog een uitbreiding van het serrecomplex

plaats. De vrijstaande serre voor de noordelijke vleugel en de overkapping tussen deze serre en de noordvleugel verdwenen in 1942. Het hele complex is in 1950 afgebroken. In de oorlog hadden de kassen schade opgelopen en kennelijk loonde het niet meer de moeite om ze te restaureren. In dat jaar (1950) werden gronden in de kruidtuin afgestaan aan de staat voor de uitbreiding van het Koninklijk Atheneum³⁴. De serres en de oranjerie werden afgebroken en een nieuwe vleugel (de Dodoensvleugel) van de school werd gebouwd. Ook de kiosk en het paviljoen zijn in 1950 afgebroken. Gebouwd werd er ook: in 1948 zijn vier serres opgetrokken³⁵, en in 1961 vond uitbreiding van het kaartenhuisje plaats³⁶. Wanneer het eerste deel van het kaartenhuisje is gebouwd hebben we in de archieven en het kadaster niet kunnen terugvinden. In 1971 zijn de vijvers gebaggerd, in 1994 opnieuw. In 1979 werd een nieuwe zitruimte met bloemperken gemaakt ten oosten van de middenvijver³⁷. Het geometrische ontwerp daarvan wijkt sterk af van de rest van het park.

Toegangspoort in de Pitzemburgstraat

Door de bouw van de nieuwe serres, gevolgd door de loodsen van de Groendienst in 1983, thans in gebruik door de Archeologische Dienst, is het noordoostelijke deel van het park aangetast. Verschillende wandelmogelijkheden gingen verloren en zichtassen verdwenen. Tot 1990 was er altijd een parkwachter geweest die het park opende (7.30) en afsloot (21.00). In september 1990 kwam er een einde aan de dienst van de parkwachter. De politie heeft zijn taak overnemen. Het park is 's avonds altijd dicht geweest en dat is ook nu nog het geval. Toen het Dijlepad in 1996 werd aangelegd, moesten er maatregelen genomen worden om het pad van het park te kunnen scheiden. Het Dijlepad is ook 's nachts toegankelijk en wordt door een hekwerk gescheiden van de rest van het park. Andere recente veranderingen in het park zijn de anleg van de huidige speeltuin (1996) en de bouw van de brug over de Dijle die het Arsenaal verbindt met het Dijlepad (2003)³⁸.

4. Fuchs en de Kruidtuin

In het vorige hoofdstuk hebben we verslag gedaan van de ontwikkeling van de Kruidtuin onder invloed van de Société en de omvorming van de achttiende-eeuwse aanleg in een tuin in gemengde stijl naar het ontwerp van Louis Fuchs. In dit hoofdstuk vertellen we iets over de persoon Fuchs, over een aantal tuinen die we in het kader van het onderzoek hebben bezocht en geanalyseerd, om vervolgens nader in te gaan op het ontwerp voor de Kruidtuin.

4.1 Louis Fuchs

Louis Fuchs werd in 1818 geboren in de buurt van Dusseldorf in het Duitse Rijnland. Zijn opleiding tot tuin- en landschapsarchitect genoot hij bij Maximilian Friedrich Weyhe (1775-1846) in Dusseldorf³⁹. Fuchs vestigde zich in 1843 in België, waar hij in dienst trad van de Hertog van Arenberg. Vanaf 1847 werkte hij als onafhankelijke tui- en landschapsarchitect. Fuchs liet zich in 1862 naturaliseren en overleed in 1904. Tot vlak voor zijn dood bleef hij actief: zijn laatste ontwerp dateert van 1903, toen hij 85 jaar oud was! De levensloop van Louis Fuchs is prachtig onder woorden gebracht in het onderstaande in memoriam van H. Van Audenaerde in La Tribune Horticole⁴⁰.

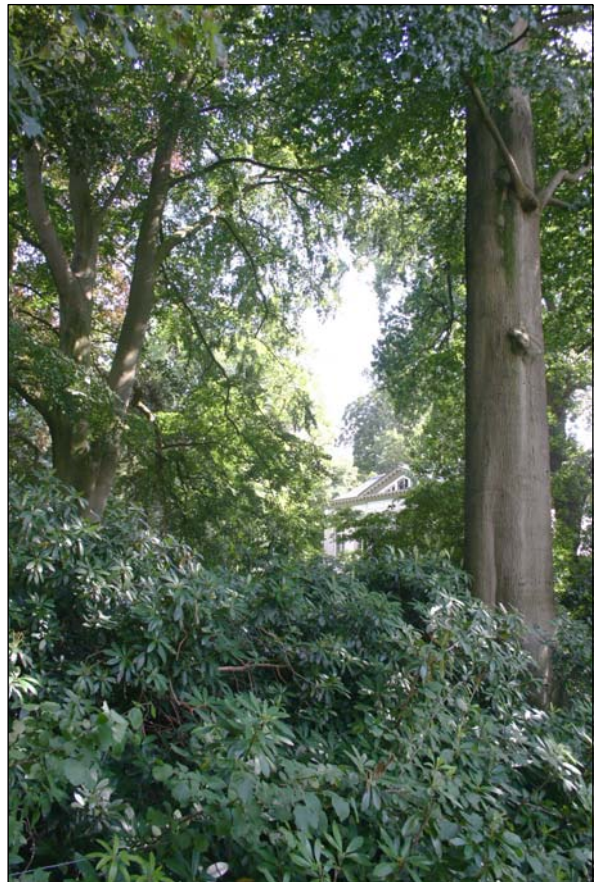
"In de interessante wereld van de horticultuur zijn er enkele glorieuze namen waar we trots op mogen zijn. Vandaag willen wij een naam in herinnering roepen die staat voor een heel leven van werk en toewijding: Louis Fuchs, waarvan de Tribune hier enkele persoonlijke feiten reproduceert.

Fuchs werd geboren in het Pruisische Rijnland, dicht bij Dusseldorf. Voorzien van het grote doorzettingsvermogen dat onze oosterburen kenmerkt, zou deze zoon van eenvoudige komaf uitgroeien tot een benijdenswaardige autoriteit. De eerste noties van kunst werden hem ingegeven door de beroemde tuinarchitect Weyhe, die van doorslaggevende invloed was op de bestemming van de jonge en briljante leerling. Vertrouwend op de toekomst vestigt Fuchs zich in 1845 in België. Geholpen door een onvergelijkbaar gevoel voor ontwerp duurt het niet lang voordat hij de aandacht op zich vestigt met belangrijke werken, waar zijn talent als artiest en de grote zeggingskracht van zijn ontwerpen naar voren komen. Enkele jaren later vertrouwt de stad Brussel hem de delicate en belangrijke positie van inspecteur van de beplantingen toe, een functie die hij briljant vervult. In 1859 wordt hij belast met het geven van een cursus tuinarchitectuur op de Staatsschool voor horticultuur in Vilvoorde. Het is vooral daar dat zijn geniale geest zich in zijn volle breedte heeft kunnen ontplooien. Hij wist zijn lessen buitengewoon levendig en interessant te maken. Je moest echt een genie als Fuchs zijn om het moeilijke vak van het ontwerpen van tuinen en parken te doceren. Hij vertelde vol enthousiasme om de aandacht van zijn leerlingen gevangen te houden, en zij luisterden met welhaast religieuze intentie naar zijn goede en warme woorden. Velen van hen zijn doorgedaan op het pad dat Fuchs hen heeft gewezen en zijn befaamde landschapsarchitecten geworden; de briljante professor heeft er op die manier aan bijgedragen het mooie vak van tuinarchitect op een hoger plan te brengen. Talloos zijn de superbe parken die in België zijn gecreëerd en die we kunnen beschouwen als monumenten die te zijner glorie zijn opgericht, want zijn ideeën en principes vind je vrijwel overal terug. Fuchs heeft persoonlijk de leiding gehad over belangrijke en merkwaardige werkzaamheden bij het ontwerpen en inrichten van parken. Louter onvruchtbare en ongecultiveerde terreinen zijn omgezet in riante en prachtige tuinen! In 1875 behaagde het de Koning om hem te benoemen tot ridder; in 1885 volgde de benoeming tot officier, ter gelegenheid van de 25   verjaardag van Fuchs' entree als docent. (.....) In 1902, na een briljant ingevuld professoraat van 43 jaar, overwoog Fuchs zich terug te trekken. Zijn vroegere leerlingen en zijn vrienden wilden hem niet laten vertrekken zonder nog een keer blijk te geven van hun bewondering. Het werd een indrukwekkende manifestatie ter ere van de onverschrokken professor; het feest was, kan men zeggen, de kroon op zijn carrière. Wat kun je nog meer wensen dan zo'n eclatante hommage van al je bewonderaars? Twee jaar later, in 1904, is hij overleden. Fuchs is verleden tijd, onze gemeenschappelijke bestemming, maar zijn talrijke werken behoeden hem voor vergetelheid."

4.2 De werken van Fuchs

Fuchs vestigde zich in 1846 in België, waar hij tal van parken en kasteeltuinen ontwierp. Hij heeft een belangrijke rol gespeeld in de parkarchitectuur van Vlaanderen en Wallonie. Een volledige lijst van zijn werken hebben we niet gevonden. Er bestaat nog geen monografie over Fuchs. Ook zijn slechts enkele ontwerptekeningen bewaard gebleven. Bekende door Fuchs ontworpen parken in België zijn:

- ❑ Park Leopold (de Zoo), Brussel (1851)
- ❑ het park bij het kasteel van Longchamps, provincie Luik (1858), een ontwerp voor herinrichting van het reeds bestaande park, met boomsoorten uit Noord-Amerika, ingebracht door de Franse botanicus Michaux⁴¹
- ❑ Park van de familie Petit te Peruwelz, Henegouwen (1859 en 1890)
- ❑ Terkamerenpark in Brussel (1861)
- ❑ het Leopoldpark in Oostende (1861 – 1870)
- ❑ Park van Mariemont, aanpassingen van Fuchs en Keilig met exotische bomen, prieeltjes, wintertuin en moestuin (ca 1860)
- ❑ Tekening Kasteel Mheer (1861)⁴²
- ❑ Parc du Waux-Hall, stadspark te Mons/Bergen (1862)
- ❑ Parc de la Najade, Peruwelz (1862)
- ❑ Jardin Botanique, Mechelen (1862)
- ❑ Ontwerp park op de stadswallen van Mons (22 juli 1863) ⁴³
- ❑ Troonplein, Brussel (1864)
- ❑ Park bij landhuis Anneville bij Breda, Nederland (1866) ⁴⁴
- ❑ Park van kasteel d'Aertrycke in Zedelgem/Torhout (1869)
- ❑ Park van kasteel van Louvignies, Henegouwen (1870)
- ❑ Wintertuin in Gent voor graaf Charles de Kerchove de Denterghem, voorzitter van de Gentse Floralien (1870)
- ❑ Kesselhof bij Kessel/Nijlen (1872)
- ❑ Park van kasteel Beervelde, Oost-Vlaanderen, ontworpen voor graaf Oswald de Kerchove de Denterghem⁴⁵ (1873)
- ❑ Park van kasteel Mianoye, Asseesse (1874)
- ❑ Begraafplaats Brussel te Evere (1877)
- ❑ Het Leopoldpark te Etterbeek, Brussel (ca 1877-1880)
- ❑ Kasteelpark Ittre (1884)
- ❑ Kasteelpark Moulbaix (eind 19e eeuw)
- ❑ Kasteelpark van Fontenay-l'Éveque (eind 19e eeuw)
- ❑ Park Calixberg, Antwerpen (eind 19e eeuw)
- ❑ Parterre bij kasteel van Hex (eind 19e eeuw)
- ❑ Park van baron Casier de ter Beke (datering onbekend), Mariakerke bij Gent
- ❑ Deel van park van kasteel Groot Bijgaarde, Dilbeek (1903).

Het park van landgoed Anneville bij Breda (Nederland).

In Nederland was Fuchs betrokken bij de omvorming van het kasteelpark van Amstenrade (samen met zijn leermeester Weyhe) en de aanleg van de kasteelparken van Mheer en Anneville. Uiteraard zijn er grote verschillen in de aard van de parken (grootte, functie: openbaar of privé, aanwezigheid van water, wel of geen reliëf). Om een beeld te vormen van de werken van Fuchs en de ontwerpprincipes die hij toepaste hebben we enkele grotere en kleinere parken bezocht. Van de grote parken (Beervelde, Mheer, d'Aertrycke en Anneville) zijn hieronder enkele gezamenlijke kenmerken genoteerd. Meer gedetailleerd wordt ingegaan op enkele kleinere, meest openbare parken die zich goed lenen –wat grootte en functie betreft - voor een vergelijking met de Kruidtuin in Mechelen.

4.2.1 De grotere parken

Bij de grote parken van Fuchs valt vooral het omgaan met de ruimte op. De grote gebaren worden niet geschuwd. Het park van Mheer werd in landschappelijke stijl aangelegd aan weerskanten van een zeer lange oost-westas. Voor het huis legde Fuchs een groot cirkelvormig gazon aan. Op de meren van van Beervelde en Aerdriek kan geroeid en zelfs gezeild worden. De grote wateroppervlaktes zorgen voor fantastische vergezichten van en naar het kasteel of landhuis. Brede zichtlijnen bieden perspectieven op verschillende onderdelen van het landschapspark. In plaats van solitaire bomen worden grotere boomgroepen gebruikt om de zichtlijnen te begrenzen. Op de rondwandelingen in de parken valt het steeds wisselende perspectief op. Als men bijvoorbeeld op Aertrycke het grote meer rondwandelt biedt de Belvedere een riant uitzicht op het kasteel en de naastgelegen boomgroep. Iets verderop zorgt diezelfde boomgroep ervoor dat het kasteel geheel aan het zicht wordt onttrokken. Gesloten bospartijen krijgen door het gebruik van bruine beuken extra kleuraccenten. Het slingerende pad in het park van Anneville voerde langs groepen beuken, Amerikaanse eiken, lariksen, sparren, Weymouth dennen en een groep Thuya's.

Gebruikelijk in deze grotere parken, ook in de ontwerpen van andere landschapsarchitecten, is de gradiënt van cultureel naar natuurlijk. Dicht bij het huis of kasteel vinden we bloemperken, gazons, geschoren hagen, bijzondere bomen en heesters, terwijl het park verder bij het centrale gebouw vandaar steeds meer overgaat in natuurlijk bos en weilanden. Toch vond Fuchs het interessant om ook binnen deze grotere 'natuurvlakken' hier en daar weer kleinschalig ingerichte delen aan te leggen, zoals het geval is in Beervelde.

Uitzicht op het kasteel d'Aertrycke vanuit de aanlegsteiger onder de Belvedere.

Gebundelde Amerikaanse eik met een omvang van ruim 6 m in het park van Aertrycke

Bijzondere bomen, zoals mammoetboom en tulpenboom, gebundelde bomen⁴⁶ (zoals de enorme Amerikaanse eik van Aertrycke) en het veelvuldig toepassen van bruine beuken zijn kenmerken die we in alle parken van Fuchs tegenkomen.

Aquarel van J.Heins uit 1882 van de voortuin van Beervelde, negen jaar na de aanleg. Collectie graaf de Kerchove de Denterghem.

4.2.2 Stadsparken

Leopoldpark in Oostende

In 1861 ontwierp Louis Fuchs dit stadspark. Het ontwerp is niet gevonden in het stadsarchief.

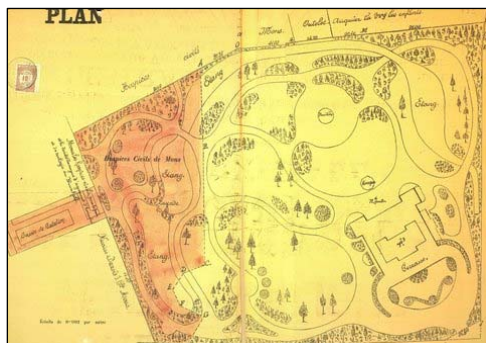
Het park van Oostende is met 5 ha iets kleiner dan de Kruidtuin van Mechelen. Het is aangelegd op de oude verdedigingswerken en heeft veel meer reliëf dan het vrijwel vlakke park in Mechelen. Een witte classicistische brug rust op de muurresten van het bolwerk. Vroeger was er ook een ijzeren boogbrug, vergelijkbaar met die in de Kruidtuin. Centrum van de tuin is de muziekkiosk die in 1885 werd geplaatst tussen twee armen van de slingerende vijver. Vroeger stond er een paviljoen op een heuvel, gevormd als een Russisch huis met golvend dak. Een bijpassend eendenhok stond in de vijver op de plaats van de huidige fontein. Een minigolf maakt al heel lang onderdeel uit van het park.

Het park ligt vlak achter de zeedijk en staat sterk onder invloed van de zeewind. Dat maakt dat de hoofdboomsoort nu esdoorn is, vroeger ook iepen. Het aantal oude bomen is gering, maar tijdens de renovatie zijn veel bijzondere soorten geplant die er grotendeels vermoedelijk van oorsprong ook stonden. Uit de tijd van Fuchs zijn er geen bloemperken meer. Het bloemenuurwerk dateert uit 1933.

Leopoldpark in Oostende.

Waux-Hall in Mons (Bergen)

Het 5 ha grote stadspark van Mons, Parc du Waux-Hall, ontstond op initiatief van een groep burgers en werd – net als dat van Mechelen – ook in 1862 ontworpen. Het park maakt deel uit van een groter landschappelijk park op de voormalige bolwerken van de stad. Dit park heeft qua omvang en qua inrichting vergelijkbaar met de Kruidtuin van Mechelen.

Plattegrond van het park van Waux-Hall in Mons. Circa 1880 litho door L. Loret.

Bron: Bibliothèque de l'Université de Mons, II-E769

Het park heeft een indrukwekkende entree met een groot paviljoen. Er achter stond de muziekkiosk. Het water in de vorm van langgerekte vijvers ligt voornamelijk langs de randen van het park. Grote boomgroepen en solitaire bomen staan langs de randen van de grasvelden. De paden lopen aan weerszijden tussen de beplantingen door of geven vrij uitzicht over de grasvelden. Het park heeft een paviljoen. Hier zijn de oude en bijzondere bomen groot in aantal. De struiken- en bloemperken worden er nog steeds in ere gehouden.

Ingangspartij en paviljoen van Waux-Hall

Ontwerp van Waux-Hall van de hand van Louis Fuchs (1862). Bron: Bibliothèque de l'Université de Mons, II-E769.

Een afwisseling van open en besloten ruimten, boomgroepen, solitaire bomen en bloemperken, omzoomd door brede rondlopende paden kenmerken het park van Waux-Hall.

Fontenay L'-Evêque: het park van Château Bivort en Les Récolets

In Fontenay L'-Evêque liggen twee openbare parken. Van het park bij Chateau Bivort vermeldt Christine de Groote⁴⁷ dat het is ontworpen door Louis Fuchs. Het destijds niet openbare kasteelpark is nu wel opengesteld; het kasteel is in gebruik als gemeentehuis. Met zijn lange zichtassen, onder andere naar bruine beuken, de immense (gebundelde) paardenkastanje op het plein bij het huis, de vele esdoorns, de oude buxusstruiken gemengd met acacia's, is het park kenmerkend voor Fuchs, hoewel ook tijdgenoten deze elementen gebruikten.

Château Bivort en de monumentale gebundelde paardenkastanje

Op de heuveltop achter het vroegere gemeentehuis (nu politiebureau) aan het Grand Place, ligt een klein openbaar park, Les Récolets, waarvan de lange vijver zichtbaar is op de kaart van Popp (ca. 1865). Dit park lijkt geen oudere voorganger te hebben gehad. Hoewel het niet zeker is dat het een ontwerp van Fuchs betreft, vertoont het park tal van kenmerken van Fuchs: een sierlijke boogbrug over (het restant van) een vijver, slingerende paden, een kleine halve cirkel langs het pad voor een zitje bij een groep naaldbomen, veel bruine beuken die bovendien extreem dik zijn, tamme kastanjes, veel esdoorns en andere exotische bomen.

Als extra bijzonderheid heeft het parkje een 'Romeinse stadspoort'. Bloemperken zijn niet (meer) aanwezig. De paden liggen tussen golvende stenen randen, die hier en daar zijn omgevallen. Dit bijzondere parkje is een onderzoek en beter onderhoud waard.

Les Récolets, met grote oude bomen (waaronder de bruine beuken), de boogbrug en de paden met stenen randen.

4.3 Ontwerpprincipes van Fuchs

Naar aanleiding van het bezoek aan verschillende parken van Fuchs en na analyse van enkele bewaard gebleven ontwerpen kunnen een aantal conclusies worden getrokken ten aanzien van de principes die Fuchs hanteerde bij zijn ontwerpen.

- De parken zijn in landschapsstijl, soms in gemengde stijl, ontworpen. Soms ging het om nieuw aangelegde parken, in andere gevallen om een landschappelijke omwerking van een reeds bestaand park.
- Centraal element in de ontwerpen was een gebouw, dat als blikvanger fungeert en waaromheen het park als het ware is opgebouwd. In de particuliere parken was dit centrale punt het kasteel of landhuis. In de stadsparken waar geen in het oog springend gebouw aanwezig was werd een paviljoen of muziekkiosk in het plan opgenomen. We zien dit in Oostende, Waux-Hall en Mechelen.
- Fuchs maakte optimaal gebruik van de ruimte. In de grotere parken komt dit tot uitdrukking in de lange en brede zichtassen en het gebruik van grote en kleinere boomgroepen. Zijn kleinere parken zijn zo mogelijk nog 'spannender' en ingenieuzer door de vele verrassende uitzichten,

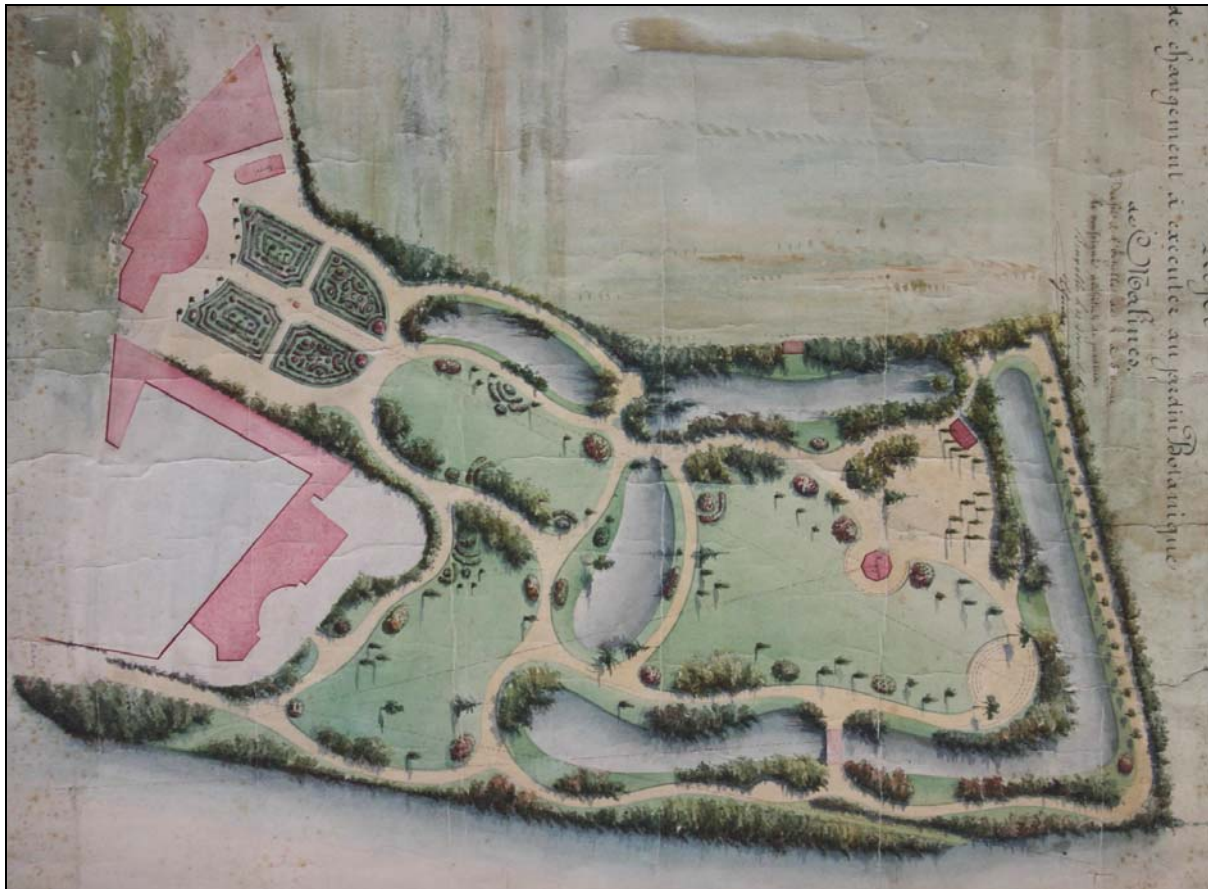
de afwisseling van besloten en open delen en het betrekken van markante gebouwen in de omgeving bij de beleving van het park.

- Fuchs zocht in zijn plannen steeds de langste zichtlijnen; deze en andere zichtlijnen zijn vaak opgebouwd uit een voor-, midden- en achterplan zoals bij een schilderij.
- De stadsparken zijn kleiner dan de parken die Fuchs ontwierp voor particulieren. Bij de kleinere ruimte wist Fuchs zich goed aan te passen. Telkens worden de langst mogelijke zichtassen opgezocht. Naarmate het park kleiner is, slingeren de paden meer en worden de grasvelden en elementen als struik- en boomgroepen kleiner.
- Fuchs maakte dankbaar gebruik van het aanwezige reliëf. Waar nodig werden kunstmatige heuvels opgeworpen als uitzichtpunt of om een bijzondere boom, een bank of een ander element te laten opvallen. Opvallend is ook het microreliëf dat werd aangebracht, bijvoorbeeld door paden iets verzonken aan te leggen waardoor het gazon – van enige afstand bezien – door leek te lopen.
- In alle ontwerpen spelen waterpartijen een rol. Bij de grote parken vinden we zowel grote vijvers waar zelfs op gevaren kon worden (Beervelde, Aertrycke) als kleinere, langgerekte vijvers. In de kleinere parken is vooral gebruik gemaakt van langgerekte gebogen waterpartijen met versmallingen waarover bruggen werden aangelegd.
- De aanwezigheid van zit-, eet- en spelgelegenheden is een vast gegeven voor een openbaar park. Ook de wens om er dieren te hebben: een eendenhok was vaak aanwezig.
- Fuchs paste veel uitheemse bomen en heesters toe in zijn parken. Een lijst van boomsoorten die hij in de verschillende bezochte parken liet planten is opgenomen in de bijlage bij dit rapport.
- De kleurbeleving, habitus en bladvorm speelden een grote rol bij de inrichting van het park. Fuchs maakte opvallend veel gebruik van bruine beuken als contrast met loof- en naaldbomen.
- Langs de boomgroepen en bospartijen zien we vaak de opbouw in gazon, bloemperk, heesters en opgaande bomen. Het park van Waux-Hall laat hiervan mooie voorbeelden zien.
- In bijna alle parken zijn gebundelde bomen gebruikt.

Waux-Hall: de overgang van gazon via bloemperken, heesterrand naar boomgroep

4.4 Het ontwerp van de Kruidtuin in Mechelen

Het ontwerp van de Kruidtuin uit 1862

Fuchs ontwierp de Kruidtuin als een oase midden in de stad, waar heerlijk gewandeld kon worden, waar exposities gehouden konden worden en waar genoten kon worden van muziek uitvoeringen. Voor de leden van de Société was het park bijzonder aantrekkelijk door de bijzondere planten, bomen en heesters, door de oranjeplanten en de perken bij het beeld van Dodoens.

4.4.1. De uitgangssituatie

De tuin die Fuchs in 1862 ontwierp had bijna dezelfde afmetingen als het huidige park. De toen nog stromende Melaan vormde de oostgrens van het park, maar is op het ontwerp van Fuchs niet aangegeven. Het wandelpad met de laanbeplanting tussen de Melaan en de oostelijke gracht was al aanwezig. De Dijle stroomde, net als nu, van oost naar west langs de zuidgrens van het park. In het noorden was het domein afgesloten door een stenen muur, die thans nog gedeeltelijk aanwezig is. De oostgrens werd gevormd door het kassencomplex met de losse serre, de schoolgebouwen en de entree van het park vanuit de Bruul. Het beeld van Dodoens werd onthuld tijdens het bezoek van Fuchs aan de feestelijkheden ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Société. De kruidtuin gaat overigens terug op een oudere inrichting: ook op de gravures van Blockhuijsen zien we die al. De grote visvijver ten oosten van de kruidtuin vormde een scheiding tussen de kruidtuin en de overige delen van het park.

Welke wijzigingen er in het park zijn aangebracht in de periode van 1838 tot 1862 weten we niet. Wel is duidelijk dat de hoofdstructuur van de waterpartijen nog aanwezig was toen Fuchs met zijn ontwerp begon. Hoe de wandeling er uit zag die in de jaren 1838-1840 is aangelegd is niet bekend, evenmin weten we iets over de beplanting die in deze periode is aangebracht. Als we naar de huidige begroeiing

In de bovenstaande afbeelding is het ontwerp van Fuchs geprojecteerd over de door Pluijs gekopieerde kaart uit de achttiende eeuw. We zien dat de waterpartijen van Fuchs voor een belangrijk deel overeenkomen met de waterlopen die al in de achttiende eeuw aanwezig waren, zij het dat Fuchs er landschappelijke vormen aan gegeven heeft. De boogbrug ligt precies op de plek van de oude zuidelijke toegang tot de omgrachte tuin.

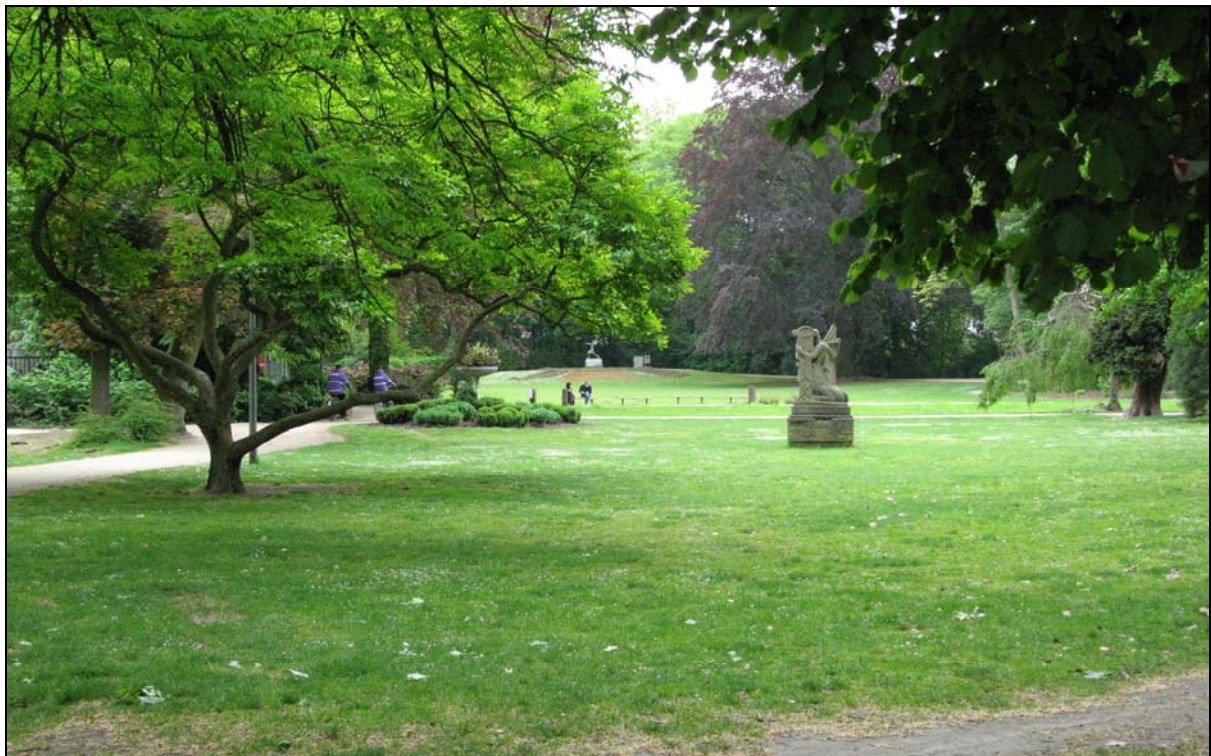
kijken dan komen er maar weinig bomen in aanmerking die mogelijk uit de tijd van voor Fuchs dateren: de linde bij het hek van de commanderijvleugel van de school, de plataan bij de noordelijke vijver en wellicht de grote bruine beuk op het gazon.

Ook weten we niet zeker waar destijds, toen Fuchs zijn ontwerp maakte, de kiosk heeft gestaan. Uitgaande van de kaart van Popp (1858-1868) zijn er twee mogelijkheden: ter plaatse van het later gebouwde paviljoen of ter plaatse van het uitzichtpunt aan de noordmuur. Het gebouwtje, dat hier heeft gestaan, is niet op oude foto's of postkaarten teruggevonden.

4.4.2 Het ontwerp van Fuchs nader beschouwd

Het park als geheel

Fuchs stond voor de opgave de oude tuin, die nadrukkelijk uit gescheiden onderdelen bestond, tot één geheel te vormen. Belangrijk daarbij was dat de grote visvijver, die als een grote barrière fungeerde, grotendeels werd gedempt. Voorts werden verschillende ruimten gecreëerd (de 'eilanden'), bestaande uit vijvers of gazons, die door de paden met elkaar werden verbonden. Door de inrichting van de eilanden en de beplanting langs de paden werd een spel van besloten en open parkgedeelten gerealiseerd, waarbij de wandelaar voortdurend wisselende uitzichten en scenario's kreeg voorgeschoteld. De bestaande schoolgebouwen en serres, en de nieuw ontworpen kiosk, paviljoen en een bouwwerkje aan de noordgrens van het park waren belangrijke gebouwen en essentieel voor het ontwerp.

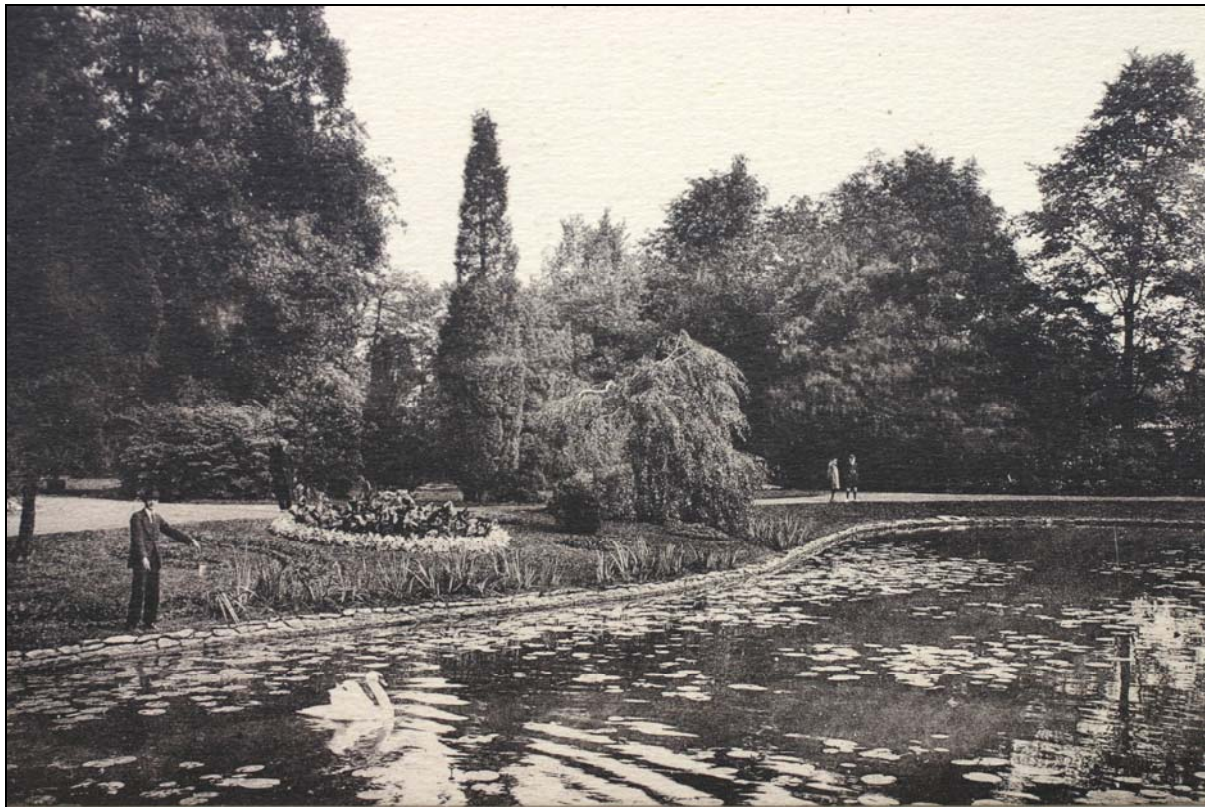

Uitzicht vanaf de kruidentuin over de lengte van het park naar de heuvel.

Bij bestudering van het ontwerp (zie pagina 47) valt op welk een geraffineerd spel van zichtlijnen, doorkijkjes en uitzichten Fuchs heeft gecomponeerd. Verschillende zichtlijnen had Fuchs zelf al op het ontwerp ingetekend, zoals van de Fonteinbrug naar de kiosk, vanaf de Fonteinbrug over de zuidelijke vijver naar de parkbrug en van de serres via het standbeeld van Dodoens naar de heuvel. Maar er waren er nog veel meer, bijvoorbeeld vanaf het wandelpad langs de Melaan over het centrale gazon

naar de school, vanaf het uitzichtpunt aan de noordmuur naar de parkbrug en naar de basiliek, en vanaf het Dijlepad naar de Dijle en de watermolen. Van de drie zichtlijnen vanaf de woonvleugel van de voormalige Commanderie, die te zien zijn op de achttiende-eeuwse plattegrond (gekopieerd door Pluijs) konden onderscheiden, zijn er twee gehandhaafd: de langste, over de hele lengte van de tuin naar het oosten, en de middelste, vanwaar men over de gazons en het pad langs de Dijle naar de basiliek kon kijken.

Doorzichten zijn in de beplanting aan de noordzijde niet aangegeven. Kennelijk vond Fuchs de bebouwing ten noorden van de muur niet voldoende interessant om er in zijn ontwerp rekening mee te houden. Tevens vond hij het klaarblijkelijk belangrijk om gesloten beplanting aan te brengen langs de noordzijde van de Faid'herbeveugel. Vermoedelijk was deze voormalige dienstvleugel toen nog niet voor het lesgeven ingericht, anders zou de beplanting erg onpraktisch zijn geweest⁴⁸. Merkwaardig is ook dat een grote ruimte in het verlengde van de Faid'herbeveugel buiten het ontwerp is gelaten. Hier lag vroeger de 'basse cour', een besloten, met hagen omgeven ontmoetingsplaats, en hier zou in 1877 het gymnastieklokaal worden gebouwd. Wellicht bestonden de plannen voor deze uitbreiding in 1862 al.

De middenvijver was het scharnierpunt tussen de verschillende onderdelen van het park.

De tuin in onderdelen

De structuur van water, paden en beplanting is opgebouwd vanuit een aantal belangrijke zichtassen. Deze lopen veelal over de centrale vijver, die de verschillende tuindelen met elkaar verbindt.

De tuin kan men in drie delen beschrijven met de middenvijver als belangrijkste scharnierpunt. Deze drie delen zijn:

- ❑ de tuin achter de Commanderievleugel van de school. Deze tuin heeft een zichtas naar de basiliek, en een andere over de middenvijver en de volle lengte van de tuin.
- ❑ het oostelijke deel tussen de centrale vijver en de inmiddels gedempte Melaan. Dit deel van het park is het centrale veld tussen de grachten van de oude formele tuin. Die grachten zijn slingerend gemaakt, met uitzondering van de oostelijke gracht evenwijdig aan de Melaan. De Melaan is niet door Fuchs getekend.

- het gedeelte met de perken rondom het standbeeld van Dodoens, het gazon en de noordelijke vijver.

Binnen deze driedeling kunnen verschillende kleinere ruimten onderscheiden worden, 'eilanden' die bestaan uit vijvers of gazons en begrensd worden door kronkelige paden. Via de paden komt de wandelaar van het ene eiland in het andere terecht. Door de wijze waarop de paden door het park slingeren, door de afwisseling van open en besloten beplanting langs de paden en door de inrichting van de eilanden ontstaat een wandeling met vele doorzichten en verrassingen. De eilanden bestaan uit gazons, waterlopen met een gazonrand of (bij het paviljoen en de kiosk) een pad dat tot een eiland is uitgedijld. Het middengedeelte van de eilanden is meest vrijgehouden van hoge beplanting, terwijl de randen zijn ingericht met speelse groepen bomen en heesters, ronde mozaïekperken, bloeiende heestervakken en vrijstaande bomen en coniferen. Deze liggen soms symmetrisch aan weerszijden van het pad, soms aan één zijde van het pad en in andere gevallen als accentuering van een hoek.

De perken bij het standbeeld van Dodoens was een apart eiland, een in vieren gedeeld ovaal, waarvan de ronding aan de westzijde is aangepast aan de lijn van de serres, en waarvan de ronding aan de oostzijde het park in wijst. Het standbeeld van Dodoens in de middencirkel van de kruidentuin is naar het wandelpark gekeerd. Ondanks zijn meer geometrische opzet sluit de kruidentuin goed aan bij het wandelpark. De ronde vormen, de slingerende paden en de subtiele versmalling van de paden op de overgang maken het park tot een geheel.

Zichtlijnen

De kiosk is het focuspunt van het hele park. Deze ligt bijna op het middelpunt van het "vierkant" dat door de vier waterlopen in het oostelijk deel van het park wordt gevormd. Vanaf bijna alle punten in het park en zelfs vanaf de Fonteinbrug is de kiosk tussen de beplanting door over de gazons en de vijver heen zichtbaar. Vanaf het paviljoen, vanaf de zithoek langs de noordgrens van het park, vanuit de kruidentuin van Dodoens, vanuit de Commanderijvleugel van de school en vanaf diverse punten op de wandeling door het park zijn lange zichtlijnen gecreëerd.

Overal zijn er doorzichten naar de andere delen van het park. Er zijn diverse zichtassen over de lengte van het park en kortere assen dwars over. Fuchs heeft er vijf met lijnen op zijn ontwerpkaart aangegeven. Die assen zijn gevormd door de ruimten tussen de boomgroepen vrij te houden van opgaande begroeiing, waardoor de boomgroepen aan weerszijden werken als toneelcouliessen die de open ruimte omkaderen of juist dichtknijpen. Een afwisseling van open en dicht, van lichte en donkere ruimten is één van de beoogde effecten, waardoor spanning en diepte ontstaat.

De waterpartijen

Bij het ontwerp van het park heeft Fuchs dankbaar gebruik gemaakt van de reeds aanwezige wateren: de omgrachting van het oostelijke deel van de tuin, de rechthoekige visvijver en de Dijle. De Dijle speelt een rol bij de uitzichten vanaf de Fonteinbrug op de kiosk en op de boogbrug in het park. Ook vanaf het Dijlepad heeft men op verschillende punten zicht op de rivier. De vroegere visvijver is sterk verkleind en heeft een langgerekte golvende vorm gekregen. Op de oostelijke gracht na hebben de grachten een organische vorm gekregen. Op drie plaatsen verschijnen dammen in de grachten, zodat er nu sprake is van een noordelijke, oostelijke en zuidelijke gracht en een centrale vijver in het midden van het park. . Over de zuidelijke gracht tekent Fuchs een brug die het Dijlepad verbindt met de grote centrale ruimte rond de kiosk. De vorm van de waterpartijen vertoont grote overeenkomsten met de vorm van de vijvers Parc du Waux-Hall (zie 4.2), dat ook in 1862 door Fuchs werd getekend. In de noordelijke zijn twee eilandjes ingetekend, die op de tekening van het kadaster (1877) ook inderdaad zijn aangelegd.

De zichtassen van de Kruidtuin. In grijs zijn aangegeven de zichtassen die Fuchs op zijn ontwerp heeft ingetekend, in geel de overige zichttassen. Op het eilandje achter het paviljoen stond een Italiaanse populier erop. Op prentbriefkaarten kan men deze boom zien uitsteken schuin achter het paviljoen. Het huidige eiland van kunstsrots in de middenvijver dateert niet uit de tijd van Fuchs, maar uit de jaren vijftig van de vorige eeuw. Op de oude prentbriefkaarten zijn wel steeds waterlelies te vinden in de middenvijver.

De paden

De paden zijn op de kaart van Fuchs geel getekend en waarschijnlijk uitgevoerd als zand-leem-grint paden, lichte paden die langs de grasvelden en het water door lopen. Wandelend over de paden beleeft men een voortdurende wisseling van beelden.

Bij de kruispunten verbreden de paden zich. Overal zijn vloeiende rondingen aangebracht. Op zo'n kruispunt kan de wandelaar kiezen uit verschillende te volgen routes. Bovendien is er op de meeste kruispunten een veelheid van aantrekkelijke aspecten aanwezig. Zo liggen bijna alle bloem- en heesterperken bij kruispunten. Waar het een saai recept van open-dicht dreigt te worden, zijn bijzonderheden aangebracht, zoals de uitholling van het Dijlepad bij de brug, waar men zich een bank kan voorstellen met uitzicht naar de molen. Dit is een besloten plek in een veelal open park. Een soortgelijke plek is getekend op de dam tussen de beide noordelijke vijvers, waar een rond pleintje omsloten wordt door beplanting. Van hieruit kan men uitkijken op de noordelijke vijver (de gedeeltelijk gedempte visvijver), op een groot bloemperk en op het gazon tussen de middenvijver en de kruidtuin. Ongeveer op deze plek is later het kaarthuis gebouwd.

Er staan ook veel solitaire loof- of naaldbomen op de grasvelden getekend. Zij vertegenwoordigen de bijzondere beplanting van het park terzijde van de zichtassen. Als men via het pad bij de boom komt kan men die beter bekijken. De ovale struikenperken liggen langs het pad, zodat men de bloeiende struiken goed kan bekijken en ruiken. Op een afstand over het grasveld fungeren ze als blikvanger. Vele waren zo laag dat men er staande overheen kon kijken. De lagere bloembedden zijn soms ook getekend als ovale perken maar vaker als lange vormen die met elkaar een patroon maken.

Hoe langer men naar de ontwerptekening van Fuchs kijkt, des te meer zorgvuldig geconstrueerde details er ontdekt worden. Hebben zijn tijdgenoten dat ook begrepen tijdens de aanleg van het park?

Prentbriefkaart uit het begin van de twintigste eeuw, met de kiosk, de bloemperken en de opgaande begroeiing.
Bron: Stadsarchief Mechelen, collectie Berlemont.

4.4.3 Wat is er gerealiseerd?

Uit de gegevens van het kadaster is gebleken dat de vijvers, zoals Fuchs ze heeft getekend, volgens het ontwerp zijn aangelegd. Al spoedig echter (1885) is het noordelijke deel van de omgrachting gedempt, vermoedelijk om meer ruimte te creëren voor de uitbreiding van het paviljoen. De verplaatsing van de kiosk en de bouw van het paviljoen, de boogbrug en het uitzichtpunt aan de noordmuur zijn eveneens volgens de plannen van Fuchs uitgevoerd.

Voor wat betreft de aanleg van beplanting en het spel van de zichtlijnen zijn we aangewezen op oude foto's en prentbriefkaarten. Door de beelden van verschillende tijden te vergelijken krijgen we bovendien een idee van de veranderingen die in het park zijn aangebracht. Er zijn veel prentbriefkaarten en foto's gemaakt. Helaas kennen we van de meeste geen datering. De oudste beelden laten vooral de ingang van het park bij de Fonteinbrug zien, de tuin rond de kiosk en de tuin bij het standbeeld van Dodoens met de grote serres op de achtergrond.

Uitzicht vanaf de Fonteinbrug naar de kiosk. Prentbriefkaart uit 1903. Bron: Stadsarchief Mechelen, collectie Berlemont.

Uit de bestudering van oude foto's en prentbriefkaarten kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- veel zichtlijnen die Fuchs heeft getekend of bedoeld, zijn op foto's terug te vinden en dus daadwerkelijk gerealiseerd;
- men krijgt de indruk dat de bomen van het park inderdaad in groepen zijn ingeplant, maar al snel is de structuur van open-dicht verwaarloosd. Oude foto's laten bijna gesloten boomranden zien.

- langs de paden lagen overal grasranden, ook bij de perken van bloemen of heesters. De perken grensden dus nooit direct aan het pad. Deze situatie zien we nu nog in het park van Waux-Hall.
- Fuchs heeft twee duidelijke bloemperken getekend; de overige vrijliggende perken kunnen zowel voor bloemen als voor struiken fungeren, zo blijkt uit de oude foto's. Acht bloemperken zijn aangelegd, meestal ongeveer op de door Fuchs aangegeven plek.
- er zijn lange bloemranden ten noorden en zuiden van de middenvijver aangelegd. Dit is niet conform het ontwerp van Fuchs.
- De vormgeving van de paden komt overeen met de kaart van Fuchs. Het pad langs de Dijle is in slingervormen aangelegd en ligt er nog zo. De andere paden zijn vermoedelijk later uitgesleten of rechter getrokken dan in de oorspronkelijke aanleg.
- de middenvijver is nu anders van vorm, maar was wel volgens de plannen van Fuchs aangelegd. De vijver had aanvankelijk geen beschoeiing; later kwam er een houten en nadien (vermoedelijk na 1912) een stenen beschoeiing.
- Ter hoogte van de brug over de zuidelijke gracht is het water aan de zuidoever breder aangelegd, mogelijk omdat de boogbrug breder was dan op de ontwerptekening. Dat maakte dat de bochten van de paden aan weerszijden van de brug anders aansloten.

Bloemperk met platte gietijzeren vaas bij een kruispunt van paden, ca 1910. Bron: Stadsarchief Mechelen, collectie Berlemont.

Op grond van het beschikbare kaart- en beeldmateriaal kunnen we stellen dat het ontwerp van Fuchs voor ongeveer 95% is gerealiseerd.

4.5 Conclusie

Het ontwerp van Fuchs voor de Kruidtuin van Mechelen is een ontwerp in gemengde stijl dat met een duidelijke artistieke hand tot stand is gebracht, om met Edouard André te spreken. In zijn gedetailleerde

boek " *L'Art des jardins*" (1879) zegt hij dat je in een oogopslag kunt zien of een ontwerp met eigen creativiteit is gemaakt of aan de hand van sjablonen is opgebouwd⁴⁹.

Het park heeft een harmonische en ingenieuze indeling en de delen functioneren als een geheel met de kiosk als vanzelfsprekend middelpunt. Het park is niet sjabloonmatig opgebouwd uit een ovaalvormig middenvlak waarom heen andere ovalen zijn gecomponeerd. Zelfs het tuingedeelte bij het standbeeld van Dodoens past ondanks de geometrische indeling en beplanting heel natuurlijk in het grotere geheel. Het park lijkt van grote omvang te zijn doordat het veel verschillende elementen in zich herbergt en lange geësceneerde vista's heeft, maar ook door de verrassende doorzichten op kruisingen van paden.

De consequent doorgevoerde ronde hoeken van meer dan negentig graden en de vloeiende aansluiting van de paden maken het voor het oog prettig en veraangenamen de wandeling. De beplanting in het ontwerp en ook beplantingsopbouw komen heel gevarieerd en afwisselend over; zij is zeker niet regelmatig van opbouw, maar wel trefzeker samengesteld.

Uit oude plantenlijsten⁵⁰ en bomen aangetroffen in de bezochte "Fuchsparken", ook in de Kruidtuin, weten we dat Fuchs naast vormen ook met de beplanting rijkelijk componeerde. Naaldbomen van diverse hoogten, kleur en vorm zette hij in een groep (bijvoorbeeld in Waux-Hall en in de Kruidtuin). Hij gebruikte niet alleen veel bruine beuken, maar hield ook van bijzondere boomsoorten (zie de bijlage met beplantingen).

Bomen met verschillende habitus, blad en bladkleur begrenzen de zichtas naar de kruidtuin van Dodoens.

5. Analyse van het huidige park

Satellietopname uit 2006 van het park en de omringende gebouwen. Bron: Google Earth.

De belangrijkste vraag die in dit hoofdstuk wordt beantwoord is: welke historische elementen zijn in het park terug te vinden en uit welke periode van aanleg dateren ze? Hiervoor zijn de elementen en structuren in het huidige park, zoals paden, bomen, vijvers en ornamenten, geïnventariseerd en aan de hand van het historische materiaal gedateerd.

5.1 Het park als geheel

De hand van tuinarchitect Louis Fuchs is nog duidelijk in de Kruidtuin terug te zien. Het ook nu nog geliefde park met de kruidentuin van Dodoens heeft veel van de sfeer behouden, die we ook in andere parken van Fuchs aantreffen. Al wandelend over de paden tussen het groen, met de diverse oude en bijzondere beplanting, valt er veel te genieten. In veel opzichten is het park nog zoals Fuchs het heeft bedoeld, al hebben latere ontwikkelingen ervoor gezorgd dat het geraffineerde ontwerp van de tuinarchitect niet helemaal meer tot zijn recht komt.

Het hart van het park is het centrale gazon omringd door water en de gebouwen van de Archeologische Dienst en de Groendienst. Hier stonden vroeger de kiosk en het paviljoen, de plaats die in het ontwerp voorzien was voor spel en vermaak. Eens vormden zij mooie eindpunten van zichtlijnen of waren zithoeken met onverwachte uitzichten. Door de afbraak van de kiosk en het paviljoen in 1950, is het hart van het ontwerp van Fuchs uit het park verdwenen. Ook de afbraak van de serres was een gevoelige ingreep, omdat het ontwerp nadrukkelijk gebaseerd was op de aanwezigheid van het monumentale complex. Op de plaats van de serres is echter een vleugel van de school gebouwd, die het gemis van de serres voor een deel ondervangt. Door de bouw van deze Dodoensvleugel echter is de kruidentuin belangrijk kleiner geworden.

Het park heeft ook veranderingen ondergaan door de aanleg van serres en loodsen, door de bouw van het huidige archeologiegebouw, door de uitbreiding van het kaarthuis en de bouw van fietsenstallingen. Door deze ontwikkelingen is er groen verloren gegaan, zijn wandelpaden verdwenen en is de belevingswaarde verminderd.

Maar de resterende paden slingeren grotendeels nog volgens hetzelfde patroon en met dezelfde bochten door het park. Vaak zijn de paden wat verbreed en hoeken afgesneden om auto's van politie en hulpdiensten door te laten.

De aankleding van de diverse ruimten met speelse aanplant van vrijstaande bomen en boomheestergroepen, bloemperken en een enkele bloemmozaïek lijkt nog veel op die van Fuchs. Tussen het paden en de perken zijn grasranden aanwezig.

De speelplaats heeft de plaats ingenomen van de ruimte tussen de kiosk en het paviljoen, beide in de jaren '50 van de vorige eeuw afgebroken.

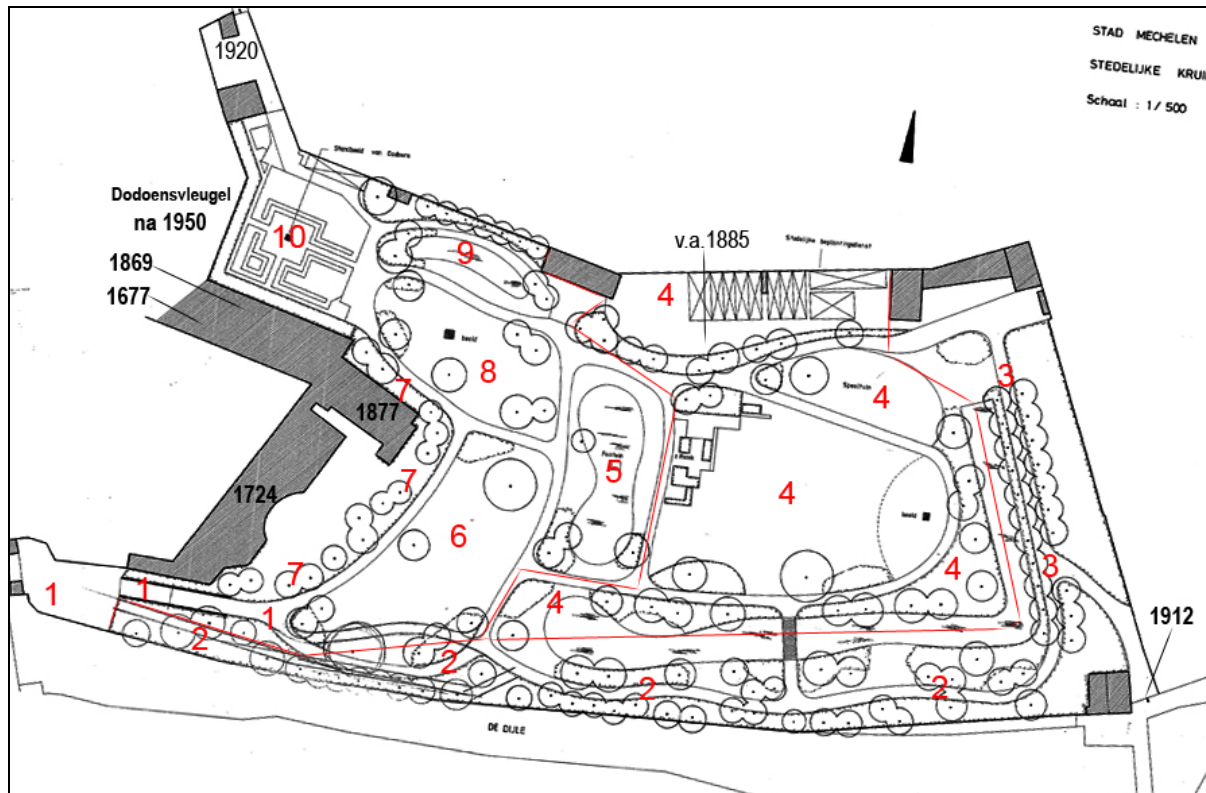
De noordoosthoek van het park heeft na de Tweede Wereldoorlog de grootste veranderingen ondergaan.

5.2 De onderdelen van de Kruidtuin

Bij de volgende rondgang door het park wordt ieder onderdeel specifiek belicht. Ten behoeve van de beschrijving is het park in een tiental deelterreinen opgesplitst. Deze terreinen worden hieronder besproken. Per onderdeel is een opsomming gemaakt van cultuurhistorisch waardevolle objecten en begroeiingselementen. Waardevolle historische bomen zijn:

- Bomen uit het beplantingsplan van L. Fuchs van 1862;
- Bomen die passen in het ontwerp van L. Fuchs qua standplaats;
- Bomen die passen in het ontwerp van L. Fuchs qua soort;
- Bomen die passen in het ontwerp van L. Fuchs in combinatie met andere bomen.

Historische bomen die de afgelopen jaren zijn omgezaagd zijn niet in de lijsten opgenomen⁵¹.

Overzichtsschaak met in rood aangegeven de onderdelen van het park die hieronder worden behandeld.

Gebied 1. De hoofdingang vanaf de Fonteinbrug op de Bruul via het nieuwe pad tot de westpunt van de zuidelijke gracht

Zichtlijnen

Vanaf de Fonteinbrug is het nog steeds mogelijk naar het grote gazon midden in het park kijken, waar eens de kiosk heeft gestaan. En ook omgekeerd kun je vanaf het centrale gazon de auto's op de Fonteinbrug zien rijden. Het is een van de lange zichtlijnen die Fuchs in zijn ontwerp tekende. Een andere zichtlijn van Fuchs loopt van de Fonteinbrug naar de boogbrug.

Paden

De huidige Kruidtuin kan van meerdere zijden bereikt worden. De ingang vanaf de Bruul geflankeerd door de paviljoens (aubettes) van het vroegere poortgebouw is de oudste. Bij Fuchs liep vanaf de Bruul slechts één pad het park in. Nu zien we direct voor het smeedijzeren toegangshek een pad afsplitsen naar de Dijle. Vanwege overlast is in de jaren negentig besloten het park 's nachts af te sluiten. Het toegangshek gaat op slot, terwijl het pad langs de Dijle naar het Arsenaal open blijft. Vanaf de zuil van het toegangshek loopt derhalve een hekwerk tussen het hoofdpad en het pad langs de Dijle over het gazon tot in het uiteinde van de zuidelijke gracht. Het pad aldaar wordt ook afgesloten met een hek. Ook rond de school is een hekwerk geplaatst.

Het hoofdpad splitst zich, even voorbij de hoek van de school, evenals vroeger in een pad langs de hofzijde van de school en in een pad, dat nu niet meer naar de Dijle loopt, maar schuin door het gazon naar het uiteinde van de zuidelijke vijver gaat. Dit nieuwe pad heeft het gazon in stukken gedeeld.

Beplanting

Het stukje oever vlak achter de Fonteinbrug hoorde volgens oude prentbriefkaarten lange tijd bij het park en bestond uit gazon, versierd met bloemperken. Nu is het een verwilderd stukje groen, dat is afgesloten met een mooi smeedijzeren hek. Een daar geplante Liquidambar styraciflua past goed bij de

exotische beplanting die Fuchs hier had gedacht, maar zal op den duur het zicht vanaf de Fonteinbrug op de binnenplaats van de school belemmeren.

Het pad door het toegangshek is aan weerszijden begroeid met een aantal jonge bomen en opgroeiende heesters. Aan de noordzijde gaat deze dichte begroeiing rond de school verder. De zuidzijde heeft een andere aankleding. Ongeveer ter hoogte van de hoek van de school wordt het pad geflankeerd door een stenen leuning van de vroegere Befferbrug met daarachter als wachter een *Acer pseudoplatanus*. Dan gaat de beplanting over in gazon met een heuvel van kunstrotsen versierd met bloemen. Bovenop staat het beeld van het meisje met de reddende hond. Van oude foto's is bekend dat deze heuvel eerst aan de overzijde van het pad in het gazon heeft gelegen en mogelijk met de aanleg van het nieuwe pad is verhuisd. Op de achtergrond van dit tafereel staat een vrijstaande *Aesculus x carnea*. In de zomer staan langs het nieuwe pad vierkante bloembakken in het gazon.

Ingang van het park vanaf de Bruul met afsplitsing van het Dijlepad

Waardevolle elementen

- Twee *Acer pseudoplatanus*,
- Een *Aesculus x carnea*
- Een *Carpinus betulus*
- Een *Fagus sylvatica* 'Atropunica'; geveld
- Een *Liquidambar styraciflua*.
- De paviljoens als de laatste resten van het poortgebouw van architect Faid'herbe;
- Smeedijzeren toegangshek
- De brugleuning van de Befferbrug
- Stenen sokkel met stenen bol
- Heuvel van kunstrotsen versierd met bloemen en bovenop het beeld van het meisje met de reddende hond: gemaakt door kunstenaar H. van Perck.

Splitsing van het pad met brugleuning, *Acer pseudoplatanus*, *Aesculus carnea* en blad van bruine beuk. Tussen de bomen heuvel met beeld van Meisje met hond.

Gebied 2. De oeverzone van de Dijle van de Fonteinbrug tot de molen

Het wandelpad langs de Dijle maakt deel uit van een wandelroute die het Blaasveldse Broek en het Mechelse Broek met elkaar verbindt. In de Kruidtuin begint het pad 50 m vanaf de Fonteinbrug, net voor het smeedijzeren toegangshek en loopt langs de Dijle tot aan de hoek bij de volmolen, waar het pad overgaat in de lindenlaan langs de oostelijke gracht.

Zichtlijnen

Nog intacte zichtlijnen van Fuchs zijn er vanaf de boogbrug over de gracht naar de Fonteinbrug en vanaf de oever bij het Arsenaal naar de school. Het afsluitende hekwerk op de kop van de gracht en opschietend groen onder de bomen verstoren het zicht enigszins.

Structuur van het water: de Dijle en de zuidelijke gracht

De Dijle heeft haar oude loop langs zuidelijke rand van het park behouden. De zuidelijke gracht loopt vanaf de bocht bij de Volmolen langs het Dijlepad en vormt de noordelijke begrenzing van het Dijlepad. De gracht eindigt aan de westkant in een ronding met fontein. Bij de boogbrug is het water aan de noordzijde van de gracht breder en mist de sierlijke bochten die Fuchs had ontworpen. De zuidelijke zijde lijkt aangelegd te zijn volgens de tekening van Fuchs.

Pad

Het pad langs de Dijle begint vijftig meter na de Fonteinbrug. Bij Fuchs startte het pas op de hoek van de school, waar het pad zich opsplijste in een pad rond de parkzijde van de Commanderijvleugel en een pad in de richting van de Dijle. Nu komen ter hoogte van het uiteinde van de zuidelijke gracht het Dijlepad en het nieuwe pad door het gazon samen. Hiervoor buigt het pad van de Dijle af het park in om even verder, net als bij Fuchs, met een bocht langs de Dijle verder te lopen. Door de constructie met het hekwerk is deze afbuiging nu iets meer naar het oosten opgeschoven.

Vlak bij de boogbrug had Fuchs een zithoekje in de vorm van een halve maan voorzien. In de huidige situatie is er nog een klein restant van te zien.

Nieuw is de brug vanaf het Dijlepad naar het Arsenaal, juist op een plaatst waar bij Fuchs de beplanting verdicht was. Nieuw is ook de afsluiting van de boogbrug over de zuidelijke gracht. Hierdoor is een doorsteek van het Dijlepad naar het hart van het park niet mogelijk.

Het Dijlepad (links) en het nieuwe pad worden door een hekwerk van elkaar gescheiden.

Beplanting

De Dijleoever is bijna egaal open en begroeid met gras, kruiden, vrijstaande bomen, enkele heesters en bamboe. Er is in de beplantingswijze geen spel van open en dicht. Vanaf de Fonteinbrug in de richting van de Volmolen staan een aantal oude bomen: twee *Platanus x acerifolia*, *Ulmus glabra*, *Robinia pseudoacacia* en twee jongere *Tilia platyphyllos*. Er is nog een afgezaagde stam te zien van een *Tilia platyphyllos*. Ter hoogte van het uiteinde van de zuidelijke gracht staat in de uitstulping in het pad een oude *Aesculus hippocastanum* vergezeld van twee *Acer pseudoplatanus*. Passend in het plan zijn ook de jongere *Acer platanoides* en *Robinia pseudoacacia* in de bocht van het Dijlepad. Even verderop staan een *Platanus x acerifolia* en tal van nieuw aangeplante bomen.

Aan de noordzijde van het Dijlepad bevinden zich in het gazon de al eerder genoemde *Aesculus x carnea* (buiten het hek) en een oude bruine beuk vergezeld van een *bolcatalpa* (binnen het hek). De oever van de zuidelijke gracht heeft nog een beplanting met open en dichte stukken. Alleen het meest oostelijke deel na de boogbrug mist de doorzichten. Op de kop van de gracht staat een groep bomen en heesters. Na een stuk open gazon volgt een flinke groep bamboe. Dan weer een wat open stuk met bomen gevolgd door een dicht beplante strook tot aan de boogbrug. Vanaf de boogbrug tot de hoek bij de Volmolen is de beplanting wederom dicht met bomen, struiken en veel bamboe. De hoek van de oever bij de Volmolen is afgezet met een taxushaag en beplant met rododendrons.

Historisch waardevolle bomen langs deze zijde, te beginnen bij het uiteinde van de gracht, zijn: *Fraxinus excelsior*, *Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum', *Ginkgo biloba* en *Tilia cordata*. Na de open gazonstrook volgt de grote bamboegroep en vervolgens tot aan de brug drie *Acer pseudoplatanus*, twee *Robinia pseudoacacia*, een *Platanus x acerifolia* en *Tilia cordata*. Op de hoek bij de boogbrug staan een *Populus x canadensis* en twee *Acer pseudoplatanus*. Na de boogbrug staan aan de grachtoever een *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' en een *Tilia platyphyllos*. Vervolgens een *Carpinus betulus*, een *Robinia pseudoacacia*, twee *Acer pseudoplatanus*, *Tilia cordata* en *Platanus x acerifolia* met gevorkte stam.

Waardevolle elementen

- Vijf *Platanus x acerifolia* langs Dijleoever
- Twee *Platanus x acerifolia* langs zuidelijke gracht
- Een *Ulmus glabra*
- Zes *Tilia platyphyllos* langs Dijleoever
- Een *Tilia platyphyllos* langs zuidelijke gracht
- Zes *Robinia pseudoacacia* langs Dijleoever
- Drie *Robinia pseudoacacia* langs zuidelijke gracht
- Een *Aesculus hippocastanum*, stamomtrek 3,20 m
- Een *Acer platanoides* langs de Dijleoever
- Twee *Acer platanoides* langs de zuidelijke gracht
- Een *Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum'
- Zeven *Acer pseudoplatanus* langs Dijleoever
- Zeven *Acer pseudoplatanus* langs de zuidelijke gracht
- Vier *Fraxinus excelsior* langs Dijleoever
- Een *Tilia cordata* langs Dijleoever
- Drie *Tilia cordata* langs zuidelijke gracht
- Een *Ginkgo biloba*
- Een *Populus canadensis*
- Een *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' aan de zuidelijke gracht

- Zuidelijke gracht
- Boogbrug.

Linkerfoto: zicht over het Dijlepad tussen de bomen door naar het Pitzemburgcomplex; dichte structuur. Rechterfoto: einde zuidelijke gracht met open water en fontein.

Gebied 3. Lindenlaan vanaf de hoek bij de molen tot aan de loodsen

Structuur oostelijke gracht

Deze gracht is door de bouw van de loodsen met circa een derde ingekort. De vorm van het resterende deel is nog even strak als voor de aanleg van het plan Fuchs.

De lindenlaan.

Paden

Op het ontwerp van Fuchs staat de lindenlaan aangegeven, maar deze was waarschijnlijk al eerder aanwezig getuige de gravures van Blockhuijsen. Vergeleken met de kaart van Fuchs is de lindenlaan met zes bomen ingekort. De lindenlaan loopt nu uit op een pad dat tussen de ingekorte gracht en de loodsen door naar de speeltuin gaat. Niet erg spannend vergeleken bij het ontwerp van Fuchs waar een pad naar de achterzijde van het paviljoen liep en een pad aan de overzijde van de gracht tussen de beplanting door in de richting van de heuvel van het centrale gazon.

Vanaf de Volmolen aan de Zandpoortvest komt schuin de toegangsweg het park in en sluit aan op de lindenlaan. Deze ingang is in 1911 gerealiseerd.

Beplanting

Zoals bij Fuchs is de lindenlaan aan beide kanten beplant met *Tilia platyphyllos*. Aan de grachtzijde is de gemiddelde omstrek van de elf linden 2,25 m en staan de linden vrij, zodat hier uitzicht is op de achterzijde van de beplanting van het centrale parkgedeelte. De oostzijde van de laan mist vier linden in

de laanbeplanting. In het perk tot aan de oostgrens van het park staan vier *Acer platanoides* en drie *Acer pseudoplatanus*, één *Tilia x euchlora* en drie *Tilia platyphyllos*. Verder groeien er diverse heesters.

Waardevolle elementen

- Elf *Tilia platyphyllos* langs de oostelijke gracht
- Zeven *Tilia platyphyllos* langs de oostzijde van de lindenlaan
- Vier *Tilia platyphyllos* in het perk tussen de lindenlaan en de oostelijke parkgrens
- Vier *Acer platanoides*
- Twee *Acer pseudoplatanus*
- Een *Tilia x euchlora*

- Oostelijke gracht
- Lindenlaan

Zicht over de oostelijke gracht.

Gebied 4. Het centrale deel tussen de zuidelijke gracht en de noordelijke tuinmuur

Zichtlijnen

Door de afbraak van het paviljoen en de kiosk heeft dit deel van het park belangrijk aan attractiviteit ingeboet. Ook verschillende zichtlijnen zijn verdwenen, door de bouw van de kassen en de gebouwen en loodsen van de Dienst Archeologie.

Vanuit de plaats waar de kiosk heeft gestaan is er vrij zicht naar de kruidentuin van Dodoens en naar de Fonteinbrug. Er is nog maar één zichtlijn naar het Dijlepad; de andere is verdwenen door het dichtgroeien van beide oevers van de zuidelijke gracht vlakbij de heuvel.

Met het dempen van de noordelijke gracht en de latere bebouwing is het mooie uitzicht vanuit het uitzichtpunt aan de noordmuur verdwenen.

Vroeger verbreedde het pad zich op de heuvel tot een soort plein, van waaruit men de hele tuin kon overzien. Nu loopt het pad achter de heuvel langs, waardoor het uitzicht beperkt is. Op de heuvel is een bloemperk aangebracht met daarin het beeld 'Vreugdedans'

Structuur vijver en grachten

De centrale ruimte in het park wordt aan drie zijden omgeven door water. In het westen door de middenvijver, in het zuiden en oosten door de gracht. De noordelijke gracht is in 1885 gedempt. De rechte oostelijke gracht is met een derde ingekort. De zuidelijke gracht is mogelijk bij de boogbrug breder aangelegd dan in het ontwerp van Fuchs was voorzien, zodat daar de kruispunten van de paden geen vloeiende vorm hebben, maar vrij strak zijn.

Zicht vanaf de plaats van de kiosk naar de Fonteinbrug. De grote taxus aan de rand van de vijver belemmert het uitzicht enigszins.

Paden

Langs de watergangen loopt een wandelpad dat veel veranderingen heeft ondergaan. De speelse verbredingen van het pad in de zuid-oosthoek (heuvel) en in de noord-oosthoek (ter plaatse van de huidige speeltuin) zijn verdwenen. Het pad loopt nu schuin weg vanaf de heuvel in de zuidoosthoek naar de tegenover liggende hoek. De speeltuin met grote zandvlakte is door een zitmuurtje van het centrale gazon afgescheiden. Het samenhangende beeld is verdwenen.

Bij het ovaal verbrede pad op de heuvel in de zuid-oosthoek is nog een uitsparing in de bomen- en heesterrand zichtbaar van het vroegere 'plein'. Alle paden in dit gedeelte van het park hebben in de loop der tijden een strakker beloop gekregen.

Beplanting

De beplanting bij de speeltuin is gehavend, maar is nog gedeeltelijk zoals Fuchs het ontworpen heeft. Bij Fuchs was de noord-oosthoek een zit-verblijfsruimte van waaruit je de kiosk en grote delen van het centrale gebied kon overzien. Het sterk verbrede pad met een rand van bomen en struiken had twee verborgen doorgangen naar de centrale ruimte. Het noordelijke gedeelte van de beplanting bestaat nog als afscheiding naar de ruimten van de Groendienst. Hier staan een aantal vermeldenswaardige bomen; van oost naar west zijn dat *Aesculus x carnea*, *Fraxinus excelsior*, *Acer pseudoplatanus*, *Aesculus octandra*, *Fraxinus excelsior*, *Pteryocaria fraxinifolia*, *Carpinus betulus*, *Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum', *Acer rubrum*, *Tilia cordata*, *Acer cappadocicum*, *Platanus x acerifolia*, *Aesculus hippocastanum*. De oostelijke rand van de speeltuin wordt gevormd door de loodsen, die de zit- en speelgelegenheid niet erg aantrekkelijk maken.

De paden en de boomgroep bij de speeltuin, rechts de rand van het centrale gazon.

Van een es staat alleen nog de stam, begroeid met klimop. Aan de parkzijde groeien voor de bomen diverse bloeiende struiken, onder andere een *Deutzia spec.*

Het noordelijke pad splitst bij de speeltuin om een perk met bomen en struiken net zoals op het ontwerp van Fuchs. Hierin staan een oude schuin staande *Malus spec.*, een *Acer pseudoplatanus* en *Platanus x acerifolia*.

Midden in de speeltuin staat sinds 1990 een jonge koningslinde.

De noord-westhoek van het gazon wordt gevuld met *Acer saccharinum* en twee jonge *Sequoiadendron giganteum*. Daartussen stond een *Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum'. De zuid-oosthoek kent geen open-dicht structuur meer voor de beplanting. De vroegere doorzichten in de begroeiing van de oevers van de oost- en zuidgracht zijn dichtgegroeid. Langs de oostelijke gracht staan een *Platanus x acerifolia* met een omvang van 4 m, twee *Acer pseudoplatanus* en een *Acer platanoïdes* met ertussen een *Aesculus x carnea* en in de hoek twee grote *Platanus x acerifolia* van circa 3,60 m omvang. Als struiken vallen op de *Cotoneaster x watereri* en de bamboe op de heuvel. Van de hoek naar de boogbrug vinden we *Aesculus hippocastanum*, *Acer pseudoplatanus*, *Quercus rubra* met een stamomvang van 4,60 m, *Aesculus x carnea* en bij de brug een jonge *Aesculus hippocastanum* en *Laburnum spec.* Tegenover de

laatste twee staat aan de overzijde van het pad de aanzienlijke *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' met een stamomvang van 3,12 m, met tussen de wortels tegels met teksten als angst, vreugde etc. Vanaf de boogbrug langs de oever van de zuidelijke gracht staan *Tilia spec.*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Quercus robur* en verder drie *Acer pseudoplatanus* en twee *Carpinus betulus*. Tussen de bruine beuk en de eik is de oever open zoals bij Fuchs. Een andere *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', vrijstaand in het gazon, is verdwenen. Aan de gazonzijde is een bomenperk met *Platanus x acerifolius*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Tilia platyphyllos*, *Acer pseudoplatanus* en *Robinia pseudoacacia*. Dit perk loopt door tot de hoek en laat dus geen ruimte meer voor het oorspronkelijke perk met bloeiende heesters en bloemen.

Langs de westrand van het gazon zijn bielzenperken aangelegd met heesterrozen en banken in plaats van vrijstaande heesters en een conifeer.

In het gazon, op een klein heuveltje, staat een gietijzeren classicistische vaas op een hoge voet. De vaas staat op de plaats waar Fuchs een perk had getekend; perk en vaas zijn afgebeeld op verschillende prentbriefkaarten uit omstreeks 1900. De andere bloem- en heesterperken zijn verdwenen evenals de vrijstaande bomen en coniferen.

Gietijzeren vaas op het gazon bij de speeltuin

Waardevolle elementen

Langs de noordrand van gebied 4:

- Een *Aesculus x carnea*
- Twee *Fraxinus excelsior*
- Twee *Acer pseudoplatanus*
- Drie *Carpinus betulus*
- Een *Aesculus octandra*
- Een *Pterocarya fraxinifolia*
- Een *Gymnocladus dioica*
- Een *Acer rubrum*
- Een *Tilia cordata*
- Een *Acer cappadocicum*
- Twee *Platanus x acerifolia*
- Een *Aesculus hippocastanum*
- Een *Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum' geveld
- Een *Malus spec.*
- Een *Acer saccharinum*

Langs de oostelijke en zuidelijke gracht van gebied 4:

- Vier *Platanus x acerifolia*
- Twee *Sequoiadendron giganteum*
- Zes *Acer pseudoplatanus*
- Twee *Acer platanoïdes*
- Twee *Aesculus x carnea*
- Een *Aesculus hippocastanum*
- Een *Quercus rubra*
- Een *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'
- Een *Quercus robur*,
- Een *Tilia sp*

In de zuidelijke gazonrand van gebied 4:

- Twee *Fagus sylvatica* 'Atropunicea',
 - Een *Platanus x acerifolia*
 - Een *Tilia platyphyllos*
 - Een *Robinia pseudacacia*
 - Een *Acer pseudoplatanus*
-
- Beeld "Vreugdedans" of "Lopend jong meisje": gemaakt door E. Wijnants
 - Heuvel
 - Vaas op zuil

Zicht over de middenvijver naar het centrale gazon en de heuvel.

Gebied 5. De middenvijver en de omringende gazons

Structuur vijver

De middenvijver heeft meer een boonvorm in plaats van een druppel gekregen, terwijl het hele perk meer rechthoekig is geworden dan Fuchs het had getekend. De gazonrand is nu veel gelijkmatiger, waardoor het geheel veel minder spannend is. De vijver heeft een stenen beschoeiing en een eilandje van kunstmatige rotsen met fontein. Deze elementen zijn aangebracht in de jaren zestig van de vorige eeuw.

Beplanting

In het gazon staat een vrijstaande *Betula pendula* 'Youngii'; al zichtbaar op oude ansichtkaarten, maar niet bij Fuchs. Hij tekende een boom in de zichtlijn van het pad loodrecht op de middenvijver.

Aan de overzijde op de zuid-oosthoek van de vijver is een enorme *Taxus baccata* met daarin verstopt een vierkant hardstenen voetstuk zonder vaas. Op oud beeldmateriaal zijn deze *Taxus* en het voetstuk (met vaas) te zien. Volgens het ontwerp van Fuchs zou de vijveroever verlevendigd moeten zijn met vrijstaande bomen en een aantal bloem- en heesterperken.

Waardevolle elementen

- *Betula pendula* 'Youngii'
- *Taxus baccata*
- Centrale vijver
- Vierkant voetstuk bij de *Taxus*

Gebied 6. Het gazon met grote bruine beuk bij de Commanderijvleugel

Zichtlijn

Op de noord-oosthoek van dit gedeelte staan een aantal banken met uitzicht over de vijver en de centrale ruimte.

De bruine beuk staat net genoeg aan de rand van het gazon om de lange zichtlijn vanaf de Fonteinbrug naar de centrale ruimte niet te verstoren. De lange zichtlijn vanaf de commanderijvleugel over het park wordt door de grote boom geblokkeerd. De boom staat niet op een logische plek, althans volgens het ontwerp van Fuchs. De vraag is of de boom er al stond in 1862 (wat gezien de omvang goed denkbaar is) of dat het om een gebundelde boom gaat die niet helemaal op de juiste plaats is geplant. De gedetailleerde tuinopmeting kan hierop wellicht het antwoord geven.

Midden in het gazon naast de grote bruine beuk staat het beeld "Boerendans".

De enorme bruine beuk en het beeld 'Boerendans'

Paden

De paden die het gazon omgeven hebben dezelfde loop als bij Fuchs; zij het iets strakker. De noordoosthoek is groter en rechter geworden. De ronding in het westelijke pad is nog zichtbaar. Een nieuw en breed pad loopt vanaf de hoek van het Pitzemburgcomplex naar de kop van de zuidelijke gracht. Een gaashekwerk is aangebracht tussen dit pad en het Dijlepad.

Beplanting

Langs de rand van het gazon staan bomen, waarvan de grote bruine beuk beeldbepalend is. De noordrand van het gazon wordt ingenomen door een Sierkers, *Acer negundo* en *Liriodendron tulipifera* met als onderbeplanting van *Ligustrum ovalifolium* 'Aureum' en rododendron.

Aan de zuidzijde van het hele gazon (voorbij het nieuwe pad) staat een *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'. Er heeft volgens een oude foto nog een bruine beuk gestaan meer in het midden van het gazon. Nu vergezellen vier *Catalpa bignonioides* in bolvorm de beuken. Tegenover het uiteinde van de zuidelijke gracht ligt een lage heuvel met een ronde bloemencirkel en vaas op zuil. Vierkante bloembakken langs het nieuwe pad maken er bont en onrustig geheel van.

Waardevolle elementen

- Twee *Fagus sylvatica* 'Atropunicea',
- Sierkers, *Prunus spec.*
- *Acer negundo*
- *Liriodendron tulipifera*

- Heuvel met een ronde bloemencirkel en vaas op zuil
- Beeld "Boerendans" gemaakt door E. Wijnants

Het nieuwe pad met de vierkante bloembakken. Links een van de bolcatalpa's.

Gebied 7. Bomen- en heesterrand langs de hofzijde van de Commanderijvleugel

Zichtlijnen

In de tijd van Fuchs deed het Pitzemburgcomplex nog helemaal mee in het plan. Een foto uit 1970 laat zien dat er een toegangspad was naar de school met het smeedijzeren hek tussen de nog bestaande zuilen. Als afscheiding van het schoolterrein is een anderhalf meter hoog hek tussen de bomen geplaatst. Het uitzicht vanuit het gebouw wordt thans door de opgaande bomen en struiken belemmerd. Vanaf het pad voor de school zijn de zichtlijnen naar de Dijle, over de zuidelijke gracht en naar het ooststrand van het centrale gazon behouden maar missen de perspectivische aankleding.

De hofzijde van de Commanderijvleugel van de school met het toegangspad en de grote linde op een foto uit 1970 (Stadsarchief Mechelen, collectie Berlemont).

Het Pitzemburgcomplex ligt nu verscholen achter de hoge begroeiing.

Beplanting

Een aantal bomen staan buiten het hek op het schoolterrein: *Acer pseudoplatanus*, *Aesculus hippocastanum*, *Acer pseudoplatanus* en *Tilia x petiolaris*. Deze laatste staat ongeveer twee meter vanaf de zuil van het toegangshek. Het hek tussen de pijlers is 4,25m breed, de pijlers zijn elk 0,55m breed. In het park op een meter

afstand van de andere zuil staat een *Populus x canadensis* en verder naar het noorden drie *Acer pseudoplatanus*, *Carpinus betulus*, twee *Fagus sylvatica*. Een andere *Carpinus betulus* is tussen de

beuken uitgekapt. Voor de beuken bevindt zich nog een *Acer pseudoplatanus*. Vooral aan de voorzijde van de school is het perk dichtgegroeid met opschietende heesters en klimop. Naast het gymnastieklokaal uit 1877 groeien *Acer pseudoplatanus* en *Aesculus hippocastanum* en een aantal *Prunus laurocerasus* 'Rotundifolia'. Een *Aesculus x carnea* is verdwenen.

Waardevolle elementen

- Negen *Acer pseudoplatanus*,
- Twee *Aesculus hippocastanum*
- Een *Tilia x petiolaris*
- Vier *Tilia platyphyllos* herplant voor een oud exemplaar
- Een *Populus canadensis*
- Een *Carpinus betulus*
- Twee *Fagus sylvatica*

- Commanderievleugel (ca 1725)
- Gymnastieklokaal (1877)
- Aanbouw Faid'herbeveugel (1869), met fraai gemetselde oostzijde
- Toegangshek met gemetselde zuilen

Gebied 8. Gazon met mozaïekperk ten oosten van de kruidentuin van Dodoens

Zichtlijnen

Het centrum van dit gazon is op het beeld "Half mens half paard spelende op de lier" na geheel open, waardoor de zichtlijnen door het park niet verstoord worden. Hier ligt ook de langste zichtas over het gehele park, van het standbeeld van Dodoens naar de heuvel in het zuidoostelijke deel.

Paden

De paden die dit gazon omgeven hebben nog veel van de oorspronkelijk vorm behouden. De noordoosthoek van het gazon is minder rond, de zuidoosthoek juist meer uitgedijld. De paden missen daardoor op de hoeken de vloeiende verbreding.

Er is een 'sluippad' ontstaan vanaf de top van het gazon (bij de kruidentuin) naar de zuidrand van het gazon om de bocht in het pad en de uitgegroeide hazelaar af te snijden.

Beplanting

Langs de zuid- en noordzijde staan oude en bijzondere bomen: *Araucaria araucana*, *Chamaecyparis lawsoniana*, twee *Sequoiadendron giganteum*, *Acer campestre*, *Ginkgo biloba*, twee *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' en een jonge *Aesculus hippocastanum*. Tussen de coniferen en de oude *Acer campestre* is een open ruimte, die bij Fuchs juist dichtgeplant is. De zuidrand wordt bij de kruidentuin afgesloten met groot uitgegroeide *Corylus avellana* en onderbegroeiing van *Prunus laurocerasus* 'Rotundifolia'.

Tussen de esdoorn en de beuk staat een zuil zonder vaas.

Aan de noordrand bevindt zich een *Magnolia kobus* en in de noordoosthoek ligt een rond, verhoogd mozaïekbed met een gietijzeren vaas op hoge voet.

Langs de oostrand van het gazon staan drie ronde bloembakken op de grasrand.

Waardevolle elementen

- Een *Araucaria araucana*
- Een *Chamaecyparis lawsoniana*
- twee *Sequoiadendron giganteum*

- Een Acer campestre, stamomvang 2,33 m
- Een Gingko biloba, stamomvang 2,45 m
- Twee Fagus sylvatica 'Atropunicea'
- Een Aesculus hippocastanum
- Een Magnolia kobus, stamomvang 1,05 m
- Beeld "Half mens half paard spelende op de lier" gemaakt door E. Wijnants.
- Vierkant hardstenen voetstuk zonder vaas
- Mozaïekbed op heuvel met gietijzeren classicistische vaas op hoge voet.

Gazon gezien vanaf de kruidtuin met links Magnolia en mozaïekbed en rechts de hoge coniferen.

Gebied 9. De noordelijke vijver

Zichtlijnen

De oever rond de noordelijke vijver is spaarzaam begroeid en heeft veel open stukken. Vanaf het pad tussen de vijver en de muur zijn de uitzichten behouden evenals vanaf de oostpunt van de vijver in zuidelijke richting.

Structuur vijver

De vorm van de vijver is een langgerekte en gekromde boon, die we ook in het ontwerp van Fuchs zien. De vijver heeft nog een houten beschoeiing zoals ook op een oude foto te zien is; het eendenhok is er niet meer.

Paden

De paden lopen in de vorm van de vijver mee zoals bij het ontwerp van Fuchs.
Door de komst van het kaarthuis is het zithoekje op de oostpunt van de vijver verdwenen.

Zicht vanaf het oostelijke einde van de noordelijke vijver tussen de bomen door in de richting van de Dijle. Op de voorgrond het mozaïekbed met vaas.

Beplanting

Op de oost- en westpunt van de vijver staan de bomen. Bij het kaarthuis, aan de oostpunt van de vijver, zijn meerdere bomen uitgevallen en wel een beuk, een Noorse en een rode esdoorn (*Acer rubrum*). Nu staan er nog *Fagus sylvatica* 'tropunicea', *Fraxinus excelsior* en *Platanus x acerifolia*, aangevuld met enkele plantenbakken.

Aan de westpunt van vijver staat een grote *Platanus x acerifolia*. Een 70-jarige *Gymnocladus dioica* bij de plataan aan de zuidrand van de vijver is onlangs omgewaaid. Ook een *Ailanthus altissima* is verdwenen. De oever van de vijver is begroeid met gras en kruiden en een enkel opschietend wilgje.

Aan de noordzijde van de vijver loopt een muur met een rand met bomen en onderbegroeiing. Vanaf de westzijde staan er *Fraxinus excelsior*, *Aesculus hippocastanum* en tot slot vier *Tilia tomentosa* langs het pad naar het kaarthuis. Een barokke vaas op een hardstenen voetstuk onder de es geeft een extra tintje aan dit gebied. Op de hoek bij de kruidtuin is de beplanting zover uitgegroeid dat deze hoek zorgt voor een insnoering van de ruimte tussen de kruidtuin en het park en past in het ontwerp van Fuchs.

Waardevolle elementen

- Een *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'
- Twee *Fraxinus excelsior*
- Twee *Platanus x acerifolia*
- *Aesculus hippocastanum*
- Vier *Tilia tomentosa*
- Een *Acer pseudoplatanus*

- Siervaas op hardstenen voetstuk

De noordelijke vijver

Gebied 10. De perken bij het standbeeld van Dodoens

De ruimte bestaat uit een lindenlaan langs de noordmuur, de vierkante met taxushaag omzoomde perken en een bomen-heesterrand tussen de taxushaag en het schoolgebouw.

Zichtlijnen

Het zicht vanaf het standbeeld van Dodoens naar het centrale gazon en heuvel is nog duidelijk aanwezig, maar wordt enigszins belemmerd door de taxushaag met de toegangspoort van de kruidtuin en de sterk uitgegroeide hazelaar ten zuidoosten van de kruidtuin. De zichtlijn naar de kruidtuin met standbeeld en school is veel minder fraai door ontbreken van de orangerie en de hoge beplanting tussen het standbeeld en de schoolfacade.

Structuur kruidtuin

De kruidtuin is sterk van vorm veranderd door de afbraak van de serres en de nieuwbouw van de school (de aanbouw aan de Faid'herbevleugel uit 1869 en de Dodoensvleugel uit 1950). De oppervlakte is daardoor ongeveer gehalveerd.

De huidige indeling van de kruidtuin is er niet meer met Fuchs' ontwerp te vergelijken. Alleen het standbeeld van Dodoens lijkt op zijn plaats gebleven. Bij Fuchs sloten de tuinvormen op de architectuur aan. Het was een essentieel onderdeel van de Jardin Botanique. De nieuwe kruidtuin volgt de vorm het schoolgebouw maar heeft door de beplanting een geïsoleerd en besloten karakter gekregen.

Paden

Het pad naast de kruidtuin, bestraat met kinderkopjes, volgt de muur, die ter hoogte van de voorzijde van de school een knik maakt. Aan de muur zijn nog de consoles van de vroegere muurkas te zien.

De kruidentuin binnen de haag is een vierkante vakkentuin, die is ingedeeld in een buitenste rand met twee rijen vakken, daarbinnen een pad en vervolgens een vierkant met vakken en in het midden het standbeeld van Dodoens. Een assenkruis van paden precies door het centrum van het vierkant deelt de kruidentuin nog eens in vieren op.

Ronde gazonrand om kruidentuin van Dodoens waarom heen het pad en aangrenzende structuren aansluiten.

Beplanting

Vanaf de hoek van de tuinmanswoning tot aan het einde van de kruidentuin wordt het pad aan beide zijden geflankeerd door leilinden, meest in een rand van gras. Voor de tuinmanswoning is de grasstrook breder en staan tegen deze zijde van de school diverse bomen en heesters, waarvan de jonge *Diospyros lotus* (Dadelpruim) op de hoek van de school de meest bijzondere is.

Tussen de kruidentuin en de gevel van het schoolgebouw verbergen een *Abies*, *Prunus serrulata*, *Cedrus libani* spp. *atlantica* 'Glaucua' en *Fagus sylvatica*, *Ginkgo biloba*, *Quercus robur*, *Pinus sylvestris*, *Paulownia tomentosa*, nog een *Cedrus libani* spp. *atlantica* 'Glaucua', *Betula pendula*, *Carpinus betulus* en *Taxus baccata* de schoolfaçade.

De grasrand van de leilinden loopt aan de parkzijde van de kruidentuin uit in een ronding die het perkenpatroon van Fuchs volgt. De twee ronde bloempotten midden voor de kruidentuin, aan weerszijden van het pad, staan hier op de plaats van twee ronde bloemcirkels.

In de kruidentuin zelf staan naast de vakken met kruiden een aantal korte haagjes als achtergrond voor banken; achter het Dodoensstandbeeld een rij leilinden.

Waardevolle elementen

- Vijf leilinden langs de noordelijke tuinmuur
- *Diospyros lotus* (Dadelpruim)
- *Paulownia tomentosa*
- *Taxus baccata*
- Witmarmeren standbeeld van Dodoens (1862), van J.J. A. Tuerlinckx

- Kruidentuin: het oorspronkelijke idee van een in vieren gedeelde tuinruimte is nog aanwezig, maar niet meer in de oorspronkelijke vorm
- Ronding van gras volgens het oude perkenpatroon van Fuchs.

Intermezzo: Waarom een standbeeld voor Rembert Dodoens?

Rembert Dodoens is in 1518 Mechelen geboren. Hij was bedreven in verschillende onderdelen van de wetenschap: geneeskunde, kosmografie en aardrijkskunde. Vanuit de geneeskunde ontstond zijn belangstelling voor de botanie. Van 1541 tot 1575 was hij stadsgeneesheer te Mechelen. Hij schreef vele wetenschappelijke verhandelingen op geneeskundig terrein. Maar hij is vooral beroemd geworden door zijn werk op het gebied van de botanie. In 1554 verscheen de eerste druk van zijn 'Cruydeboeck' met meer dan 1000 plantenbeschrijvingen. Het kende meerdere uitgaven en vertalingen in het Frans en Engels. Er volgden vele plantenatlassen. In 1583 verscheen een herbarium onder de titel 'Stirpium Historiae Pemptades Sex' te Antwerpen, dat zelfs in het Japans vertaald zou worden. Met zijn zeer uitgebreide plantenstudie en -kennis heeft hij geprobeerd om de eerste wetenschappelijke plantensystematiek op te stellen als vervanging van de oude plantkunde van de Grieken en Romeinen⁵². Aan het eind van zijn leven werd hij aangesteld bij de in 1572 gestichte Universiteit van Leiden en richtte daar de hortus botanicus in. Hij stierf in 1585.

Het is dan ook geen wonder dat het 25-jarig jubileum van de Société d'Horticulture werd aangegrepen om een standbeeld te plaatsen voor Dodoens, de belangrijke plantkundige die zo lang in Mechelen heeft geleefd en gewerkt.

5.3 Conclusie van het tuinhistorisch onderzoek

Uit de bestudering van de historische gegevens, de oude kaarten en tekeningen, het kadasterarchief en de inventarisatie van de huidige tuin kunnen we concluderen dat er in het park elementen en structuren uit verschillende perioden bewaard zijn gebleven. We zullen ze hieronder kort bespreken.

5.3.1 De Middeleeuwen

De ridders van de Duitse Orde vestigden zich in 1269 binnen de stadsmuren van Mechelen en bouwden hun commanderie vermoedelijk op de plek van de huidige schoolgebouwen. Spoedig werd het laaggelegen perceel langs de Dijle aan hun bezit toegevoegd en gebruikt als tuin. Uit het archeologisch onderzoek is gebleken dat er geen resten van bebouwing in het huidige park voorkomen; ook voor de mogelijkheid van een versterking (gezien de uitgang – burg in de naam Pitzemburg) zijn geen aanwijzingen gevonden. Alle middeleeuwse gebouwen zijn verdwenen, als laatste de kapel uit 1277 (afgebroken in 1822).

Het terrein van de commanderie werd destijds begrensd door enkele waterlopen: de Melaan in het oosten, de Dijle in het zuiden en de Klem in het noordwesten. In het noordoosten vormde een sloot, later een muur, de begrenzing met de buurpercelen. Wanneer de muur is gebouwd is niet bekend. Van de genoemde waterlopen is alleen de Dijle nog aanwezig. De Klem is reeds in de negentiende eeuw gedeeltelijk verdwenen (vermoedelijk overkluisd, zoals ook bij de uitbreiding van de oranjerie in 1884 een deel van de Klem overkluisd werd), de laatste resten van de Klem werden gedempt in 1942. De aansluiting van de Klem op de Dijle is nog te zien in het metselwerk onder de paviljoens bij de entree van het park vanaf de Bruul. De Melaan is in 1912 uit het stedelijke landschap verdwenen, althans op het terrein van het domein. Ook hier is de aansluiting op de Dijle nog te zien in het metselwerk bij de molen. Ondanks de veranderingen aan deze waterlopen is de vorm van het perceel vrijwel onveranderd gebleven.

Niet zeker is of de grachten in het oostelijke deel van de tuin al in de Middeleeuwen zijn aangelegd. De eerste aanwijzingen hiervoor zijn de 16^e eeuwse kaarten, waarbij moet worden opgemerkt dat de grachten op de kaart van Braun en Hogenberg niet zijn ingetekend. Omdat hun kaarten niet altijd even nauwkeurig zijn, zoals we ook in enkele Nederlandse steden hebben geconstateerd, mogen we ervan uitgaan dat de grachten in ieder geval zestiende-eeuws zijn en mogelijk teruggaan op een middeleeuwse situatie. Op de kaarten van ca 1780 (kopie Pluijs), 1803 (Hunin) en oude kadasterkaarten zien we een strakke aanleg van deze wateren. De grachten zijn door Fuchs veranderd in landschappelijke vijvers, met uitzondering van de oostelijke gracht. Deze heeft lang zijn oorspronkelijke vorm behouden, maar is omstreeks 1985 voor een deel gedempt.

Op de zestiende-eeuwse kaarten is een ovale visvijver ingetekend ten noorden van de toenmalige commanderiegebouwen. Deze vijver zien we op de gravures van Blockhuijzen (ca 1725), de kaart van 1780, de kaart van Hunin en de oude kadasterkaarten weergegeven als een strak vormgegeven, bijna vierkante waterpartij. Volgens het ontwerp van Fuchs is het grootste deel van de vijver gedempt; het restant kreeg zijn huidige landschappelijke vorm.

In de directe omgeving van het domein is de aanwezigheid van de molen op de Dijle van belang. De molen wordt al genoemd in documenten uit de veertiende eeuw. Op de nauwkeurige kaart uit omstreeks 1780, gekopiëerd door Pluijs, is een uitgebreid molencomplex ingetekend. Uiteraard is er in de loop van de eeuwen veel veranderd aan de molens, totdat uiteindelijk de huidige gebouwen zijn overgebleven. De plek is belangrijk omdat hier al zo lang sprake is geweest van bedrijvigheid (continuïteit van functie) en omdat de molenstuw tevens de verdeling van het water over de Dijle en de Melaan regelde.

Continuïteit van functie speelt ook bij de Fonteinbrug, die al vanaf de veertiende eeuw een vaste verbinding over de Dijle vormde. Ook deze brug is in de loop der tijden van vorm veranderd.

De molen op de Dijle

5.3.2 Zeventiende en achttiende eeuw

Onder leiding van enkele voortvarende commandeurs vond een grote bouwactiviteit plaats in de tweede helft van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw. De middeleeuwse woon- en dienstgebouwen werden afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw van het poortgebouw (1677), de dienstvleugel van Faid'herbe (1664) en de woonvleugel (de huidige commanderijvleugel van de school) uit ca 1725. Beide laatstgenoemde gebouwen bestaan nog, het poortgebouw is in 1836 afgebroken. De bouwmaterialen werden gebruikt om de huidige paviljoens bij de ingang vanaf de Bruul te bouwen.

De inrichting van de tuin vond plaats in formele stijl, zoals te zien is op de gravures van Blockhuijsen. Een drietal zichtlijnen gaven vanuit het huis uitzicht op de Dijle, de basiliek en het oostelijke deel van de tuin. Twee hiervan zijn tevens gebruikt door Fuchs en zijn in aanleg nog aanwezig.

De tuin was ingedeeld in verschillende compartimenten: het grote oostelijke deel, het deel aan de oostzijde van de woonvleugel, de visvijver en de kruidentuin. Deze indeling is gedeeltelijk nog in het huidige park terug te vinden, het meest duidelijk bij de kruidentuin.

In de tweede helft van de achttiende eeuw deden rococo-invoeden zich gelden in delen van het park, zoals te zien is aan de inrichting van het pad langs de Dijle en van het tuingedeelte achter de woonvleugel.

Waarschijnlijk dateren de drie hardstenen voetstukken en de ene overgebleven siervaas uit deze periode.

Wat de beplanting betreft zou mogelijk de linde bij de vroegere toegang van de woonvleugel uit deze periode kunnen dateren.

5.3.3 Eerste helft negentiende eeuw

De stad verwierf het domein in 1827. De gebouwen werden als school ingericht en het beheer van de tuin werd overgedragen aan de Société d'Horticulture de Malines. Het park werd ingericht als openbaar wandelpark en werd tevens gebruikt als expositieruimte voor de zomer- en wintertentoonstellingen die de Société organiseerde. Het grote serrecomplex verrees (1855) op de plaats van de huidige Dodoensvleugel van de school om (sub)tropische planten te kweken en om de wintertentoonstellingen in te houden. Een gietijzeren kiosk werd gebouwd (1842) waar op feestdagen gemusiceerd werd. De serres en de kiosk zijn in 1950 afgebroken.

Aan de opzet van het park veranderde niet veel. Vermoedelijk is veel werk besteed aan het inplanten en onderhouden van het park, gezien de toespraak van de voorzitter van de Société in 1861. Mogelijk zijn enkele bomen (de grote plataan bij de kruidentuin, de grote bruine beuk en de 'emotieboom', de bruine beuk bij de boogbrug) in deze periode geplant.

5.3.4 De periode 1862-1912

In 1862 werd het standbeeld van Dodoens onthuld. Louis Fuchs maakte het ontwerp voor de tuin. De tuin werd geheel nieuw ingericht in gemengde stijl. Fuchs stelde voor de kiosk te verplaatsen en een paviljoen en een uitzichtpunt aan de noordmuur te bouwen. Tevens ontwierp hij de boogbrug over de zuidelijke gracht. Van het ontwerp van Fuchs is ongeveer 95% uitgevoerd. Van de bouwwerken bleef alleen de brug bewaard. In het park is circa 75% van de oorspronkelijke aanleg over. In de vorige paragrafen is uitvoerig per onderdeel beschreven wat er resteert. De grootste veranderingen hebben zich voorgedaan in de noordwesthoek en de noordoosthoek.

Aanbouw van de Faid'herbe vleugel uit 1869.

De oppervlakte van de kruidtuin is met ongeveer een derde afgenomen door de uitbreiding van de school (de aanbouw aan de Faid'herbe vleugel in 1869 en de nieuwe Dodoensvleugel in 1950). Met de bouw van de gymnastiekzaal (1877) had Fuchs al rekening gehouden. De westzijde van de kruidtuin, het gedeelte achter het standbeeld van Dodoens, is door de bouw van de Dodoensvleugel weggefallen. Nog ingrijpender waren het dempen van de noordelijke gracht (1885), de afbraak van het uitzichtpunt, de kiosk en het paviljoen (1950), de bouw van nieuwe serres (1948) en gebouwen (vanaf ca 1895), het dempen van een deel van de oostelijke gracht en de bouw van de loodsen (1983). Hierdoor heeft het park aan diepte, wandelmogelijkheden en zichtlijnen verloren. Bovendien mist het park zijn centrale blikvanger, een functie die vroeger door de kiosk werd vervuld. Tenslotte is de aankleding van het speel- en vermaakterrein veel minder fraai geworden; een open tochtgat waar je niet gezellig kunt zitten.

Een overzicht van de belangrijkste bewaard gebleven onderdelen van het ontwerp van Fuchs:

- De zichtlijnen bestaan voor een deel nog, andere zijn herstelbaar maar een deel is voorgoed verloren.
- Van de watergangen is nog veel over. De noordelijke gracht is gedempt (1885), de oostelijke gracht met een derde ingekort (1983).

- Het grootste deel van de paden is nog aanwezig, maar wel breder uitgesleten. Het subtiele microreliëf is op de meeste plaatsen nog aanwezig. Door de recht getrokken paden en de scherpere hoeken zijn de aansluitingen van de paden op elkaar niet meer zo vloeiend als in het ontwerp van Fuchs.
- Het reliëf van de gazons (uitgehoud in de lengte van de zichtassen met flauwe heuveltjes aan de randen) is nog aanwezig.
- In het park staan ruim 60 oude bomen (stamomvang meer dan 2 m), waarvan 11 met een stamomvang van 3,50m tot 4,95m. 20 bomen tussen de 2,50 en 3,50 m. Tot de dikste bomen behoren *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Platanus x acerifolia*, *Quercus rubra*, *Fraxinus excelsior* en *Tilia tomentosa*. Enkele van deze bomen dateren mogelijk uit de periode van voor het ontwerp van Fuchs (zie hierboven). Tot de tweede categorie behoren *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Fraxinus excelsior*, *Aesculus x carnea*, *Fagus sylvatica*, *Tilia platyphyllos*, *Populus x canadensis*, *Aesculus hippocastanum* en *Acer pseudoplatanus*. De *Acer campestre* met stamomvang van 2,35 m en *Taxus baccata* aan de middenvijver moeten zeker ook genoemd worden.
- Als opvallende/bijzondere bomen groeien er *Aesculus x carnea*, *Ginkgo biloba*, *Araucaria araucana*, *Sequoiadendron giganteum*, *Liriodendron tulipifera*, *Gymnocladus dioica* (gesneuveld), *Acer capadocicum*, *Acer saccharinum*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Aesculus octandra*, *Tilia x Euchlora*, *Ulmus glabra*, *Sophora japonica* en *Carpinus betulus* 'Fastigiata', *Laburnum*, *Cedrus libani* spp. *atlantica* 'Glauc', *Prunus serrulata*, *Diospyros virginiana* en *Quercus robur* 'Fastigiata'. De meeste van deze bomen zijn overigens aangeplant in de twintigste eeuw.
- De bomen- en heesterranden missen over het algemeen de open-en-dicht structuur. Hierdoor is de fijnzinnige structuur uit het ontwerp van Fuchs minder duidelijk geworden.
- Er zijn nog twee ronde bloemperken op een laag heuveltje aanwezig, van het pad gescheiden door een rand gras; verder zijn er geen ronde of ovale sierperken met (bloeiende) heesters meer.
- In de beide bloemperken staan gietijzeren vazen met een hoge voet. Een soortgelijke vaas staat in het gazon bij de speeltuin, op de plaats waar vroeger eveneens een perk heeft gelegen.

5.3.5 De periode na 1912

In 1912 nam de stad Mechelen het beheer van de tuin over van de Société. Grote structurele veranderingen zijn er in het park niet aangebracht, met uitzondering van de activiteiten die hierboven al beschreven zijn (afbraak van gebouwen, nieuwbouw, dempen van deel van de oostgracht). Een deel van het park is ingericht als speelplaats voor kinderen. Een eerste verzoek hiertoe is ingediend in 1926. Het spel van open en besloten delen is veranderd door het dichtgroeien van open plekken in de boom- en heesterpartijen.

Als kleinere ingrepen kunnen genoemd worden de aanleg van het hek om het Dijlepad af te scheiden van het park, de inrichting van de perken in de kruidtuin, de aanleg van de laanbeplanting bij de uitgang naar de Pitzemburgstraat en de aanleg van een bloemenperk op de heuvel. Diverse bijzondere bomen zijn aangeplant die goed passen in de ideeën van Fuchs.

6. Gebruiksgeschiedenis vanaf 1838

In 1838 kreeg de Société d'Horticulture de Malines de Kruidtuin in beheer van de stad Mechelen. In 1840 werd de Jardin Botanique voor vreemdelingen en leden van de Société met hun dames opengesteld. Gewone burgers van Mechelen mochten het park alleen bezoeken op dinsdag en vrijdag van negen tot twaalf uur en van drie tot zeven uur. In de praktijk betekende dit dat alleen oudere mannen, vrouwen en kinderen uit Mechelen het park konden gebruiken. Pas in 1894 werd het park ook op andere tijden toegankelijk. In 1899 kreeg de stad Mechelen het verzoek het park vier zondagen in het jaar alleen open te stellen voor de leden van de Société.

Ten tijde van de Société zijn er in het park twee keer per jaar exposities van planten georganiseerd met keuringen. De uitgaven voor de medailles komen elk jaar terug in de verantwoording van inkomsten en uitgaven! Aanvankelijk werden voor de tentoonstellingen ook zalen van het stadhuis gebruikt, maar vanaf 1855 konden de binnenactiviteiten plaatsvinden in de grote serres. Elk jaar werden er lezingen gehouden over landbouw, de teelt en het snoeien van fruitbomen.

Ook aan ontspanning werd gedacht. Tot de vaste onkosten van de Société behoorden de kosten voor de muziek. In 1863 werd er 1200 fr betaald aan 'La Mélodie' voor 23 concerten. In het feestjaar 1862 werd zelfs een speciale cantate gecomponeerd (233 fr: heel wat meer dan men Fuchs moest betalen voor zijn ontwerp!). Een bijzondere post was die van fr 227 voor vuurwerk in 1863. Daarnaast vonden er kinderbloemenoptochten in het park plaats.

Nadat in 1911 het beheer van de Kruidtuin naar de stad Mechelen was overgegaan werden nieuwe voorzieningen aangebracht, zoals toilet en vuilnisbakken.

Tussen 1910 en 1920 kwam er een boomkwekerij en is een fruituin aangelegd voor aanschouwelijk onderwijs.

In 1920 wordt een van de paviljoens ('aubettes') aan de Bruul (van het voormalige poortgebouw) in de maanden juli tot en met september gebruikt als inlichtingenbureau.

Het park wordt door diverse groepen bezoekers gebruikt.

Nu, in 2007 is de Kruidtuin onmisbaar voor de Mechelaren en ook de toeristen. Het is een druk bezocht park waar op gezette tijden optredens plaatsvinden. In juli en augustus is er elke donderdagavond een optreden in het kader van Parkpop. In de speeltuin in de noordoosthoek van het centrale gebied vinden dagelijks vele spelende kinderen vertier en ontspanning. De wat oudere jongeren gebruiken het park graag als ontmoetingsplek, zit- en liggelegenheid. Helaas is vandalisme moeilijk beheersbaar: bij een bezoek op 25 juli 2007 bleken de jute omwindselen van de grote bruine beuk in brand gestoken te zijn.

Uit een participatieonderzoek⁵³ uit 2007 blijkt dat het park zeer geliefd is, dat een meerderheid de huidige inrichting gebaseerd op het ontwerp van Fuchs kan waarderen en het herstel van het oorspronkelijke plan, met enige aanpassingen naar aanleiding van het huidige gebruik, zou toejuichen. Evenementen moeten in aantal en grootte worden beperkt om de rust in het park te houden en de eigenheid van het park niet aan te tasten. Er heerst bezorgdheid vanwege geluidsoverlast, vandalisme en teveel gemotoriseerd verkeer.

De meesten willen de inrichting met de bestaande vista's behouden; slechts een kwart van de respondenten wil het park aanpassen aan de wandelaar van vandaag. Zicht op de basiliek zou een meerwaarde zijn. Een kleine groep vindt bomen en struiken belangrijker dan de zichtlijnen.

Wat de vijvers betreft stelt 54% een meer natuurlijke inrichting met moerasvegetatie op prijs. Toch is er een behoorlijke groep die herstel in de oorspronkelijke staat verkiest. Veel respondenten vinden dat de vijvers meer in het zicht moeten komen te liggen. Een enkeling vraagt om visgelegenheid.

De meesten vinden het evident dat oude bomen zoveel mogelijk behouden blijven. Over het plantenassortiment zijn de meningen verdeeld; de helft vindt het 19^e eeuwse plantenassortiment belangrijk, de andere helft verkiest uitsluitend inheemse soorten. Gazons worden verlangd als spel-, zit- en liggelegenheid, maar ook als hooiland en bollengrasland.

Circa 50% vindt dat evenementen in het park moeten kunnen plaatsvinden, zolang ze geen afbreuk doen aan de eigenheid van het park.

De speeltuin is voor de meesten een noodzakelijk onderdeel van het park. Een kwart zou meer spelgelegenheid wensen voor kinderen van zes tot twaalf jaar.

De speelplaats.

7. Conclusies en aanbevelingen

In de voorgaande hoofdstukken is de geschiedenis van de Kruidtuin beschreven, is uitvoerig ingegaan op de persoon en het ontwerp van Louis Fuchs en is gekeken naar wat er van de verschillende perioden nog in de huidige tuin terug te vinden is. Deze beschouwingen, gevoegd bij het onderzoek van het historische beeldmateriaal, leiden tot een aantal conclusies. Aan de hand van deze conclusies, en mede met de wensen ten aanzien van het gebruik van het park in gedachte, komen we tot een aantal aanbevelingen voor behoud, herstel en ontwikkeling van de cultuurhistorische betekenis van dit bijzondere stadspark.

7.1 Conclusies

- 1) Het park en de directe omgeving bevatten cultuurhistorisch waardevolle aspecten uit verschillende perioden van de wordingsgeschiedenis.
- 2) Het park draagt nog nadrukkelijk het stempel van het ontwerp van Louis Fuchs uit 1862.
- 3) Het ontwerp van Fuchs is vrijwel volledig daadwerkelijk uitgevoerd.
- 4) Fuchs is één van de belangrijkste Belgische tuin- en landschapsarchitecten uit de negentiende eeuw, die zowel door de vele tuinen die hij ontworpen heeft als door zijn werk als docent in Vilvoorde een belangrijk stempel op de tuin- en landschapsarchitectuur heeft gedrukt.
- 5) De kwaliteiten van Fuchs komen nog in het bijzonder tot uitdrukking in de kleinere parken die hij ontworpen heeft. Hierbij vallen op de meesterlijke wijze waarop hij van de ruimte gebruik maakt, de zichtlijnen en de afwisseling van open en besloten delen, het samenspel van solitaire bomen, boom- en heestergroepen en bloemperken en het gebruik van bijzondere bomen.
- 6) Vergeleken met de andere kleine tuinen van Fuchs die we hebben onderzocht is het ontwerp van de Kruidtuin in twee opzichten bijzonder. Ten eerste omdat in Mechelen bestaande gebouwen op het domein en in de onmiddellijke omgeving ervan (de basiliek, de molen en de Fonteinbrug) een belangrijke rol spelen in het ontwerp, ten tweede omdat Fuchs oudere stijlelementen (de kruidentuin, het wandelpad langs de Melaan) in zijn ontwerp heeft geïncorporeerd.
- 7) Dankzij de aanwezigheid van de gedetailleerde ontwerptekening kan het park volgens de inzichten van Fuchs worden hersteld.
- 8) In het huidige park is nog circa 75% van de aanleg van Fuchs aanwezig of met beperkte middelen te herstellen.
- 9) Indien gewenst kan herstel tot 90% plaatsvinden. Dit vergt veel grotere inspanningen omdat de kwekerij moet worden verplaatst naar een andere locatie, serres en andere gebouwen moeten worden afgebroken en de noord- en oostgracht moeten worden hersteld.

7.2 Het tuinhistorisch advies

7.2.1 Visie

Gezien de grote betekenis van Fuchs en het feit dat er nog zoveel van het ontwerp van Fuchs aanwezig is of hersteld kan worden, pleiten wij voor het in oude luister herstellen van de Kruidtuin volgens de ontwerpprincipes van Louis Fuchs. Een extra argument hiervoor is het feit dat de ontwerptekening van Fuchs nog aanwezig en in goede staat is. Naar onze mening zal door het herstel van het park de cultuurhistorische betekenis worden vergroot, kunnen de gebruiksmogelijkheden van het park worden uitgebreid en zal een bijdrage worden geleverd aan de natuur- en cultuurwaarden van de begroeiing.

De keuze hoe ver men wil gaan met het herstel van het park is uiteraard een kwestie waarover het bestuur van de stad Mechelen zich moet uitspreken. Indien men zover wil gaan om de recente

gebouwen, serres en loodsen af te breken kan de hele noordoosthoek van het park, die het meest door de ontwikkelingen in de 20^e eeuw is aangetast, weer tot een waardevol onderdeel van het park worden ingericht.

Maar ook als de gebouwen blijven bestaan biedt het park mogelijkheden om de cultuurhistorische betekenis te vergroten. Dit vergt echter wel een doordachte aanpassing van het ontwerp van de tuin, waarin de bestaande gebouwen op een organische manier in het grotere geheel van de tuin worden ingepast. Daarbij is het belangrijk dat het park een aantrekkelijke plek blijft voor bezoekers en gebruikers. In de veelzijdigheid van het gebruik van de verschillende onderdelen moet samenhang worden gevonden. De aanbevelingen gaan uit van de elementen van historische betekenis die nu in het park aanwezig zijn en die de basis voor de toekomstige ontwikkeling vormen. Doel van de voorgestelde ingrepen is het park zodanig in te richten dat de historische aspecten duurzaam zichtbaar blijven of, waar ze minder goed of niet herkenbaar zijn, deze weer te verduidelijken of opnieuw zichtbaar te maken. Er moet echter ook naar gestreefd worden het park als een harmonische eenheid in te richten en vorm te geven.

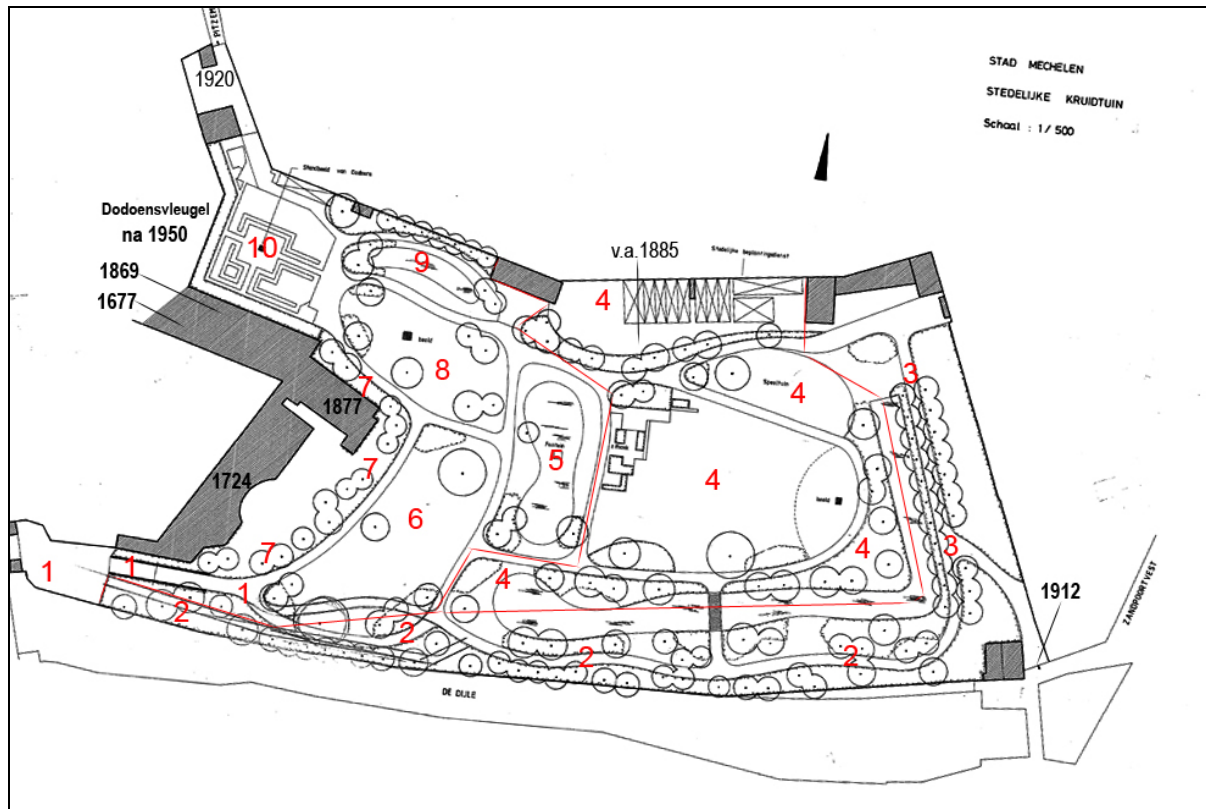
7.2.2 Algemene aanbevelingen

Ongeacht hoe ver het herstel van de tuin kan gaan, is het van belang dat de volgende maatregelen worden genomen:

- Het aanbrengen van een nieuwe blikvanger op de plek waar vroeger de kiosk heeft gestaan. Het hele park is door Fuchs als het ware 'gecomponeerd' rondom de centrale kiosk. We pleiten er daarom voor opnieuw een bouwwerk aan te brengen dat de rol van centraal punt kan vervullen, dat vanuit de verschillende gezichtspunten van het park kan worden gezien en dat bovendien een publieksfunctie kan vervullen.
- Het herstellen van de relatie tussen de Commanderievleugel en het park. Door de begroeiing zijn de gebouwen en het park van elkaar vervreemd geraakt, terwijl de schoolgebouwen, en met name de commanderievleugel, zowel in het ontwerp van Fuchs als in de oudere aanleg uit de achttiende eeuw door middel van de zichtlijnen een duidelijke band met het park hadden.
- Het herstel van de nuances in de begroeiing: verwijderen van opgaande begroeiing ten behoeve van het herstel van zichtlijnen.
- Grasranden als afscheiding tussen de perken en het pad.
- Nieuwe bloemperken en perken met bloeiende heesters aanbrengen.
- Paden waar nodig aanpassen aan ontwerp van Fuchs en herstel van vloeiende aansluitingen van paden op elkaar. Voethekjes aanbrengen om het uitlopen van paden tegen te gaan. Paden duidelijk begrenzen.
- De boogbrug restaureren en weer opnemen in de wandelmogelijkheden.
- De hardstenen voetstukken restaureren en zo mogelijk de verdwenen siervazen vervangen.
- Parkbanken plaatsen die qua stijl en uitstraling passen bij de nieuwe 'kiosk'.
- Paden duidelijk begrenzen, mogelijk met voethekjes.
- De plaats van de beelden opnieuw beschouwen, in verband met de veranderingen in het park.
- Een alternatief vinden voor het hekwerk aan de zuidkant van het park.

7.2.3 Voorlopige aanbevelingen voor onderdelen van het park

Hierbij is uitgegaan van een maximaal herstel van het park. De nummering van de gebieden slaat terug op de beschrijving in hoofdstuk 5 van dit rapport. Los van dit rapport is een globale ontwerpschets voor het hele park gemaakt waarin de hieronder beschreven aanbevelingen zijn verwerkt.

Gebied 1

- Bij de entree het parkdeel langs de Dijle herstellen en de oever achter de Fonteinbrug bij de parkinrichting betrekken (hier zijn diverse oude foto's van). Het gietijzeren hek weer aanvullen met toegangshekje tot de tuin; stenen bolornament restaureren, tuin erbij aanleggen, waar men in kan zitten.
- Halfronde muur afbreken, zodat de poorthuisjes een eenheid vormen; de stenen pijler terugbrengen tot de hoogte van de ander pijlers. Op deze manier wordt het zicht vanaf het schoolplein op de majestueuze entree hersteld, terwijl het zicht op de oude schoolgebouwen wordt verbeterd.
- Het Dijlepad en het parkpad aanvankelijk laten samenvallen, zodat de oude entree gebruikt kan worden en het pad uit 1996 weer kan worden opgeheven.
- De taxushaag aan de zuidzijde van het toegangspad weghalen. Bruine beuk en struiken herplanten, zo, dat de zichtas Fonteinbrug-kiosk gehandhaafd blijft.
- De stenen brugleuning (afkomstig van een brug elders uit de stad) verplaatsen naar de Dijleoever, waar Fuchs het doorzicht Fonteinbrug-kiosk heeft getekend. De schuine strook gras aanleggen / uitsparen tussen de dichtere beplanting aan weerszijden van de as.
- Het hek verplaatsen, zodat het Dijlepad 's nachts open kan blijven.

Gebied 2

- Herinrichting van de Dijleoever met boom-heestergroepen tot open en dichte structuur, waarbij oude doorzichten hersteld worden.
- Herstel van doorzichten op de oever van de oostelijke en zuidelijke gracht volgens het plan van Fuchs.
- Herstel halfcirkelvormige uitsparing in boom-heesterrand bij de boogbrug voor een zitje met uitzicht over de Dijle naar de molen en de basiliek.
- In de zuidoosthoek bij de volmolen kan een terras worden gemaakt.
- Het pad langs de volmolen naar de lindenlaan herstellen.

Gebied 3

- Verplaatsen van de loodsen naar elders in de stad; de gebouwen langs noordzijde park kunnen gehandhaafd blijven en ingepast worden in het park.
- Herstel van oostelijke gracht zover als de te handhaven bebouwing het toelaat.

Gebied 4

- Verwijderen van de restanten van serres en andere gebouwen van de Groendienst.
- Herstel van de bouwvallige tuinmuur.
- Herstel van noordelijke gracht zover als de te handhaven bebouwing het toelaat. Beplanting en pad ten noorden van de vijver opnieuw aanbrengen.
- Aanleg van een zitje tussen de tuinmuur en de noordelijke oever van de nieuwe gracht. Van daaruit zijn belangrijke uitzichten mogelijk die een extra aanleiding vormen om langs het pad te wandelen.
- Inrichting en materiaalgebruik van de speeltuin bezien in relatie tot de nieuwe 'kiosk'.
- Pad tussen gazon en speeltuin om de nieuwe 'kiosk' laten lopen.
- Opruimen van geometrische rozenperken met zitbanken aan de noord-westhoek en westrand van het centrale gazon.
- Herstel van bloem- en heesterperken.

Gebied 5

- Vijverrand herstellen met natuurlijke grasoever.
- Fontein en rotspartij verwijderen of aangepast vormgeven.
- Terugsnoeien van de Taxus bij de middenvijver om de zichtlijnen te herstellen en de zuil weer zichtbaar te maken.
- Vaas plaatsen op vierkante zuil.
- Herstel heesterperken.

Gebied 6

- Verwijderen van bolcatalpa's op gazon voor de woonvleugel.
- Verwijderen van nieuwe pad door het gazon voor de woonvleugel. Dit pad is niet meer nodig wanneer het oude pad als Dijlepad wordt gebruikt in combinatie met verplaatsing van het hek.
- Herstel van heesterperken.
- Verplaatsen van heuvel van kunstrotsen met beeld "Meisje met Hazewind" van H. van Perck naar de hoek van het gazon waar het vroeger heeft gelegen.

Gebied 7

- Herstel van het gietijzeren toegangshek en gemetselde pijlers bij de Commanderievleugel.
- Vrijmaken van het pad naar het toegangshek.
- Terugsnoeien van heesters tot hoogte van hekwerk.
- Grasranden langs het pad herstellen

Gebied 8

- Terugsnoeien van de hazelaar voor de Kruidtuin van Dodoens.
- Herstel van de boom- en heesterrand aan de zuidelijke gazonrand volgens plan van Fuchs.
- Herstel van oostelijke gazonrand met sierbloemperken.
- Vaas plaatsen op vierkante sokkel en de sokkel restaureren.

Gebied 9

- Herstel beplanting oevers en de achterrand van de noordelijke vijver.

Gebied 10

- Kruidentuin van Dodoens duidelijker betrekken bij het park door de taxushagen te verwijderen en de perken en beplantingsranden te herstellen.
- De jonge leilinden langs de entree met de tuinmanswoning weghalen. De straat van leilinden maakt de ruimte onnodig klein en separaat.
- Verwijderen van bomen tegen de schoolfacade en passende beplantingsstrook aanleggen
- Leilindes bij het standbeeld van Dodoens verwijderen

De perken bij het standbeeld van Dodoens rond 1920 (stadsarchief Mechelen, collectie Berlemont).

Literatuur

- Albers, Lucia, 2006. Bundels, proppen en boeketten. In: Tuin en landschap, jrg 28, pp 28-30.
- Alen, An en anderen, z.j. Het ongeschreven Mechelen. Archeologisch onderzoek op de Grote Markt en de Veemarkt 2001-2003. Mechelen.
- André, E., 1879. L'Art des jardins: traité général de la composition des parc et jardins. Parijs.
- Arnold, U. en anderen, 1992. Ridders en Priesters. Acht eeuwen Duitse Orde in noord-west Europa. Turnhout.
- Audenaerde, H. Van, 1906. Galerie des Personnalités horticoles. Louis Fuchs. In : La Tribune Horticole, septembre 1906, pp 100-101.
- Degembe, Marie Françoise, z.j. Mutations urbaines au XIX siècle. Polémique autour d'un plan de Mons en 1863". In: Annales du Cercle Archeologique de Mons, t.74, p.113-139
- Devisscher, Hans (eindred.), 1993. De balije Biesen in het Rijn-Maasgebied. Gent
- Duquenne, X., 2005. Fuchs, Ludwig. In: Allgemeines Künstlerlexikon, band 46, pp 61-62.
- Eeman, Michèle, Hilde Kennis & Lydie Mondelaers, 1984. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur, deel 9n: Stad Mechelen/Binnenstad. Gent
- Gerding, Silvia & Almuth Spelberg, 2002. Kulturhistorische Parkanlagen in Krefeld.
- Groote, Christine de, 1995. Gids voor tuinen in België, Uitgeverij Lannoo
- Hamerlijncx, Erlend, 1997. Het park van Beervelde. In: De woonstede door de eeuwen heen, sept. 1997, nr 115, p.2-17.
- Herdts, René de, 2000. Tuinen van Eden, catalogus tentoonstelling Museum voor industriële archeologie en textiel, Gent.
- Installé, H., 1997. Mechelen in 1576. Beschrijving aan de hand van het plan van Jan van Hanswijck. In : Godfried Croenen, Hans Rombaut, Henri Installé (red.). Historische Stedenatlas van België, Mechelen, [I]. Gemeentekrediet, Brussel.
- Keijers, D.M.G., 2007. Kruidtuin in Mechelen, stad Mechelen; archeologisch vooronderzoek: bureauonderzoek, verkennend booronderzoek en geofysisch onderzoek. Conceptrapport RAAP archeologisch adviesbureau.
- Leriche, Michel & Ann Van Tuerenhout, 2004. De Stedelijke Kruidtuin. In: Open monumentendag Mechelen. Van nature een monument, pp. 35-37.
- Louis, A., 1985. Tentoonstelling Luister en Rampspoed van Mechelen ten tijde van Rembert Dodoens 1585-1985, Mechelen. Uitgave Vlaamse Gemeenschap, Commissariaat voor de Internationale Culturele Samenwerking, Brussel
- Ritter, M., 2007. Maximilian Friedrich Weyhe 1775-1846, Dusseldorf.
- Sanderi, A., 1727. Chorographia sacra Brabantiae, sive celebrium aliquot in ea Provincia Abbatiarum, Coenobiorum, Monasteriorum, Ecclesiarum, piarumque foundationum descriptio. Ex Monasteriorum Tabulis, & Principum Diplommatibus, suis locis insertis, eruta. Et Imaginibus Aeneis illustrata. Tomus Tertius Hagae Comitum, Apud Christianum van Lom, Bibliopolam, MDCCXXVII.
- Schoeffer, J., zonder jaar. Historische aantekeningen rakende de kerken, de kloosters, de ambachten en andere stichten der stad Mechelen. De Orconde, Mechelen, (Anastatische herdruk).
- Schulte, A.G., 1990. Kasteel Mheer. Wisselwerking tussen huis en hoeve. In: De Woonstede door de eeuwen heen, jrg. 87.
- Tromp, Heimerick, 1990. Tuin en parkaanleg. In: De Woonstede door de eeuwen heen, jrg 87, pp.21-36.
- Tromp, Heimerick, 1999. 't Huis dat ik liefhad. Prosper en Edouard Cuypers van Velthoven en Anneville. In: De Woonstede door de eeuwen heen, nr 124, pp. 22-30.
- Troubleyn, Liesbeth, Frank Kinnaer & Anton Eryvynck (red.), 2007. Het Steen en de burgers. Onderzoek van de laatmiddeleeuwse gevangenis van Mechelen. Mechelen.
- Uytven, van R. (red.), 1991. De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest. Lannoo, 1991.

Noten

- ¹ zie onder meer An Alen e.a., 2003.
- ² Liesbeth Troubleyn, Frank Kinnaer & Anton Eryvynck, 2007, pag. 17.
- ³ Keijers, D.M.G., 2007. Kruidtuin in Mechelen, stad Mechelen; archeologisch vooronderzoek: bureauonderzoek, verkennend booronderzoek en geofysisch onderzoek. Conceptrapport RAAP archeologisch adviesbureau.
- ⁴ De kopie van Pluijs bevindt zich in het Stadsarchief Mechelen, het origineel in het Archief van St.-Rombout in Mechelen.
- ⁵ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief nr 4571. In het archief van het kadaster is de bouw van de hovenierswoning niet terug te vinden (zie noot 12).
- ⁶ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief nr 4571, Réglements de la Société d'Horticulture à Malines.
- ⁷ Stadsarchief Mechelen, Modern Archief nr 4571, brief van Constant de Brouwer.
- ⁸ Archief Meise, Verslagen van de Société royale d'Horticulture, 1861. Toespraak van de voorzitter van de Société.
- ⁹ Archief Meise, Verslagen van de Société royale d'Horticulture, 1863. verslag van Edouard Morren, jurysecretaris.
- ¹⁰ De jaarrekening van de Société vermeldt diverse posten die te maken hebben met de feestelijkheden: fr 325 voor twee concerten van de Carabiniers, fr 150 voor muziekvereniging La Mélodie en fr 233 voor het componeren van een cantate. Bijzondere posten zijn fr 3,20 voor bier voor de musici en fr 12 aan de heer Vergaelen voor het blazen van de trompet bij de onthulling van het standbeeld van Dodoens.
- ¹¹ De kaartschaal klopt niet: vermoedelijk is bedoeld 1 : 500.
- ¹² Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1864 vak 55-5.
- ¹³ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1863 vak 55-2. De brief is in prachtig, maar uiterst wollig Frans gesteld, vandaar dat we er een meer eigentijdse weergave van hebben gemaakt.
- ¹⁴ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1863 vak 55-2.
- ¹⁵ De realisering van de veranderingen in de tuin is vastgelegd in het kadaster van 1865. De vorm van de vijvers is precies uitgevoerd volgens de plannen van Fuchs.
- ¹⁶ Gebouwd door J. Lamal, Molenbeek, voor een bedrag van fr 4244,64. Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1865 vak 55-3.
- ¹⁷ De oudste kadasterkaart, het Primitief Kadaster, is getekend in 1824. Daadwerkelijke registratie is pas veel later begonnen. Vanaf ca 1850 zijn veranderingen in het kadaster aangegeven door een schets van de oude en de nieuwe situatie.
- ¹⁸ tekeningen in het stadsarchief aanwezig, Secretariaatsarchief 1884, vak 55-5, opname in het kadaster 1884.
- ¹⁹ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1885, vak 55-4.
- ²⁰ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1885, vak 55-5.
- ²¹ Galerijen: kadaster 1889, druivenkas: kadaster 1889, Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1890, vak 55-7.
- ²² Informatie overgenomen van www.Pitseburg.be.
- ²³ Ontzegging van de stad aan de Société tot het voortbenutten van de kruidtuin en overname van al de voorwerpen erin berustende, Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1911 vak 55-9.
- ²⁴ Herschepping van de Kruidtuin in een Wandelpark en stichting van een commissie belast met het beheer, Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1911 vak 55-10.
- ²⁵ Aanleg van een tweede ingang langs de Zandpoortvest en aankoop van schorsmolen en volmolen op de Dijle, Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1911, vak 40-17.
- ²⁶ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1912 vak 55-1.
- ²⁷ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1912 vak 55, nummers 12, 13, 14, 16.
- ²⁸ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1912 vak 55-9.
- ²⁹ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1913 vak 40-8.
- ³⁰ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1913 vak 55-5.
- ³¹ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1917 vak 55-1.
- ³² Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1920 vak 40, nummers 11 en 15.
- ³³ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1936 vak 40-19.
- ³⁴ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1950 vak 40-36.
- ³⁵ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1948 vak 40 brief 67-13-48.
- ³⁶ Stadsarchief Mechelen, Secretariaatsarchief 1961 vak 40 brief 67-12-61-9.
- ³⁷ Archief Groendienst, map A1.6.
- ³⁸ Archief Groendienst, map A1.6.
- ³⁹ Zie onder andere Silvia Gerding & Almuth Spelberg, 2002. Kulturhistorische Parkanlagen in Krefeld: "In der Region Düsseldorf/Mittlerer Niederrhein finden sich eine Vielzahl historischer Parkanlagen, die durch ihre künstlerischen und kulturhistorischen Elemente typische Dokumente der Gartenkunst des 19. und des beginnenden 20. Jahrhunderts darstellen. Im Rahmen der EUROGA 2002 sollen sie regioanal und überregionalen Besuchern gezeigt und ihre Bedeutung

hervorgehoben werden. Dieses gilt vor allem für die im 19. Jahrhundert vom Düsseldorfer Gartenkünstler Maximilian Friedrich Weyhe angelegten Parkanlagen, die stadtübergreifend von Düsseldorf (z.B. Schloß Mickeln, Schloß Benrad, Hofgarten Schloß Kalkum, Lantz'sche Park) über Krefeld bis Moers (Schloßpark) zu erkunden sind". Weyhe vormde tal van formele parken om tot parken in landschapsstijl, maar legde ook diverse nieuwe parken aan. Weyhe en Fuchs hebben samen aan verschillende projecten gewerkt, onder andere in het park van kasteel Amstenrade in Nederlands Limburg.

⁴⁰ Audenaerde, H. Van, 1906. Galerie des Personnalités horticoles. Louis Fuchs. In : La Tribune Horticole, septembre 1906, pp 100-101.

⁴¹ René de Herdt, Tuinen van Eden, cat.tent Museum voor industriële archeologie en textiel, Gent 2000, p.63; Christine de Groote, 1995, p. 147.

⁴² A.G. Schulte, Kasteel Mheer wisselwerking tussen huis en hoeve", Heimerick Tromp "Tuin en parkaanleg", *De Woonstede* 87 (1990), p.21-36.

⁴³ Ontwerptekening in de Bibliotheque Universitaire de Mons; zie Marie Françoise Degembe, Mutations urbaines au XIXe siècle, Polémique autour d'un plan de Mons en 1863", *Annales du Cercle Archeologique de Mons*, t.74, p.113-139

⁴⁴ Heimerick Tromp, "T huis dat ik liefhad Prosper en Edouard Cuypers van Velthoven en Anneville", *De Woonstede door de eeuwen heen*, december 1999, nr 124, p.22-30.

⁴⁵ René de Herdt, Tuinen van Eden, cat tent. Museum voor Industriële archeologie en textiel, Gent 2000, p.64.

⁴⁶ Zie: Lucia Albers, 2006.

⁴⁷ Christine de Groote, Gids voor tuinen in België, Uitgeverij Lannoo, 1995, p.111

⁴⁸ Enige jaren later, in 1869, werd nieuwbouw gepleegd over de hele lengte langs de Faid'herbeveugel. Vermoedelijk werd de hele vleugel toen als klaslokalen ingericht. Overigens is de gevel ook thans nog geheel beplant.

⁴⁹ André, E., 1879. L'Art des jardins: traité général de la composition des parc et jardins. Parijs, Masson, pp. 150-151.

⁵⁰ Plantenlijst voor ontwerpwedstrijd voor stadspark, 19 maart 1869 en 4 mei 1869; Volgens R. Deneef: eerste inzending en tweede met aanpassingen van Jaques Rosseels. Louis Fuchs zat in de jury en gaf Rosseels nuttige aanwijzingen

⁵¹ Gesneuvelde bomen zijn: 2 *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', 1 *Gymnocladus dioica*, 1 *Ailanthus altissima*, 1 *Fraxinus excelsior*, 1 *Aesculus x carnea*, 1 *Tilia platyphyllos*, 1 *Tilia platyphyllos* langs oever Dijle, 1 *Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum'.

⁵² Louis, A., Tentoonstelling Luister en Rampspoed van Mechelen ten tijde van Rembert Dodoens 1585-1985, Mechelen, 1985, tent.cat. Vlaamse Gemeenschap, Commissariaat voor de Internationale Culturele Samenwerking, Brussel.

⁵³ Participatieonderzoek door de Groendienst van de Stad Mechelen, 2006/2007